

ახისტოტელე

კოლიტიკა

ნაწილი მეორე

ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, შესავალი
წერილი და განმარტებები დაურთო პროფესორმა
თამარ კუკავამ

გამომცემლობა „საფორმო“
თბილისი—1996

წიგნი V

თავი I

1301a ჩვენ უკვე ვილაპარაკეთ თითქმის ყველა იმ საკითხზე, რაზეც გვინდოდა მსჯელობა. ზემოთქმულის შემდეგ უნდა ვიკვლიოთ საკითხი იმის შესახებ, თუ რა მიზეზით ხდება გადატრიალება სახელმწიფოებში, რამდენია და როგორია ეს მიზეზები. რა მიზეზით იღუპება სახელმწიფო და რომელი ფორმიდან რომელ ფორმაში გადადის ის, რა იცავს ყველა სახელმწიფოს ან თითოეულს ცალ-ცალკე და რაში მდგომარეობს ამა თუ იმ სახელმწიფოს ხსნის საშუალება?

პირველ ყოვლისა, უნდა შევთანხმდეთ იმ საწყის პრინციპზე, რასაც ემყარებოდა სახელმწიფოების უმრავლესობა. ეს კი იყო სამართლიანობა და პროპორციული თანასწორობა. მაგრამ სწორედ ეს პრინციპი ესმოდათ მათ მცდარად, რაზეც ზემოთაც ვთქვით. მაგალითად, დემოკრატია წარმოიშვა რაღაც კონკრეტული თანასწორობიდან, რაც მათ აბსოლუტურ თანასწორობად ჩათვალეს. რადგან თავისუფალი ადამიანები ერთმანეთს ჰგვანან, ამიტომ ისინი ფიქრობდნენ, რომ ისინი მთლიანად თანასწორნი არიან. ოლიგარქია კი წარმოიშვა იმის შედეგად, რომ რაიმე ერთი თვისებით არათანასწორი ადამიანები მთლიანად არათანასწორად ჩათვალეს. მაგალითად, თუ ადამიანები ქონებით არათანასწორნი არიან, მიიჩნიეს ყველაფერში არათანასწორად. დემოკრატიაში ყველანი თანასწორად ითვლებიან, ამიტომ ყველა მისწრაფვის თანასწორი უფლებების მოპოვებისკენ. ოლიგარქიაში კი, რადგან მოქალაქენი არათანასწორნი არიან, ამიტომ ყველა ცდილობს, რაც შეიძლება მეტი უფლებები მოიპოვოს, რადგან მათთვის „მეტი“ ნიშნავს უთანასწორობას. თითოეულ ამ ფორმას აქვს რაღაც გამართლება, მაგრამ სცდებიან აბსოლუტურობის თვალსაზრისით.

იმის გამო, რომ ყველა მოქალაქე ერთნაირად არ მონაწილეობს სახელმწიფოს მართვაში, ამიტომ ხდება აჯანყება. მაგრამ ყველაზე მეტად სამართლიანი იქნებოდა იმათი აჯანყება, რომელნიც გამორჩეულნი არიან თავისი ზნეობით. თუმცა ესენი არცა ფიქრობენ აჯანყებაზე. ყველაზე უფრო გონივრული იქნებოდა, რომ სწორედ ესენი ჩაგვეთვა- 1301 B
ლა სხვებისგან აბსოლუტურად განსხვავებულად. აგრეთვე წარმოშობით კეთილშობილი ადამიანები თავის თავს არ თვლიან სხვების თანასწორად სწორედ თავისი წარმოშობის გამო. ხოლო კეთილშობილად ითვლებიან ისინი, რომლებსაც წინაპართაგან მოსდგამთ სათნოებაცა და სიმდიდრეც. ასე ვთქვათ, აჯანყების საწყისები და წყაროები ესენია. მაშასადამე, სახელმწიფოს გადატრიალება ორგვარად ხდება: ზოგჯერ ის თვით წესწყობილებას ეხება და არსებულის ნაცვლად შემოაქვთ სულ სხვა წესწყობილება. მაგალითად, ოლიგარქიის ნაცვლად ჰქმნიან დემოკრატიას, ანდა დემოკრატიის ნაცვლად — ოლიგარქიას, ანდა ამათ ნაცვლად ჰქმნიან პოლიტიას და არისტოკრატიას. ზოგჯერ წესწყობილებას არ ეხებიან, არამედ ხელში იგდებენ მხოლოდ ძალაუფლებას, იქნება ეს ოლიგარქია, თუ დემოკრატია. შეიძლება გადატრიალების მიზანი იყოს სახელმწიფოს გამყარება, ან შესუსტება. მაგალითად, თუ არსებობს ოლიგარქია, სურთ უფრო მეტი ან უფრო ნაკლები ოლიგარქია, ანდა: თუ არის დემოკრატია, სურთ უფრო მეტი ან ნაკლები დემოკრატია. ასევე ხდება სხვა სახელმწიფოებში, სადაც რაიმეს უმატებენ ან აკლებენ. ამას გარდა, ზოგჯერ სცვლიან სახელმწიფოს რომელიმე ნაწილს. მაგალითად, შემოაქვთ, ან აუქმებენ რომელიმე თანამდებობას. როგორც ამბობენ, ლაკედემონში ლისანდრეს¹ უცდია მეფობის გაუქმება, ხოლო მეფე პავზანიას² ეფორიისა, ეპიდამნოსშიც სახელმწიფო ნაწილობრივ შეცვალეს, ფილარქების³ ნაცვლად შემოიღეს საბჭო. ხოლო პელეიაში⁴ მოქალაქენი ვალდებულნი იყვნენ გამოცხადებულიყვნენ, როცა ხდებოდა რაიმე სახელმწიფოებრივ თანამდებობაზე კენჭისყრა.

აჯანყება ყველგან ხდება უთანასწორობის გამო, რადგან არათანასწორთა შორის არ შეიძლება თანასწორობის დამყარება. მაგალითად, მეფობა მთელი ცხოვრების მანძილზე არის უთანასწორობა, არსებული თანასწორთა შორის. საერთოდ, აჯანყებას ყველგან იწვევს სწრაფვა თანასწორობისაკენ. თანასწორობა კი ორი მნიშვნელობით იხმარება: თანასწორობა რიცხობრივად და ღირსების მიხედვით. რიცხობრივი თა-

ნასწორობა ნიშნავს თანასწორობას ან რაოდენობით, ან სიდიდით, ღირსების მიხედვით თანასწორობაში ვგულისხმობთ შედარებით თანასწორობას. მაგალითად, სამი სჭარბობს ორს და ორი ერთს თანასწორად, ხოლო შედარების თვალსაზრისით ოთხი სჭარბობს ორს და ორი ერთს ერთნაირად, რადგან ორიანი ოთხის ისეთივე ნაწილია, როგორც ერთიანი ორისა, ორივენი მათი ნახევრებია.

ყველანი თანახმანი არიან, რომ თანასწორობა ღირსების მიხედვით არის აბსოლუტური მნიშვნელობის მქონე. მაგრამ განსხვავება მათი შეხედულებებისა მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი, რომლებიც რაიმეთი არიან თანასწორი, ერთმანეთს ყოველმხრივ თანასწორად თვლიან, მეორენი კი, რაიმეთი სხვების არათანასწორნი, თავის თავს მათგან ყოველმხრივ განსხვავებულად აცხადებენ, როგორც ადრეცა ვთქვი. ამიტომ არსებობს სახელმწიფოს ორი ძირითადი სახე: ოლიგარქია და დემოკრატია. კეთილშობილება და ზნეობა ახასიათებს უმცირესობას, სხვა თვისებები კი — უმრავლესობას, რადგან კეთილშობილი და კარგი ადამიანი ასიც კი არაა სადმე, ხოლო მდიდრები ყველგან არიან. საერთოდ, სადაც კი ეს პრინციპია გატარებული, მდგომარეობა ყველგან ცუდია, რაც დასტურდება შემდეგით: არც ერთი სახელმწიფო არაა მყარი, რომელიც კი ამ პრინციპით ხელმძღვანელობს. ამის მიზეზი კი ისაა, რომ თავში და დასაწყისში დაშვებულმა შეცდომამ არ შეიძლება ბოლოს რაიმე ბოროტება არ გამოიწვიოს. ამიტომ ზოგან საჭიროა რაოდენობრივი თანასწორობის გამოყენება, ზოგან კი ღირსებისა.

საერთოდ კი, დემოკრატია ოლიგარქიასთან შედარებით ნაკლებ მერყევიანია. ოლიგარქიაში არსებობს გადატრიალების ორი მიზეზი: პირველი, ბრძოლა თანამდებობის პირთა შორის და, მეორე, ბრძოლა ხალხის წინააღმდეგ, რადგან ხალხი ხალხის წინააღმდეგ არ აჯანყდება. ხოლო სახელმწიფო, რომელიც უფრო საშუალო კლასს ემყარება, ვიდრე მდიდრებს, უფრო დემოკრატია უახლოვდება და ის უფრო მყარია, ვიდრე ეს ორივე სახელმწიფო.

თავი II

რადგან ჩვენ ვიკვლევთ იმას, თუ საიდან წარმოიშობა აჯანყება და სახელმწიფოს გადატრიალება, ამიტომ ჯერ ზოგადად უნდა დავადგინოთ ამის საწყისები და მიზეზები. შეიძლება ითქვას, რომ მათი რი-

ცხვი დაახლოებით სამია. თავდაპირველად თითოეული მათგანი ზოგადად უნდა დავახასიათოთ. უნდა დავადგინოთ, ჯერ ერთი, თუ რა მდგომარეობა განაპირობებს აჯანყებებს, მეორე, რა მიზეზით ხდებიან ისინი და, მესამე, რა საწყისები იწვევენ პოლიტიკურ გადატრიალებებს და ურთიერთ შორის ბრძოლას.

ჩვენ ზოგადად უკვე ვთქვი იმის შესახებ, თუ რაში მდგომარეობს ის მიზეზი, რომელიც განაწყობს მოქალაქეებს აჯანყებისათვის. ისინი, რომლებიც მოითხოვენ თანასწორობას, იწყებენ აჯანყებას იმის გამო, რომ მათ ნაკლები უფლებები აქვთ სხვებთან შედარებით, თუმცა მათთან თანასწორნი არიან. ისინი, რომლებიც ემყარებიან უთანასწორობის პრინციპს, აჯანყდებიან იმიტომ, რომ მათ არა აქვთ უპირატესობა, არამედ იმდენივე, ან ნაკლები უფლებები იმათთან შედარებით, რომლებიც მათი თანასწორნი არ არიან. ეს პრეტენზიები ხან სამართლიანია, ხან არა. ისინი, რომლებსაც ნაკლები უფლებები აქვთ, იბრძვიან იმისთვის, რომ თანასწორობას მიადგინონ, ხოლო ვისაც თანასწორი უფლებები აქვთ, იბრძვიან უპირატესობის მოსაპოვებლად. ამგვარად, ითქვა იმის შესახებ, თუ რა პირობები იწვევს აჯანყებას.

ხოლო ის მიზეზი, რისთვისაც იწყება აჯანყება, არის სიხარბე და პატივმოყვარეობა და ამათი საწინააღმდეგო მოვლენები, რადგან ისინი გაურბიან გაკიცხვასა და სასჯელს, მიმართულს ან მათ წინააღმდეგ, ან მათი მეგობრების წინააღმდეგ. ხოლო მიზეზები და საფუძვლები, რაც ამოძრავებს და განაწყობს ასეთი მოქმედებისათვის და ასეთი მიზნებისათვის ან შვიდია, ან მეტიც კი. ამათგან ორი მიზეზი ემთხვევა ჩვენს მიერ ზემოთ დასახელებულს, თუმცა ისინი იმავე გზით არ წარიმართებიან.

ისინი, რომლებიც იბრძვიან ქონებისა და პატივისცემისათვის, იბრძვიან არა ქონების მოსაპოვებლად როგორც ზემოთაც ვთქვი, არა-1302 B მედ იმიტომ, რომ ხედავენ, ზედმეტი ქონება და პატივი ზოგს სამართლიანი გზით აქვს მოპოვებული, ზოგს კი — უსამართლო გზით.

ამას გარდა, აჯანყებას იწვევს ადამიანთა თავხედობა, შიში, უპირატესობა, ზიზღი, ზომავე მეტი გაძლიერება, აგრეთვე ინტრიგები, სიძულვილი, დამცირება, სასიათების განსხვავება. ამათგან თავხედობას და სიხარბეს რა მნიშვნელობა აქვს და როგორ იქცევიან ისინი აჯანყების მიზეზად, ეს დაახლოებით ცხადია. როდესაც ხელმძღვანელობაში თავს იჩენს თავხედობა და მომხვეჭელობა, მაშინ ისინი იწყებენ

ბრძოლას როგორც ერთმანეთის წინააღმდეგ, ისე იმ სახელმწიფოს წინა-
ნააღმდეგ, რომელიც ამათ ასეთ უფლებებს აძლევს. მომხვეჭელობა მიმა-
რთულია ან კერძო, ან სახელმწიფო საკუთრების წინააღმდეგ. ცხადია
ისიც, თუ რა შეუძლია პატივმოყვარეობას და როგორ იქცევა იგი
აჯანყების მიზეზად. პატივმოყვარენი იწყებენ აჯანყებას იმიტომ, რომ
ხედავენ, მათ არავითარი პატივი არა აქვთ, სხვები კი პატივი იყოფე-
ბიან. უსამართლობა აქ იმაში მდგომარეობს, რომ ზოგი დიდ პატივიში,
ზოგი კი პატივაყრილი, მიუხედავად მათი დამსახურებისა. სამართლია-
ნობა კი მოითხოვს, რომ ეს დამსახურების შესაბამისად ხდებოდეს. აჯან-
ყებას იწვევს ერთის თუ ბევრის ისეთი გაძლიერება, რაც არ შეესაბამება
არც სახელმწიფოს და არც მისი ხელმძღვანელობის ინტერესებს. ვფიქ-
რობთ, ეს გარემოება წარმოშობს მონარქიას ან დინასტიურ მმართველო-
ბას. ამიცომაც ზოგჯერ მიმართავენ ხოლმე ოსტრაქიზმს, როგორც ეს მოხ-
და არგოსსა და ათენში. თუმცა უკეთესი იყო თავიდანვე ყურადღება მიქ-
ცეოდა იმას, რომ ასეთი გამორჩეული ადამიანები არ წარმოშობიყვნენ,
რათა შემდეგ საჭირო არ გამხდარიყო ასეთი ღონისძიების ჩატარება. ჯან-
ყდებიან ისინიც, რომლებმაც ჩაიდინეს უსამართლობა და ეშინიათ სას-
ჯელისა, აგრეთვე ისინიც, რომლებიც მოელიან რაიმე უსამართლობას
და ცდილობენ მის თავიდან აშორებას, როგორც როდოსში ცნობილი
ადამიანები აჯანყდნენ ხალხის წინააღმდეგ, რომელიც მათ გასამართლე-
ბას აპირებდა. ზიზღსა და აჯანყების მტღელობას იწვევს სიძულვილიც.
მაგალითად, ოლიგარქიებში, სადაც მოსახლეობის დიდი რაოდენობა არ
მონაწილეობს სახელმწიფოს მართვაში, თუმცა ფიქრობს, რომ მათ ამის
უნარი აქვთ, აგრეთვე დემოკრატიაში, სადაც მდიდრებს ეზიზღებათ
უწესრიგობა და ანარქია. როგორც თებეში ოინოფიუტესთან ბრძო-
ლის დროს დაიღუპა დემოკრატია შექმნილი ცუდი მმართველობის გა-
მო. ასევე მეგარაში დაიღუპა დემოკრატია უწესრიგობისა და ანარქიის
გამო. იგივე მოხდა სირაკუზაში გელონის ტირანიის შედეგად. ხოლო
როდოსში დაიღუპა დემოკრატია მოსალოდნელი აჯანყების წინ. გადატ-
რიალებები ხდება აგრეთვე სახელმწიფოების არაპროპორციული გადი-
დების გამო.

სხეული შედგება რა ნაწილებისაგან, ამიტომ ისინი პროპორციუ-
ლად უნდა იზრდებოდნენ, რათა დაცული იქნას სიმეტრია და სხეული
არ მოიხშოს, როგორც მოხდება მაშინ, თუ ფეხი არის ოთხი მტკაველი

სიგრძისა, ხოლო დანარჩენი სხეული ორი მტკაველისა. ზოგჯერ კი
პროპორცია ირღვევა არა მხოლოდ რაოდენობრივი, არამედ თვისობ-
რივი ცვლილებების მომატების შედეგად. ასევე სახელმწიფო შედგება 1303 a
ნაწილებისაგან, რომელთაგან ზოგიერთის ზრდა შეუმჩნეველი რჩება,
მაგალითად, ღარიბების რიცხვის ზრდა დემოკრატიათა და რესპუბლი-
კაში, ეს შეიძლება შემთხვევითაც მოხდეს. მაგალითად, ტარენტში
იაპუგებთან ბრძოლაში დამარცხების გამო ცნობილი ადამიანების დიდი
რაოდენობა დაიღუპა, ხოლო სპარსელებთან ომიდან ცოტა ხნის შემდეგ
რესპუბლიკური წყობა დემოკრატიულში გადაიზარდა. არგოსში კლე-
ომენესთან ბრძოლის მეშვიდე დღეს ლაკედემონი იძულებული იყო მო-
ქალაქეთა რიცხვში მიეღო ზოგიერთი პერიეკი. ხოლო ათენში ცნობილი
ადამიანების რიცხვი შემცირდა ქვეითთა რიგებში, რადგან ლაკედე-
მონის წინააღმდეგ ომში ყველა მონაწილეობდა სიით. ეს ხდება ხოლმე
დემოკრატიულ სახელმწიფოებშიც, მაგრამ უფრო იშვიათად. როდესაც
გაიზრდება მდიდრების რიცხვი და ქონებაც იმატებს, მაშინ დემოკრატია
იცვლება ოლიგარქიად და დინასტიად.

სახელმწიფოები იცვლებიან აგრეთვე აჯანყების გარეშეც ურთიერთ
შესლა-შემოსლის გამო, როგორც, მაგალითად, ჰერაში არჩევნები შეც-
ვალეს კენჭისყრით, რათა აერჩიათ ისინი, რომლებიც არეულობას იწ-
ვევდნენ. გადატრიალებები ხდება აგრეთვე უყურადღებობის შედეგად,
რის გამოც დიდ თანამდებობებზე ხდებიან სახელმწიფოს მტრებიც, რო-
გორც ორანში ჩამოაგდეს ოლიგარქია და სათავეში ჰერაკლიოდორე
მოექცა, რომელმაც ოლიგარქიის ნაცვლად, შემოიღო რესპუბლიკა და
დემოკრატია. გადატრიალებები ხდება აგრეთვე წვრილმანების გამო-
ხშირად შეუმჩნეველი წვრილმანები კანონებში დიდ ცვლილებებს იწ-
ვევს. როგორც ამბრაკიაში ძალიან მცირე ცენზი იყო საჭირო სათავე-
ში მოხვედრისათვის, ამიტომ საბოლოოდ სათავეში მოხვდნენ სრულიად
უქონელებიც.

აჯანყებებს იწვევს აგრეთვე მოსახლეობის ტომობრივი განსხვავება,
სანამ მათ შორის ერთსულოვნება არაა მიღწეული. სახელმწიფო არ
შეიქმნება ხალხის შემთხვევითი კავშირისაგან და არც ნებისმიერ დროს.
ამიტომაც ისინი, რომლებმაც თავის სახელმწიფოში, ან მის მეზობლად
საცხოვრებლად სხვები მიიღეს, მათი აჯანყების მსხვერპლი გახდნენ.
მაგალითად, ტროიძენელებმა სიბარისში⁹ საცხოვრებლად მიიღეს აქვე-
ლები. შემდეგში, როცა აქველები გამრავლდნენ, მათ ტროიძენელები
გამოაძევეს, რამაც სიბარელებს მრავალი უბედურება შეამთხვია. ასევე

⁹ არისტოტელე

თურიაში მცხოვრები სიბარელები როდესაც გამრავლდნენ, მოითხოვეს მეტი მიწა, რამაც მათი გაძევება გამოიწვია. ახალმოსახლეებმა ბიზანტი-
აშიც მოაწყეს შეთქმულება ბიზანტიელების წინააღმდეგ. მაგრამ ისინი მხლებული და გაძევებულნი იქნენ. ანტისელებმა მიიღეს ქიოსელი
ლტოლვილები და შემდეგ მოუხდათ მათი ბრძოლით გაძევება. ზანკლე-
ლებმა მიიღეს სამოსელები, რომლებმაც ზანკლელები გააძვეეს. ასევე
აპოლონიელებმა, რომლებიც ევექსინის პონტოსთან ცხოვრობდნენ, და-
1303 ბიწყეს ურთიერთ შორის შუღლი უცხოელების შემოყვანის გამო. სირა-
კუსაშიც¹⁰ ტირანიის დამხობის შემდეგ უცხოელები და დაქირავებუ-
ლი მეომრები მოქალაქეებად აქციეს, ამათ კი დაიწყეს აჯანყება და
ბრძოლაც კი. ამფიპოლელები,¹¹ რომლებმაც მიიღეს ქალკედონელები,
ამათ შემდეგში გააძვეეს ქალაქიდან ამფიპოლელების უმრავლესობა.

აჯანყებებს ოლიგარქიაში უმრავლესობაც აწყობს, რომელსაც უსა-
მართლობად მიაჩნია, რომ ის სხვებთან თანასწორია, მაგრამ მათთან
თანასწორი უფლებები კი არა აქვს, როგორც ადრე ვთქვით. დემოკ-
რატიაში კი ცნობილი ადამიანები აჯანყდებიან იმიტომ, რომ გათანას-
წორებულები არიან მათზე დაბლა მდგომ ადამიანებთან.

ზოგჯერ სახელმწიფოში უთანხმოება წარმოიშობა ადგილმდებარე-
ობის გამო, როდესაც ადგილმდებარეობა არაა სახელმწიფოს შესაფერი.
მაგალითად, კლავდიუსელები, რომლებიც სიტრასთან ცხოვრობდნენ,
ებრძოდნენ კუნძულზე მცხოვრებთ, ხოლო კოლოფონელები — ნოტ-
იუსის¹² მცხოვრებთ. არც ათენელები არიან ერთსულოვანი, რად-
გან პირველები უფრო დემოკრატიული არიან, ვიდრე ქალაქში მცხოვ-
რებნი. როგორც ომში თვით პატარა ხეებზე გადასვლაც კი ფა-
ლანგებსა შლის, ასევე, როგორც ჩანს, ყოველგვარი განსხვავება გა-
ნსეთქილებას იწვევს. ყველაზე მეტ არეულობას იწვევს განსხვავება
ზნეობასა და უზნეობას, სიმდიდრესა და სიღარიბეს შორის და სხვა
მეტ-ნაკლები განსხვავებანი, რომელთაგან ერთ-ერთი არის ჩვენს მიერ
ზემოთ დასახელებული.

თავი III

აჯანყებები არ ხდება წვრილმანი მოვლენებისათვის, მაგრამ მათ
წვრილმანი მიზეზები იწვევენ და მსხვილმან მოვლენებს ესებიან. პა-
ტარა მიზეზები დიდ მნიშვნელობას იძენენ, როცა ისინი გვხვდება გავ-

ლენიან პირებს შორის, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა სირაკუზაში
ძველ დროს. სახელმწიფო დაიღუპა ორ ახალგაზრდას შორის ეროტი-
კულ ნიდაგზე წარმოშობილი წინააღმდეგობის გამო. როდესაც ერთ-
ერთი მათგანი ქალაქიდან წავიდა, მეორემ მისი შეყვარებული გადაიბი-
რა. სამაგიეროდ, როცა ის დაბრუნდა, შეცდინა ამის ცოლი. შემ-
დეგ არეულობაში ჩაება სათავეში მყოფი ყველა პირი და დაიწყო
საერთო შეხლა-შემოსლა. ამიტომ საჭიროა, რომ ხელმძღვანელობამ
სიფრთხილე გამოიჩინოს, რათა ხელი შეუშალოს გავლენიან და ძლიერ
პირთა შორის განსეთქილების წარმოშობას. შეცდომა შეიძლება დასა-
წყისში იყოს დაშვებული, დასაწყისი კი, როგორც ამბობენ, მთელი საქ-
მის ნახევარია. ამიტომ დასაწყისში პატარა შეცდომა ეტოლება შეც-
დომას დანარჩენ ნაწილებშიც. საერთოდ კი, ცნობილ პირთა შორის
შუღლი მთელ სახელმწიფოზე ახდენს გავლენას, როგორც ეს მოხდა
ჰესტიასში სპარსეთის ომის შემდეგ, როცა ორი ძმა ერთმანეთს წაეკიდა
მამისეული მემკვიდრეობის გაყოფისას. მათგან ღარიბმა ძმამ თქვა,
რომ მისმა ძმამ დამალა მამის მთელი ქონება და მამისაგან ნაპოვნი
განძი. მან ღარიბი მოსახლეობა მიიმხრო, ხოლო მეორე ძმამ, ძალიან
მდიდარმა, მიიმხრო შეძლებული ხალხი.

დელფოსში ქორწინებაში უთანხმოებამ გამოიწვია შემდგომში დიდი
არეულობა. პატარძლის მოსაყვანად მიმავალმა სასიძომ გზაში რაღაც
ცუდი ნიშანი იეჭვა და უკან დაბრუნდა, აღარ წავიდა საცოლის მოსაყ-
ვანად. მაშინ საცოლის შეურაცხყოფილმა ნათესავებმა მსხვერპლმწიფი-
ვის დროს მას მიუყარეს ტაძრის რაღაც საგნები და შემდეგ მოკლეს,
როგორც ტაძრის მძარცველი. მიტილენში¹³ შუღლი ატყდა მემკვიდრე
ქალების გამო, რაც შეიქნა როგორც მრავალი ბოროტების, ისე ათე-
ნელების წინააღმდეგ ომის საბაზი. ომის დროს ქალაქი ხელთ იგდო პა-
ხემ. მდიდარ ტიფანეს დარჩა ორი ქალიშვილი. დექსანდრემ მოინდომა
გაერიგებინა ისინი თავისი ვაჟებისათვის, მაგრამ უარი მიიღო. მაშინ ის
აჯანყდა, მიიმხრო ათენელები, რომელთა კონსულად იყო ის დანიშნუ-
ლი. ფოკეაში მემკვიდრე ქალიშვილის გამო ატყდა დავა მნასესა, რო-
მელიც მნასონის მამა იყო და ევთიკრატეს შორის, რომელიც ონო-
მასეს მამა იყო. ეს უთანხმოება გახდა ფოკეაში წმინდა ომის დასაწყ-
ისი. ეპიდამნოსშიც სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა ქორწინების
გამო. ერთმა ახალგაზრდამ ქალიშვილი ჩუმად დანიშნა. მაგრამ როცა
ქალიშვილის მამა არქონტი გახდა, სასიძო ამის გამო დააჯარიმა. მაშინ

1304a

სასიძომ, როგორც შეურაცხყოფილმა, მიიხრო ის მოქალაქენი, რომელნიც არ მონაწილეობდნენ სახელმწიფოს მმართველობაში.

გადასვლა ხდება აგრეთვე ოლიგარქიაში, დემოკრატია და პოლიტიკაში იმის გამო, რომ რომელიმე დაწესებულებამ ან სახელმწიფოს ნაწილმა მოიპოვა კარგი რეპუტაცია, ან მეტი მნიშვნელობა. მაგალითად, არეოპაგის საბჭომ სპარსელებთან ომში გაითქვა სახელი და ქალაქში მეტი დაძაბულობა შეიტანა. ასევე, როდესაც მეზღვაური ხალხი გახდა მიზეზი სალამინთან გამარჯვებისა და მოიპოვა ზღვაზე ჰეგემონია, მან დემოკრატია გააძლიერა. არგოსში, როდესაც ცნობილმა ადამიანებმა თავი ისახელეს მანტინეის ბრძოლაში ლაკედემონელების წინააღმდეგ, ისინი შეეცადნენ დაემხოთ დემოკრატია. სირაკუზაში, როდესაც დემოსი გახდა ათენელების წინააღმდეგ ომში გამარჯვების მიზეზი, კონსტიტუციური რესპუბლიკა დემოკრატიულით შეიცვალა. ქალკიდაში, როგორც კი ხალხმა გავლენიან პირებთან ერთად ჩამოაგდო ტირანი ფოქსი, მაშინვე აიღო ხელში ძალაუფლება. ამბრაკიაში დემოსმა შეთქმულებთან ერთად, როგორც კი ჩამოაგდო ტირანი პერიანდრე, იგი სახელმწიფო ხელისუფლებას თვითონ დაუბატონა.

საერთოდ, არ უნდა დარჩეს შეუმჩნეველი ის გარემოება, რომ აჯანყებას იწყებს ის, ვინც გახდა მიზეზი სახელმწიფოს გაძლიერებისა, იქნება ის კერძო პირი, თუ მაღალი თანამდებობის მქონე ადამიანი, ფილა,¹⁴ თუ საერთოდ, სახელმწიფოს რომელიმე ნაწილი, თუ ჯგუფი, რომლებსაც შურთ იმათი, ვინც პატივცემულნი არიან. თვითონ, უპირატესობის მქონეთ, არ სურთ დარჩნენ სხვებთან თანაბარ მდგომარეობაში, ამიტომ იწყებენ აჯანყებას. სახელმწიფოს გადატრიალება ხდება მაშინაც, როცა მოწინააღმდეგე ნაწილები ერთმანეთს გაუთანაბრდებიან, მაგალითად, მდიდრები და ღარიბები, საშუალო ფენა კი ან საერთოდ არ არსებობს, ან არსებობს მცირე რაოდენობით.

1304B თუ რომელიმე ნაწილი მოიპოვებს დიდ უპირატესობას, დანარჩენები ვერ გაბედავენ გაცილებით ძლიერ მოწინააღმდეგესთან შებმას. ამიტომაცაა, რომ ზნეობრივი ადამიანები არ აწყობენ აჯანყებას, რადგან ისინი, როგორც ითქვა, მცირენი არიან უმრავლესობასთან შედარებით.

საერთოდ, ყველა სახელმწიფოში საწყისი და მიზეზი აჯანყებისა და გადატრიალებისა ასეთი ხასიათისაა.

გადატრიალებები სახელმწიფოში ხდება ან ძალით, ან მოტყუებით. ძალას მიმართავენ ან დასაწყისში, ან ბოლოს იძულების გზით. მოტყუებაც ორნაირად ხდება. ისინი, რომლებიც ატყუებენ, თავდაპირველად

მოტყუებულთა თანხმობით აწყობენ გადატრიალებას, შემდეგ კი ძალით, მათი სურვილის საწინააღმდეგოდ ხელში იგდებენ ძალაუფლებას. როგორც მაგალითად, ოთხასის ბატონობის¹⁵ დროს მოატყუეს ხალხი, რომ მეფე მათ ფულს მისცემს ლაკედემონელების წინააღმდეგ საომრად. მოტყუებულები შემდეგ შეეცადნენ, რომ ძალაუფლება შეენარჩუნებინათ. ზოგჯერ კი თავიდან დაარწმუნებენ ხალხს, შემდეგ კი ისევ ხალხის თანხმობით მართავენ სახელმწიფოს.

საერთოდ, ყველა სახელმწიფო გადატრიალება ხდება ზემოჩამოთვლილი მიზეზების გამო.

თავი IV

ამ პრინციპით უნდა განვიხილოთ ყოველ სახელმწიფოში მომხდარი ცვლილებები. დემოკრატიულ სახელმწიფოში გადატრიალებები ხდება დემაგოგების თავაშეგებულობის გამო. დემაგოგები აბეზღებენ მდიდარ ადამიანებს და ამით მათ აერთიანებენ, რადგან შიში თვით ყველაზე დიდ მტრებსაც კი აკავშირებს. შემდეგ კი ხალხს აქეზებენ მათ წინააღმდეგ. ეს რომ ასე ხდება, ამის დანახვა უმეტეს შემთხვევაში ადვილია. მაგალითად, კოსში დემოკრატია დაამხეს იმიტომ, რომ გამოჩნდნენ უზნეო დემაგოგები, ხოლო ცნობილი ადამიანები გაერთიანდნენ. როდესაც დემაგოგებმა როდოსშიც მოიპოვეს ფინანსების გამგებლობის უფლება, მათ ხელი შეუშალეს ტრიერარქებისათვის¹⁶ კუთვნილი ხელფასის გაცემას. ამიტომ მოსალოდნელი გასამართლების გამო იძულებული იყვნენ მოესდინათ აჯანყება და დაემხოთ დემოკრატია. პერაკლეაშიც¹⁷ დასასრულის უმალ ხალხმა მოახდინა გადატრიალება დემაგოგების ხელმძღვანელობით. მათგან შევიწროებული გავლენიანი პირები ტოვებენ პერაკლეს, შემდეგ ერთიანდებიან და უკან დაბრუნებულები ამსობენ დემოკრატიას. დაახლოებით ასევე მოისპო დემოკრატია მეგარაში. დემაგოგებმა ქონების მობოვების მიზნით გააძევეს მრავალი ცნობილი ადამიანი. როდესაც გაძევებულების რიცხვი გაიზარდა, ისინი უკან დაბრუნდნენ, ბრძოლაში აჯობეს დემოსს და დაამყარეს ოლიგარქია. იგივე მოხდა კიმშიც, სადაც თრაზიბულემ მოსპო დემოკრატია.

1305a ვინც დააკვირდება გადატრიალებების სხვა შემთხვევებს, დაინახავს, რომ ისინიც ამავე გზით სდებოდა. დემაგოგები, რათა ასიაშინდონ ხალხს, ავიწროებენ მდიდრებს, რითაც მათ აერთიანებენ. აწარმოებენ ან მათი ქონების დანაწილებას, ან აიძულებენ სახელმწიფო სამსახურს. ხან კი ბრალს სდებენ მათი ქონების მითვისების მიზნით.

ძველ დროში, როდესაც დემაგოგები სტრატეგები სდებოდნენ, სახელმწიფო იქცეოდა ტირანად. მეტი წილი დემაგოგებისა ტირანები იყვნენ. იმის მიზეზი, რომ ეს სდებოდა მაშინ, ახლა კი აღარ სდება, ისაა, რომ მაშინ დემაგოგები სამხედრო წოდებას ეკუთვნოდნენ. მათ მჭევრმეტყველება არ იცოდნენ. ახლა კი, განვითარდა რა რიტორიკული ხელოვნება, ვისაც ლაპარაკი შეუძლია, დემაგოგი სდება. მაგრამ საომარი გამოცდილების უქონლობის გამო არ ცდილობენ აჯანყების დაწყებას, თუ ის შემთხვევით არ მოხდა. ტირანები წინათ უფრო ხშირად გვხვდებოდნენ, ვიდრე ახლა, რადგან ზოგ პიროვნებას დიდი ძალა ჰქონდა მოპოვებული. მაგალითად, ათენში პრიტანებს,¹⁸ რომლებიც მრავალ მნიშვნელოვან საქმეს განაგებდნენ. იმის გამო, რომ მაშინ ქალაქები დიდი არ იყო, ხალხი თავის მამულებში ცხოვრობდა და თავისუფალი დრო არ ჰქონდა. ამიტომ ხალხის პროსტატები,¹⁹ თუ მათ სამხედრო მდიდრეკილეებზე ჰქონდათ, ტირანებად იქცეოდნენ. ყოველივე ეს სდებოდა იმის შედეგად, რომ ისინი მოიპოვებდნენ სოლმე ხალხის ნდობას. სოლო ნდობას მოიპოვებდნენ იმიტ, თუ ხალხს დაარწმუნებდნენ, რომ მდიდრების მტრები იყვნენ. ასე ათენში ტირანი გახდა პიზისტრატე, როდესაც პედიაკებს აუჯანყდა და თეაგენე მეგარაში გახდა ტირანი, როცა მდიდრებს საქონელი წაართვა და ამოუწყვიტა მდინარის ნაპირას საძოვრებზე. დიონისე ტირანი გახდა, როდესაც დაფნეოსს და მდიდრებს ბრალი დასდო და მათთან მტრობით ხალხი დაარწმუნა, რომ მათი მომხრეა. სდება სოლმე მამაპაპეული დემოკრატიის გადაქცევა ახალ დემოკრატიად იქ, სადაც მაღალ თანამდებობებს იკავებენ არჩევნებით და არა ქონებრივი ცენზით. იქ ამომრჩეველია ხალხი. დემაგოგები კი ამტკიცებენ, რომ ხალხი კანონებზე მაღლა უნდა იდგეს. ამას ისინი ამბობენ იქ, სადაც მაღალი თანამდებობის მიღება სურთ. ეს რომ არ მოხდეს, ან მოხდეს იშვიათად, საჭიროა რომ თანამდებობის პირებს ირჩევდეს არა მთელი ხალხი ერთად, არამედ ფილები.

დემოკრატიულ წყობილებაში ყველა გარდაქმნების მიზეზები ესენია.

ოლიგარქიების დამხობა სდება ორი გზით: პირველი, როცა ხალხის მხმართ სჩადიან უსამართლობას. ამისათვის საკმარისია, რომ ვინმე გახდეს პროსტატი, განსაკუთრებით მაშინ, თუ ის ოლიგარქიის ლიდერია, როგორც ეს მოხდა ნაქსოსში, სადაც ლიკადამისი შემდგომ ნაქსოსელების ტირანი გახდა. სხვა შემთხვევებში აჯანყებების მიზეზი შეიძლება სხვა იყოს.

ზოგჯერ გადატრიალებას ახდენენ თვითონ მდიდრები, რომლებიც სახელმწიფო სათავეში არ არიან, ან სათავეშია მათი მცირე რაოდენობა, როგორც მოხდა ეს მასალიაში, ისტროსში, ჰერაკლეაში და სხვა სახელმწიფოებში. სახელმწიფო გადატრიალება მოახდინეს იმათ, ვინც არ მონაწილეობდა სახელმწიფოს მმართველობაში და სათავეში მოექცნენ ჯერ უფროსი ძმები, შემდეგ უმცროსნი, რადგან ზოგან არ შეიძლება, რომ სათავეში იყვნენ მამა და შვილი, ზოგან კი უფროსი და უმცროსი ძმა. იქ, მასალიაში, ოლიგარქია გადაიხარა პოლიტიკისკენ, ხოლო ისტროსში შეიქმნა დემოკრატია. ჰერაკლეაში მცირერიცხოვანი მმართველობა გადაიზარდა 600-ის მმართველობაში.

კნიდოსში გადატრიალება მოახდინეს გავლენიანმა პირებმა, რომლებიც ერთმანეთს წაეკიდნენ იმიტომ, რომ მათგან ცოტანი მონაწილეობდნენ მმართველობაში. და როგორც ითქვა, თუ მამა იყო სათავეში, შვილი ვეღარ იქნებოდა. არც რამდენიმე ძმა შეიძლება ყოფილიყო სათავეში, არამედ მხოლოდ უფროსი. აჯანყებულმა ხალხმა აჯანყებული გავლენიანი პირებისაგან აიყვანა ლიდერი, შემდეგ დაესხა მას თავს და სძლია, რადგან ერთმანეთში მოქიშპენი სუსტნი არიან. ძველ დროში ოლიგარქიაში, რომელსაც ბაზილიდები კარგად მართავდნენ, იმის გამო, რომ სათავეში იყო უმცირესობა, უკმაყოფილო ხალხმა გადატრიალება მოახდინა.

ოლიგარქიები ისპობიან როგორც თავის თავად, აგრეთვე კამათის მოყვარე დემაგოგების მიერ. დემაგოგები კი ორგანოა: ისინი თვითონ შეიძლება იყვნენ ოლიგარქიაში, როგორც ათენში ოცდაათმა დემაგოგმა ქარილეს ხელმძღვანელობით მოიპოვა გამარჯვება. ასევე ფრინიქსეს ხელმძღვანელობით გაიმარჯვა ოთხასმა. ოლიგარქიაში უბრალო ხალხში დემაგოგიას ეწვეიან გავლენიანი პირები, როგორც, მაგალითად, ლარი-საში ე. წ. სახელმწიფოს მცველები, იმ მიზნით, რომ ისინი ხალხს აერთიანონ. დემაგოგობას ეწვეიან იქაც, სადაც ოლიგარქები თვითონ კი არ

ირჩევენ მაღალი თანამდებობის პირებს, არამედ ან დიდი ქონების პატრონი, ან ჰეტერიები,²⁰ ან ჰოპლიტები,²¹ ან უბრალო ხალხი, როგორც ეს მოხდა აბიდოსში, აგრეთვე იქ, სადაც სასამართლოს ირჩევენ გავლენიანი პირები. აქ დემოკრატებმა მოახდინეს გადატრიალება, რათა სასამართლოს გადაწყვეტილება შეეცვალათ, როგორც ეს მოხდა პონტოს ჰერაკლეაში.

გადატრიალება ხდება მაშინაც, როცა ზოგი ოლიგარქის ხელში ექცევა მთელი ძალაუფლება და ამიტომ ის, ვისაც სურს თანასწორობის მიღწევა, იძულებულია მიმართოს ხალხის დახმარებას.

1306a ოლიგარქია ემსობა მაშინაც, როცა ოლიგარქები უზნეობის გამო მთელ თავის ქონებას ფლანგავენ. ამიტომ ისინი ცდილობენ ან სიასლეების შემოღებას, ან ტირანად გახდომას, ან ვინმე სხვას ამზადებენ ამისათვის, როგორც ჰიპარინი²² ამზადებდა დიონისეს.²³ ამფიპოლისში ერთმა კაცმა, რომელსაც კლეოტიმოსი ერქვა, საცხოვრებლად შემოიყვანა მეზობელი ქალკედონელები და როცა ისინი დასასლდნენ, ააჯანყა მდიდრების წინააღმდეგ. ეგინაში ის, ვინც ქარეთთან²⁴ მოლაპარაკებას აწარმოებდა, შეეცადა სახელმწიფოს გადატრიალებას იმავე მიზეზით. ზოგჯერ ცდილობენ შეარყიონ სახელმწიფო რამენაირად, ხან იპარავენ სახელმწიფო ქონებას, შემდეგ იწყებენ ჩხუბს ერთმანეთს შორის და იმათთან, ვისაც ებრძვიან ქურდობისათვის, როგორც ეს მოხდა ქალაქ ჰერაკლეაში პონტოსთან. მაგრამ თუ ოლიგარქიაში ადგილი აქვს თანხმობას, მისი დამხობა ადვილი არაა. ამის დამამტკიცებელია ფარსალის სახელმწიფო. იქ ოლიგარქები ცოტანი, მაგრამ უფრო ძლიერნი არიან, ვიდრე ხალხის უმრავლესობა, რადგან ერთმანეთში კარგი დამოკიდებულება აქვთ.

ოლიგარქია ისობა მაშინაც, როცა მასში სხვა ოლიგარქია წარმოიშობა. ეს კი ხდება მაშინ, როცა წარჩინებულ ადამიანთა რიცხვი ცოტაა და ამათგანაც ყველა არ მონაწილეობს სახელმწიფოს მმართველობაში, როგორც ეს ერთხელ მოხდა ელიდაში. იქ სათავეში იყვნენ ოლიგარქები, მაგრამ გერონტებად ცოტანი დაიშვებოდნენ, რადგან ოთხასის მმართველობა მთელი ცხოვრების მანძილზე გრძელდებოდა. არჩევნები კი ხდებოდა მონარქიული წესით, მსგავსად სპარტაში გერონტების არჩევნებისა.

ოლიგარქიის დამხობა შეიძლება მოხდეს როგორც ომის, ისე მშვიდობიანობის დროს. ომის დროს იმიტომ ხდება, რომ ხალხს არ ენდობიან, იძულებულნი არიან გამოიყენონ დაქირავებული ჯარი და ვინც

მათ იყენებს, სწირად ტირანი ხდება, როგორც კორინთში²⁵ ტიმოფანე. და თუ მათი რიცხვი დიდია, თვითონვე გარდაქმნიან მმართველობას დინასტიურად. ზოგჯერ კი ეშინიათ ხალხისა, ამიტომ მათ მმართველობაში უშვებენ და იძულებულნი არიან, გამოიყენონ ისინი. მშვიდობიანობის დროს ოლიგარქიის დაღუპვას იწყებს ოლიგარქების ურთიერთუნდობლობა, რის გამოც ისინი მცველებად იყენებენ დაქირავებულ ჯარებს და შუამავლად კი მათ ხელმძღვანელს, რომელიც სწირად ორივე მხარის უფროსი ხდება, როგორც ეს მოხდა ლარისაში ალევადების²⁶ მმართველობის დროს სიმონის ხელმძღვანელობით და აბიდოსში ჰეტერიების მმართველობაში, რომელთაგან ერთ-ერთი იყო იფიადე.

აჯანყებები ხდება აგრეთვე იმის გამო, რომ ერთი მხარე უარყოფს მეორის საქორწინო წინადადებას. დავობენ აგრეთვე სასამართლო გადაწყვეტილებისა და ქორწინების გამო, როგორც ზემომოტანილ შემთხვევაში. ერიტრეაში დიაგორამ ჩამოაგდო მხედართა ოლიგარქია, რადგან განაწყენებული იყო საქორწინო გარიგებით. ჰერაკლეაში კი აჯანყება მოხდა სასამართლო გადაწყვეტილების გამო, ასევე თებეში. ჰერაკლეაში ეგრიტიონის წინააღმდეგ, ხოლო თებეში არქიას წინააღმდეგ გამოტანილი მართებული სასამართლო განაჩენი არასწორად იყო მოყვანილი სისრულეში. გამარჯვებულმა მტრებმა ისინი ყელზე ნამორით გამოიყვანეს მოედანზე.

მრავალი ოლიგარქია დაემხო დიდი დესპოტიზმის გამო სახელმწიფოში მყოფი უკმაყოფილო ელემენტების საშუალებით, როგორც დაემხო ოლიგარქია კნიდოსში და ქიოსში. გადატრიალება ე. წ. პოლიტიკაში და ოლიგარქიაში შეიძლება მოხდეს აგრეთვე შემთხვევით, ანდა იმიტომ, რომ დანიშნენი საბჭოში, სასამართლოში და სხვა თანამდებობებზე ხდება ქონებრივი ცენზის მიხედვით. სწირად თავდაპირველად თანამდებობებს ანაწილებენ ქონებრივი ცენზით, ამიტომ ოლიგარქიაში მმართველობაში მონაწილეობს უმცირესობა, რესპუბლიკაში კი — საშუალო ფენა. მაგრამ კარგი პირობების, თუ მშვიდობის ან სხვა რაიმე ბედნიერი შემთხვევის გამო მოქალაქეების ქონება დიდად გადაატარებებს თავდაპირველ დონეს. ასე რომ, ყველა მონაწილეობს ყველა თანამდებობაზე. ცვლილებები თავდაპირველად ხდება ნელა და შეუმჩნეველად, შემდეგ კი ის მიმდინარეობს სწრაფად.

ოლიგარქიები ილუპებიან და მათში აჯანყებები ამ მიზეზებით ხდება. საერთოდ კი, დემოკრატია და ოლიგარქია გადადიან არა საწინააღმდე-

გო სისტემაში, არამედ იმავე სახის სისტემაში. მაგალითად, კანონიერი დემოკრატია და ოლიგარქია გადადიან უფრო ძლიერი მმართველობის ფორმაში და პირიქით.

თავი VI

როგორც უკვე ვთქვით, არისტოკრატიულ სახელმწიფოებში გადატრიალება ხდება იმიტომ, რომ იქ მოქალაქეების მცირე რაოდენობას დიდი თანამდებობები უკავია. ეს გარემოება იწვევს აგრეთვე ოლიგარქიის დაცემას. ამის გამო არისტოკრატიაც როგორღაც წარმოადგენს ოლიგარქიას. ორივეგან არქონტების²⁷ რიცხვი მცირეა, თუმცა ამის მიზეზი ორივეგან ერთი და იგივე არაა. ამის გამო ვფიქრობ, რომ არისტოკრატიული სახელმწიფო ოლიგარქიულია. ეს მეტწილად მაშინ ხდება, როცა ხალხის მასა გააძაყდება და თავის თავს წარმოიდგენს სათნოებით დიდი თანამდებობის პირთა მსგავსად, როგორც ეს მოხდა ლაკედემონში, ე. წ. პართენელები, რომლებიც „მსგავსნი“²⁸ იყვნენ, ამხილეს შეთქმულებაში და გააძევეს ქ. ტარენტში²⁹ საცხოვრებლად. აჯანყება ხდება მაშინაც, როდესაც ზოგიერთნი არ არიან სათანადოდ დაფასებული წარჩინებული ადამიანებისაგან, თუმცა პირველნი ამით არ ჩამოუვარდებიან სათნოებით, როგორც, მაგალითად, არ იყო სათანადოდ დაფასებული ლისანდრე მეფეებისაგან. ანდა როდესაც რომელიმე მამაც ადამიანს არ უკავია არავითარი თანამდებობა. როგორც მაგალითად, კინადოსი აგესილას მეფობის დროს აწყობს თავდასხმას სპარტიატებზე. ეს ხდება ხოლმე მაშინ, როდესაც მოსახლეობის ნაწილი ძალიან ღარიბდება, ნაწილი კი მდიდრდება, რასაც მეტწილად ადგილი აქვს ომის დროს. ესეც მოხდა ლაკედემონში მესენურ ომში,³⁰ რაც ცხადია ტირტულუსის³¹ ლექსიდან, რომელსაც ეწოდება „ევნომია“. ზოგნი, ომისაგან გაღარიბებულნი, მოითხოვენ მიწების გადანაწილებას. აგრეთვე მაშინ, როდესაც ვინმეს აქვს დიდი თანამდებობა და ძლიერია, მაგრამ კიდევ უფრო ძლიერდება, ასე რომ, შეიძლება იქცეს ერთმმართველად, როგორც, მაგალითად, ლაკედემონში პავზანია,³² რომელიც სპარსეთის წინააღმდეგ ომში სარდალი იყო და კართაგენში კი პანონი.³³

მეტწილად კი რესპუბლიკები და არისტოკრატიები თვითონ ემსობიან სახელმწიფოში სამართლის დარღვევის გამო. რესპუბლიკის დამსობის დასაწყისი არის ის, რომ მასში კარგად არ არის შერეული დემოკრატია

და ოლიგარქია. არისტოკრატია კი ემსობა იმიტომ, რომ მასში დემოკრატია და ოლიგარქია კარგად არ ერწყმის სათნოებას. განსაკუთრებით კი დემოკრატიისა და ოლიგარქიის შერევა სურთ მრავალ რესპუბლიკაში და ე. წ. არისტოკრატიულ სახელმწიფოში.

არისტოკრატიული სახელმწიფოები ე. წ. პოლიტიისგან ამით განსხვავდებიან და ამიტომაც არისტოკრატიები ნაკლებ და პოლიტიები უფრო მეტად მდგრადნი არიან. ის სახელმწიფოები, რომლებიც უფრო მეტად ოლიგარქიისკენ ისრებიან, იწოდებიან არისტოკრატიებად, რომლებიც დემოკრატიისაკენ — პოლიტიად. ეს უკანასკნელნი უფრო მყარნი არიან, ვიდრე არისტოკრატიები, რადგან ხალხის უმრავლესობა უფრო ძლიერია და უფრო მეტად იცავს თანასწორობას. მდიდარი მოქალაქეები კი, თუ მათ სახელმწიფო უპირატესობას აძლევს, თავხედებიან და კიდევ უფრო მეტის მოხვეჭას ცდილობენ. საერთოდ კი, საითკენაც ისრება სახელმწიფო, იმ მიმართულებით გადაინაცვლებს მისი ზრდადი ნაწილი. მაგალითად, პოლიტია ისრება დემოკრატიისაკენ, არისტოკრატია — ოლიგარქიისაკენ, ან პირიქით, არისტოკრატია გადაისრება დემოკრატიისაკენ, რადგან ღარიბები, რომლებიც განიცდიან უსამართლობას, საწინააღმდეგო მიმართულებით ეწევიან სახელმწიფოს. პოლიტიები გადადიან ოლიგარქიებში, რადგან მყარია ის სახელმწიფო, რომელიც იცავს თანასწორობას ღირსებაში და თითოეულს აძლევს იმას, რაც მას ეკუთვნის.

ეს მოხდა თურიაში, სადაც დიდი ქონება იყო საჭირო თანამდებობის მისაღებად. ამიტომ ცენზი შეამცირეს, ხოლო თანამდებობათა რიცხვი გაზარდეს. მთელი მიწა კი ხელთ იგდეს ძლიერმა ადამიანებმა კანონის საწინააღმდეგოდ და რადგან სახელმწიფო ოლიგარქიული იყო, ამიტომ შეიძლებოდა გამდიდრება... ხალხმა, რომელიც ომში გავარჯიშებული იყო, სძლია დაცვას და დიდი მიწების პატრონნი იძულებული იყვნენ, რომ მათთვის მიწა დაეთმოთ.

ყველა არისტოკრატიული სახელმწიფო ოლიგარქიულია, ამიტომ იქ ყველაზე მეტად ცნობილი ადამიანები მდიდრდებიან. მაგალითად, ლაკედემონში ქონება უმცირესობას აქვს და მათ შეუძლიათ, რაც უნდათ, ის გააკეთონ, მაგალითად, იქორწინონ იმაზე, ვისზეც სურთ. ლოკრელების სახელმწიფო ამიტომაც დაიღუპა დიონისეს ქორწინების გამო, რაც არ მოხდებოდა დემოკრატიაში და არც კარგად შერეულ არისტოკრატიაში.

1307B არისტოკრატიულ სახელმწიფოს მეტწილად ღუპავს პატარ-პატარა შეუმჩნეველი ცვლილებები, რაც ადრეც ვთქვით ზოგადად ყველა სახის სახელმწიფოს შესახებ. როდესაც სახელმწიფოს მართვაში რაიმე დეტალი გამოტოვებულია, შემდეგში ის ადვილად იწვევს უფრო დიდ ცვლილებებს, სანამ მთელ სისტემას არ შეარყევს.

ეს მოხდა თურის²⁴ სახელმწიფოში, სადაც სტრატეგი ხუთი წლით ინიშნებოდა. ზოგმა ახალგაზრდამ, რომლებიც მეომარი ბუნებისა იყვნენ და ხალხის მხარდაჭერის იმედი ჰქონდათ, არად ჩააგდეს ხელისუფლება, რადგან ფიქრობდნენ, რომ ადვილი იყო ძალაუფლების მოპოვება. ჯერ კანონის შეცვლა მოინდომეს, რათა სტრატეგი განუწყვეტლივ ყოფილიყო სათავეში, რადგან იმედი ჰქონდათ, რომ ხალხი მათ აირჩევდა. ხელმძღვანელი პირები, რომლებსაც ევალეობოდათ ამის მოწესრიგება და რომლებსაც მრჩეველებს უწოდებდნენ, ჯერ შეეცადნენ მათთვის წინააღმდეგობის გაწევას, მაგრამ დარწმუნდნენ რა ამის შეუძლებლობაში, ნება მისცეს ეს კანონი შეეცვალათ, ოღონდ სახელმწიფო ხელუხლებლად დაეთოვებინათ. მაგრამ როდესაც მოინდომეს მათთვის ხელის შეშლა, ვერაფერს გახდნენ და მთელი სახელმწიფო შეცვალეს დინასტიად იმათ სასარგებლოდ, ვინც ეს სიახლენი შემოიტანა.

ყოველი სახელმწიფო იღუპება ან თვით მათივე მიზეზით, ან გარეგანი მიზეზით, როდესაც მის მახლობლად, ან მოშორებით იმყოფება მისი მოწინააღმდეგე და ძლიერი სახელმწიფო, რაც მოხდა ათენსა და ლაკედემონში. ათენელებმა ყველგან მოსპეს ოლიგარქია, ლაკედემონელებმა კი — დემოკრატია.

აი, დაახლოებით ყველაფერი იმის შესახებ, თუ როგორ ხდება სახელმწიფოებში ცვლილებები და აჯანყებები.

თავი VII

ამის შემდეგ უნდა ითქვას იმის შესახებ, თუ რაში მდგომარეობს, როგორც ყველა სახელმწიფოს ერთად, ისე თითოეული მათგანის სხვა. პირველ ყოვლისა, თუ გვეცოდინება ის მიზეზები, რაც ღუპავს სახელმწიფოებს, გვეცოდინება ისიც, რაც იცავს მათ საერთოდ. წინააღმდეგობის ერთი მხარე მეორეს წარმოშობს. დაღუპვა კი დაცვას უპირისპირდება. იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც კარვად არიან შერწყმულნი, ყურადღება უნდა მიექცეს იმას, რომ არ მოხდეს კანონების დარღვევა.

განსაკუთრებით საჭიროა ყურადღება წერილმანი დარღვევებისადმი, რადგან ქონების წვილ-წვილად ხარჯვა, ხშირად მთელი ქონების დახარჯვას იწვევს. ეს შეუმჩნეველია, რადგან ხარჯვა ერთბაშად არ წარმოებს. ამით გონება ტყუილება, როგორც სოფისტური დასკვნით, რომ თუ ცალკეული ნაწილი პატარაა, მაშ ყველა ნაწილიც პატარა ყოფილა. ეს ერთის მხრივ სწორია, მეორეს მხრივ არა. რადგან მთელი, ანუ ყველაფერი ერთად არაა პატარა, არამედ შედგენილია პატარა ნაწილებით. საჭიროა თავდაცვა ასეთი მსჯელობისაგან, არ უნდა დაგუშვათ სოფიზმები, რომლებიც შედგენილია ხალხის მოსატყუებლად. მათ თვით 1308B საქმე უარყოფს. ხოლო თუ რას ვთვლით პოლიტიკურ სოფიზმებად, ამაზე ადრე იყო ნათქვამი.

ამას გარდა, ჩვენ ვხედავთ, რომ არა მხოლოდ არისტოკრატია, არამედ ოლიგარქიაც არსებობს ინარჩუნებს არა იმიტომ, რომ მყარნი არიან, არამედ იმიტომ, რომ სახელმწიფოს სათავეში მყოფნი კარვად ექცევიან როგორც მოქალაქეებს, ისე არა მოქალაქეთ. ისინი, რომლებიც არ მონაწილეობენ მმართველობაში, არ არიან მათგან შევიწროვებული და მოქალაქენი, რომლებიც არ არიან სათავეში, შეჰყავთ მმართველობაში. პატივმოყვარეთ არ აწყენინებენ პატივის საკითხში, ხოლო ხალხს — ქონების მოპოვებაში. როგორც ურთიერთ შორის, ისე მოქალაქეების მიმართ დემოკრატიულად იქცევიან. დემოკრატები ცდილობენ გაატარონ თანასწორობის პრინციპი, რაც მსგავს ადამიანებში არა მხოლოდ სამართლიანია, არამედ სასარგებლოც არის. როდესაც ბევრია მოქალაქეების რიცხვი, საჭიროა ისეთი დემოკრატიული კანონების შემოღება, რომ სახელმწიფოს ხელმძღვანელებად ირჩევდნენ ექვსი თვის ვადით, რათა ყველა თანასწორუფლებიანი მოქალაქე მოხვდეს მმართველობაში. დემოსი, როგორც შემდგარი მსგავსი ადამიანებისაგან, ამავე დროს თანასწორუფლებიანი ადამიანებისგანაც არის შედგენილი. ამიტომ მათ შორის ჩნდებიან დემაგოგები, როგორც ზემოთაც ვთქვით.

შემდეგში ოლიგარქიები და არისტოკრატები უფრო ნაკლებ გარდაიქმნებიან სამეფოებად, რადგან ვინც მცირე ხნითაა სახელმწიფოს სათავეში, მისთვის ისე ადვილი არაა სახელმწიფოს წინააღმდეგ მოქმედება, ვიდრე იმისთვის, ვინც უკვე დიდი ხანია სათავეში. თითოეულ სახელმწიფოში ძლიერი ადამიანები ტირანიისაკენ მიისწრაფვიან, ზოგან ესენი დემაგოგები არიან, ზოგან სამეფო გვარის წარმომადგენელნი, ანთა დიდი თანამდებობის პირნი, თანაც დიდი ხნით მყოფნი სათავეში.

სახელმწიფოს დაღუპვისაგან იხსნის არა მხოლოდ საშიშროების სი-
შორე, არამედ წოგჯერ სიახლოვეც კი, რადგან მოქალაქეებს ეშინიათ
ცუდი შედეგის და ამიტომ არსებულ სახელმწიფოს უფროსილდებთან.
ისინი, რომლებიც ზრუნავენ სახელმწიფოზე, მოქალაქეებში შიშს უნდა
აღვივებდნენ, რათა სახელმწიფოს კი არ ანგრევდნენ, არამედ იცავდ-
ნენ მას, როგორც ღამის დარაჯები, რომლებიც შორეულ საფრთხეს
მახლობლად მოაჩვენებენ ხალხს.

საჭიროა კანონიერების საფუძველზე წარმართო წარჩინებული ადა-
მიანების კამათის სიყვარული და აჯანყებებისაკენ მიდრეკილებები. სა-
ჭიროა აგრეთვე წინასწარ ვანჭვრეტა თავშივე ჩასახული ბოროტებისა
იმ ადამიანებში, რომლებიც ჯერ კიდევ არ ჩაბმულან კამათში. ეს კი
არის საქმე არა შემთხვევითი პირისა, არამედ პოლიტიკური მოღვაწისა.
ასევე საჭიროა ოლიგარქიებსა და დემოკრატიებში ქონების საფუძველზე
გადატრიალებების თავიდან აცილება. როდესაც სახელმწიფოში ქონებ-
რივი ცენზი იგივე რჩება, ქონება კი მატულობს, მაშინ კარგი იქნება, თუ
მთელი არსებული ქონება შედარდება თავდაპირველ რაოდენობას. იმ სა-
ხელმწიფოში, სადაც ქონების შეფასება ხდება ყოველწლიურად, იქ ყო-
ველწლიურად უნდა ვაწარმოოთ ეს, ხოლო დიდ სახელმწიფოში — ან მე-
სამე, ან მეხუთე წელს. თუ ახალი შემოსავალი ბევრად სჭარბობს ან ბევ-
რად მცირეა თავდაპირველზე, როცა მოხდება ქონების შეფასება, მაშინ
საჭირო იქნება კანონის შემოღება ცენზის ან მომატებაზე, ან დაკლე-
ბაზე. თუ ქონებამ იმატა, ცენზიც უნდა გაიზარდოს, თუ იკლო, ცენზიც
უნდა შემცირდეს. და თუ ამას არ გააკეთებ, მაშინ რესპუბლიკა გადაიზ-
რდება დემოკრატიაში, ხოლო ოლიგარქია — მონარქიაში. ზოგან კი
ოლიგარქიიდან წარმოიშობა ან რესპუბლიკა, ან დემოკრატია.

როგორც დემოკრატიაში, ისე ოლიგარქიასა და მონარქიაში, საერ-
თო წესია ის, რომ ძალიან არავინ არ უნდა განადიდო სიმეტრიის დარღ-
ვევით, არამედ უნდა მისცე ან პატარა თანამდებობა დიდი ხნით, ან დი-
დი თანამდებობა მცირე ხნით. განდიდება კაცის დაღუპვას იწვევს, რად-
გან ყველა ვერ იტანს დიდ ბედნიერებას. ანდა თუ კაცს მრავალი დიდება
არგუწე, ყველაფერს ერთბაშად ნუ წაართმევ, არამედ თანდათან. მეტ-
წილად უნდა ეცადო კანონების საფუძველზე, რომ ვინმე ძალიან არ გაძ-
ლიერდეს ან მეგობრების, ან სიმდიდრის წყალობით, წინააღმდეგ შემ-
თხვევაში საჭირო იქნება მისი გაძევება სამშობლოდან.

იმათთვის, რომლებსაც პირად ცხოვრებაში სიახლენი შემოაქვთ, მაგ-
რამ არავითარი სარგებლობა არ მოაქვთ დემოკრატიაში — დემოკრატია-

ისათვის, ოლიგარქიაში — ოლიგარქიისათვის და ასევე სხვა სახელმწი-
ფობისათვის, საჭიროა რაღაც თანამდებობის შემოღება მათზე თვალყუ-
რის სადევნებლად. ამავე მიზეზის გამო საჭიროა ყურადღების მიქცევა,
რომ მოსახლეობის ნაწილი ზომასე მეტად არ იყოს ფუფუნებაში. ამის
თავიდან ასაშორებლად საჭირო იქნება მოპირდაპირე მხარეებს შორის
დასაქმებისა და მმართველობაში მონაწილეობის განაწილება. მოპირდა-
პირე მხარეებში მე ვგულისხმობ წარჩინებულ ადამიანებსა და ხალხის
მასას, ღარიბებსა და მდიდრებს. ან უნდა ეცადო, რომ ღარიბების მასა
მდიდრებს შეურიო, ანდა გაზარდო საშუალო კლასი. ეს ბოლოს მოუ-
ღებს იმ აჯანყებებს, რასაც მოსახლეობის უთანასწორობა იწვევს.

ყოველ სახელმწიფოში მთავარია როგორც კანონი, მთელი მეურნე-
ობის ისე მოწესრიგება, რომ გაბატონებული ფენები თანამდებობებიდან
მოგებას არ იღებდნენ. ამის გატარება განსაკუთრებით ოლიგარქიულ სა-
ხელმწიფოშია საჭირო. ხალხის მასა იმით კი არაა უკმაყოფილო, რომ
მმართველობას ჩამოცილებულია. მას უხარია კიდევ, თუ ვინმე მისცემს
საშუალებას თავის ნებაზე გაატაროს დრო.

მაგრამ როდესაც ჰგონია, რომ ხელმძღვანელობა საზოგადო ქონე-
ბას იპარავს, მაშინ კი განიცდის როგორც იმას, რომ მმართველობას ჩა-
მოცილებულია, ისე იმას, რომ მოგებაში წილი არა აქვს. დემოკრატია-
სა და არისტოკრატის თანაარსებობის ერთი საშუალება არსე-
ბობს, თუ ვინმე შესძლებს მის განსორციელებას. კერძოდ, საჭიროა,
რომ როგორც წარჩინებულ ადამიანებს, ისე ხალხის მასას ჰქონდეს ის,
რაც სურს. ხელისუფლებაში ყველას მონაწილეობა არის დემოკრატის
პრინციპი, წარჩინებულების მონაწილეობა არისტოკრატის პრინციპია.
თუ ხელმძღვანელი პირები არ დაიწყებენ გამდიდრებას თავისი თანამდე-
ბობის საშუალებით, მაშინ ღარიბნი არ მოინდომებენ დიდ თანამდებო-
ბებს, რადგან ამაში მათ მოგება არ ექნებათ და თავის საქმეებს მოჰკი-
დებენ ხელს, მდიდრები კი დაიკავებენ მაღალ თანამდებობებს, რადგან
მათ არ სჭირდებათ საზოგადო ქონების მითვისება. მაშინ მოხდება ის,
რომ ღარიბები გამდიდრდებიან, რადგან საკუთარ საქმეებს მიხედავენ,
ხოლო წარჩინებული ადამიანები დაზღვეული იქნებიან სათავეში შემთ-
ხვევითი პირების მოხვედრისაგან. რათა არ მოხდეს საზოგადო ქონების
დატაცება, ის უნდა გადაეცეს ხელმძღვანელ პირებს მთელი ხალხის თან-
დასწრებით, ხოლო ამის ასლები უნდა ინახებოდეს ფრატრიებსა, ფილებ-
სა და ლოხებსში. უანგარო ხელმძღვანელობის მიღწევის მიზნით უნდა
შემოღებულ იქნას საპატიო სახელების მინიჭება.

დემოკრატიულ სახელმწიფოებში საჭიროა მდიდრების როგორც ქონების, ისე შემოსავლის დაცვა განიაგებისაგან, რაც ზოგ სახელმწიფოში ფარულად ხდება კიდევ. კარგი იქნებოდა აგრეთვე, თუ ხელს შევუშლიდით ფულის ხარჯვაში ისეთ საქმეზე, რასაც მოგება არ მოაქვს, მაგალითად, გუნდის მოწყობაში, პროცესიაში. ჩირაღდებით და სხვა ამგვარში. ოლიგარქიაში მეტი ზრუნვაა საჭირო ღარიბებზე, მათ უნდა მიეცეთ შემოსავლიანი თანამდებობები, და თუ რომელიმე მდიდარი ითავსებდეს ღარიბების მიმართ, მას მეტი სასჯელი უნდა დაედოს, ვიდრე ასეთივე მოქმედებისათვის თავისიანების მიმართ. შემდეგ, მეშვიდობა ჩუქებით კი არ უნდა გადაეცემოდეთ, არამედ შთამომავლობით და ერთმა კაცმა ერთზე მეტი მეშვიდობა არ უნდა მიიღოს. ასე მოხდება ქონების გათანაწილება და ზოგი ღარიბი მდიდარი გახდება.

როგორც დემოკრატიაში, ისე ოლიგარქიაში სასარგებლო იქნება, თუ იმათ, ვინც არ მონაწილეობს მმართველობაში, მიეცემათ სხვებთან თანაწილი, ან უპირატესი უფლებები, კერძოდ, დემოკრატიაში — მდიდრებს, ოლიგარქიაში — ღარიბებს, გარდა ძალიან დიდი თანამდებობებისა, რაც ეძლევათ ამისათვის განკუთვნილ მოქალაქეებს ან ყველას ერთად, ან ცალ-ცალკე.

ვისაც მაღალი თანამდებობის დაკავება სურს, მას უნდა ჰქონდეს სამი თვისება: პირველი, უნდა იყოს არსებული სახელმწიფოებრივი წყობილების მომხრე; მეორე, უნდა ჰქონდეს იმის უნარი, რომ შეასრულოს სახელმწიფო მმართველობის ურთულესი საქმეები; მესამე, უნდა ჰქონდეს არსებული სახელმწიფოს შესაბამისი ზნეობა და სამართლიანობა, რადგან თუ მთელ სახელმწიფოში არ არის ერთი და იგივე სამართალი, არც სამართლიანობის გაგება იქნება ერთი და იგივე. სიძნელე მდგომარეობს იმაშიც, თუ როგორ იქნება არჩეული კაცი, თუ მას ყველა ეს თვისება არ აღმოაჩნდა? მაგალითად, კაცი კარგი სარდალია, მაგრამ არც სახელმწიფოსადმი კეთილგანწყობილი და თანაც ცუდი ადამიანია, მეორე კი სამართლიანია და სახელმწიფოს ერთგული. როგორ უნდა მოხდეს არჩევა ამ შემთხვევაში? ვფიქრობთ, რომ ორ რამეს უნდა მიექცეს ყურადღება: რომელი თვისება ახასიათებს უფრო მეტად ყველას და რომელი ნაკლებ. გამოცდილება სამხედრო საქმეში კაცს უფრო მეტად უნდა ჰქონდეს, ვიდრე ზნეობრიობა, რადგან სამხედრო გამოცდილება ნაკლებ გვხვდება ადამიანებში, ვიდრე ზნეობრიობა. მაგრამ სახელმწიფოს დაცვასა და საფინანსო საქმიანობაში უფრო მეტად ზნეობაა საჭირო, ვიდრე ეს აქვს უმრავლესობას. ამის ცოდნა ყველასათვის საერთოა. სიძნელე

იმაშიც მდგომარეობს, რომ თუ კაცს აქვს მართვის უნარიც და სახელმწიფოს სიყვარულიც, მაშინ რაღა საჭიროა ზნეობრიობა? ანდა, კაცს შეიძლება ჰქონდეს ეს ორი თვისება და ამავე დროს იყოს თავშეუკავებელი და, მიუხედავად თავის თავის სიყვარულისა და ცოდნისა, თავს ვერ იმორჩილებდეს. ამიტომ არაფერი არ აბრკოლებს იმას, რომ ასეთივე თავშეუკავებელი იყოს საზოგადო საქმეშიც.

საერთოდ, როგორც უკვე ვთქვით, რაც კანონებში სასარგებლოა სახელმწიფოსთვის, ის იცავს კიდევ სახელმწიფოს. სახელმწიფოს იცავს აგრეთვე ჩვენს მიერ ხსენებული პრინციპი, რომ სახელმწიფოს მომხრეთა რიცხვი უნდა ჭარბობდეს მის მოწინააღმდეგეებს. გარდა ამისა, არ უნდა იქნას უყურადღებოდ დატოვებული მოსახლეობის საშუალო ფენა, რასაც ყურადღებას არ აქცევენ დამახინჯებულ სახელმწიფო წყობილებებში. ბევრი რამ ისეთი, რაც დემოკრატიულად მოჩანს, არღვევს დემოკრატიას და რაც ოლიგარქიულად მოჩანს, არღვევს ოლიგარქიას. ისინი, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მხოლოდ მათი სახელმწიფოა ზნეობრივი და ეწევიან მას გადაჭარბებისაკენ, ივიწყებენ, რომ როგორც ცხვირის გადახრა სწორი საზიდან ამალღებისკენ, ან ჩაღრმავებისკენ არ ამახინჯებს ცხვირს და ის მაინც ლამაზი რჩება. მაგრამ თუ ამ მხრივ მოხდა გადაჭარბება, დაირღვევა ამ ნაწილის სიმეტრიულობა და თვითონ ცხვირიც დაკარგავს თავის ფორმას გადაჭარბებული ამოღრმავების, ან გადაჭარბებული ჩაღრმავების გამო. იგივე ითქმის სხეულის სხვა ნაწილებისა და სახელმწიფოს შესახებ. ოლიგარქიაცა და დემოკრატიაც, თუმცა გადახრილი არიან სწორი სახელმწიფოებრივი ფორმიდან, მაგრამ მაინც შეიძლება დამაკმაყოფილებელი იყვნენ, თუ ვინმე კიდევ უფრო არ გააძლიერებს მათ გადახრას. ის ჯერ გააუარესებს სახელმწიფოს და შემდეგ სავესებით მოსპობს მას. ამიტომ კანონმდებლებმა და პოლიტიკოსებმა უნდა იცოდნენ, თუ რა ღონისძიებანი იცავს ან ღუპავს დემოკრატიას, რა ღონისძიებანი იცავს ან ღუპავს ოლიგარქიას.

სახელმწიფო ვერ იარსებებს და ვერ გადარჩება მდიდრებისა და ღარიბების გარეშე. მაგრამ თუ მოხდა ქონების გათანაბრება, მაშინ სულ სხვა სახელმწიფო წესწყობილება წარმოიშობა. ასე რომ, ის, ვინც კანონების საფუძველზე სპობს ამ კლასებს, ის ამ სახელმწიფოსაც სპობს. ასეთ შეცდომას უშვებენ, როგორც დემოკრატიაში, ისე ოლიგარქიაში. დემოკრატიაში, სადაც დემოკრატები ხალხის მასას კანონებზე მაღლა აყენებენ და ებრძვიან მდიდრებს, სახელმწიფოს ყოველთვის ორ ნაწილად ყოფენ. ისინი მდიდრების სასარგებლოდ უნდა ლაპარაკობდნენ. ოლიგარ-

ქიაში ოლიგარქები უნდა ზრუნავდნენ ხალხის ინტერესებზე, და მათ იმის საწინააღმდეგო ფიცი უნდა დასდონ, ვიდრე ახლა სდებენ. ახლა კი ზოგან ისინი ასე ფიცავენ: „ხალხის მასსთან ვიქნები მტრულ დამოკიდებულებაში და მის წინააღმდეგ განვიზრახავ ყველაზე უფრო ცუდს“. საჭირო იყო ამის საწინააღმდეგოდ ფიცში გარკვევით თქმა, რომ „არ ჩავიდნენ უსამართლობას ხალხის მიმართ“.

ყველაზე მთავარი სახელმწიფოს არსებობის შენარჩუნებისათვის არის მოქალაქეთა აღზრდა სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად, რაც ახლა არავინ არ აქცევს ყურადღებას. მაგრამ ყველაზე სასარგებლო კანონებიც კი, მიღებული ყველა მოქალაქის მიერ, არ იქნებოდა სასარგებლო, თუ მოქალაქენი არ იქნებოდნენ მიჩვეული და აღზრდილი დემოკრატიაში დემოკრატიულ კანონებზე და ოლიგარქიაში ოლიგარქიულ კანონებზე, რადგან, თუ სახელმწიფოში ერთი კაციც კი არის თავშეუკავებელი, მაშინ ასეთი ყოფილა მთელი სახელმწიფო. სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისი აღზრდა ნიშნავს არა იმას, რომ ასიამოვნებდნენ დემოკრატებს ან ოლიგარქებს, არამედ იმას, რომ მოქალაქეებს შეეძლოთ სახელმწიფო მართვა დემოკრატიულად ან ოლიგარქიულად. ამჟამად კი ოლიგარქიაში არქონტების შვილები იზრდებიან ფუფუნებაში, დარიბების შვილები კი ვარჯიშობენ და შრომობენ. ასე რომ, მათ შეუძლიათ და სურთ კიდევ აწარმოონ გარდაქმნები სახელმწიფოში. იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც უფრო მეტად მოჩანან დემოკრატიულად, მიღებულ იქნა ის, რაც ეწინააღმდეგება მათ სარგებლობას. ამის მიზეზი კი ისაა, რომ ცუდად ესმით თავისუფლების ცნება. ეს კი იმიტომ ხდება, რომ დემოკრატიას ორი ნიშნით განსაზღვრავენ: ძალაუფლება ეკუთვნის ხალხს და სახელმწიფოში ბატონობს თავისუფლება. თავისუფლება კი მათ თანასწორობა ჰგონიათ. თანასწორობა კი ესმით ისე, როგორც ეს ხალხის მასას წარმოუდგენია. ხალხის მასას კი თავისუფლება ასე ესმის: კაცს უნდა შეეძლოს მოიქცეს ისე, როგორც სურს. ამრიგად, ასეთ დემოკრატიაში თითოეული ცხოვრობს ისე, როგორც სურს და რაც მისთვის სასარგებლოა, როგორც ვერიბიდეც ამბობს.³⁵ ეს კი ცუდია, რადგან არ უნდა გვეგონოს, რომ სახელმწიფოს კანონების მიხედვით ცხოვრება არის მონობა, პირიქით, ესაა სხნა.

მარტივად რომ ვთქვათ, ასეთია ის მიზეზები, რაც იწვევს სახელმწიფოს გადატრიალებასა და დაღუპვას, ანდა მის დაცვასა და მისი არსებობის გახანგრძლივებას.

34

გვრჩება განსახილველი მონარქია, რა იცავს და რა ღუპავს მას ზუნებრივად? ჩვენ რაც ვთქვით რესპუბლიკების შესახებ, დაახლოებით, 1310B ორივე უნდა ითქვას მონარქიებისა და ტირანიების შესახებაც. მონარქია შექმნილია არისტოკრატის შესაბამისად, ტირანია კი — უკიდურესი ოლიგარქიისა და დემოკრატისაგან, რის გამოც ის ქვეშევრდომებისათვის ყველაზე უფრო მავნე ფორმაა. მას, როგორც ორი ბოროტებისაგან შექმნილს, ახასიათებს ორივე სახელმწიფოს დამახინჯებები და შეცდომები. მონარქიული სახელმწიფოს ორივე ფორმა წარმოიშობა საწინააღმდეგო საწყისებიდან. ბაზილია შექმნილია იმ მიზნით, რათა დაიცვას რჩეული ადამიანები ხალხის მასისგან და ბაზილევს ნიშნავენ პატიოსანი ადამიანების წრიდან ან ზნეობრივი უპირატესობის, ან ზნეობრივი მოქმედების, ან გვარში გამორჩეულობის გამო. ტირანს კი ნიშნავენ ხალხის მასიდან წარჩინებული ხალხის საწინააღმდეგოდ, რათა ხალხი მათგან არ განიცდიდეს უსამართლობას. ამას ადასტურებს ფაქტები. თითქმის მეტი წილი ტირანებისა დემოკრატებიდან წარმოიშვნენ, რადგან დაარწმუნეს ხალხის მასა, რომ ცნობილ ადამიანებს ჩამოაგდებდნენ. ასე ჩამოყალიბდა ტირანები მას შემდეგ, რაც გაიზარდა ქალაქები. უფრო ადრე კი ტირანები ჩნდებიან მონარქიებიდან, რომლებიც არღვევდნენ მამაპაპეულ კანონებს და დესპოტური მმართველობისაკენ ისრებოდნენ. ზოგი ტირანია კი წარმოიშვა იმ ადამიანებიდან, რომლებსაც ირჩევდნენ დიდ თანამდებობებზე. ძველად სომ ხალხი დიდი ხნით ნიშნავდა დიდი თანამდებობის პირებს და კულტის მსახურთ. ზოგი ტირანი კი ოლიგარქებიდან გამოვიდა, რომელნიც არჩეული იყვნენ დიდ თანამდებობებზე. ყველა ამ გზით ადვილი იყო ტირანად გახდომა, თუ მოისურვებდნენ, რადგან სამეფო ხელი-სუფლებას ახასიათებდა დიდი ძალაუფლება. ზოგი კი პატივითა და დიდებით აღწევდა ამას. მაგალითად, ფედონი³⁶ არგოსში და სხვა ტირანები მონარქებიდან წარმოიშვნენ. სოლო იონელი ტირანი³⁷ და ფალარისი³⁸ საპატიო თანამდებობების გამო. პანაიტიოსი ლეონტინში, კიპსელოსი³⁹ კორინთოში, პიზისტრატე⁴⁰ ათენში, დიონისე სირაკუზაში და სხვები ამავე გზით დემოკრატებიდან გამოვიდნენ.

როგორც ვთქვით, მონარქია არისტოკრატის პრინციპებს ემყარება. მონარქია შექმნილია ან პირადი ღირსების, ან შთამომავლობით მიღებული ზნეობრიობის, ან ქველმოქმედების, ანდა ყოველივე ამის გამო, რასაც თან ერთვის მისი პირადი უნარიანობა. ყველა იმათ, ვინც ჩაი-

დინა ან შეეძლო ჩაედინა ქველმოქმედება ხალხისთვის ან სახელმწიფოსთვის, მიაღწიეს მეფობის პატივს. ზოგმა ომის დროს სახელმწიფო იხსნა მონობისაგან, როგორც კოდრმა⁴¹, ზოგმა გაათავისუფლა სახელმწიფო, როგორც კიროსმა⁴², ზოგმა შემოიერთა მიწები, დააარსა ქალაქები და ხალხი დაასახლა, როგორც ლაკედემონელმა, მაკედონელმა და მოლოტელმა მეფეებმა.

1311a მეფეს სურს, რომ მდიდრებს იცავდეს ყოველგვარი უსამართლობისაგან, ხალხს — შეურაცხყოფისაგან; ტირანი კი, როგორცა ვთქვით, არაფერს საზოგადოს არ აქცევს ყურადღებას, თუ ეს პირადად მისთვის არაა სასარგებლო. ტირანის ზრუნვის საგანია სიამოვნება, მეფისა — მშვენიერება. ამიტომ ტირანის მიზანია ზრუნვა ქონების მოხვეჭაზე, მეფისა — უფრო მეტად ღირსებაზე. ამიტომ მეფეს საკუთარი მოქალაქეებისაგან ჰყავს დაცვა, ტირანს — უცხოელებისაგან.

ცხადია, რომ ტირანიას ახასიათებს როგორც ოლიგარქიის, ისე დემოკრატიის უარყოფითი მხარეები. ოლიგარქიისაგან ახასიათებს მას სიმდიდრის, როგორც საბოლოო მიზნის სიყვარული, რადგან ამით შეუძლია დაცვის შენახვა და ფუფუნებით ცხოვრება. როგორც ოლიგარქიები, ისე ტირანიები ხალხს სრულებით არ ენდობიან, ამიტომ ართმევენ მათ იარაღს, სდევნიან, აძევებენ ქალაქიდან და სხვაგან ასახლებენ. ტირანიებს დემოკრატიისაგან აქვთ გადმოღებული წარჩინებული ადამიანების წინააღმდეგ ბრძოლა, მათი მოსპობა როგორც აშკარად, ისე ფარულად, და გაძევება, როგორც მოწინააღმდეგეებისა და ხელისუფლების მტრებისა. აქედან წარმოიშვება ერთის მხრივ, განზრახვა, რომ მართავდეს და მეორეს მხრივ, რომ არ იყოს მონობაში. ამითაა გაპირობებული პერიანდრეს⁴³ რჩევა თრახიბულეს მიმართ, რომ საჭიროა მაღალი თავთავების შეკვეცა, ე. ი. რომ ყოველთვის საჭიროა გამოჩენილი ადამიანების თავიდან მოშორება.

როგორც უკვე ითქვა, როგორც რესპუბლიკებში, ისე მონარქიებში ერთი და იგივე მიზეზი აქვს გადატრიალებას უსამართლობის, შიშის, სიძულვილის, განსაკუთრებით კი თავხედობით გამოწვეული უსამართლობისა და ქონების წართმევის გამო. ხალხი თავს ესხმის მონარქიის ხელმძღვანელობას. ასე რომ, როგორც რესპუბლიკებში, ისე ტირანიებსა და მონარქიებში გადატრიალების მიზეზი ერთი და იგივეა. მონარქებს აქვთ დიდი სიმდიდრე და პატივი, რასაც ყველა ეტანება. თავდასხმები ხდება ზოგჯერ თვით თანამდებობის პირებზე, ზოგჯერ მათ თანამდებობებზე. თავდასხმები გამოწვეულია ტირანების თავხედობით და მიმართულია

მათი პიროვნების წინააღმდეგ. თავხედობა კი მრავალგვარია და თითოეული მათგანი ხდება რისხვის მიზეზი. ადგუნებული ადამიანები აწყობენ თავდასხმებს შურისძიების და არა ძალაუფლების ხელში ჩაგდებას მიზნით. მაგალითად, თავდასხმა პიზისტრატიდებზე მოხდა იმიტომ, რომ შეურაცხვეს პარმოდონის და. პარმოდონიც თავს შეურაცხყოფილად გრძნობდა და შურს ძიობდა დის გამო. არისტოტილნი კი შურს ძიობდა პარმოდონის გამო. შეთქმულება ამბრაკიელი ტირანის პერიანდრეს წინააღმდეგ მოხდა იმიტომ, რომ მან ქეიფის დროს თავის შეყვარებულს ჰკითხა, ხომ არ დაორსულდა მისგან. ფილიპე⁴⁴ მოკლა პავზანიამ⁴⁵, რადგან მან ნება მისცა ატალას და მის მეგობრებს, რომ მისთვის შეურაცხყოფა მიეყენებინათ. ამინტა უმცროსი მოკლა დერდამ⁴⁶, რადგან იკვებნიდა მასთან კავშირს ახალგაზრდობაში. ევენუსმა მოკლა ევაგორა კიპროსელი⁴⁷, რადგან ევაგორას ვაჟმა გაიტაცა ევენუსის ცოლი, რამაც შეურაცხყო ევენუსი.

მრავალი შეთქმულება მეფეების წინააღმდეგ ეწყობა სქესობრივ ნიდაგზე შეურაცხყოფის გამო. მაგალითად, კრატესის თავდასხმა არქელაოზე⁴⁸. კრატესს ყოველთვის აწუხებდა მასთან კავშირი, ამიტომ საკმარისი იყო მცირედი საბაზი, რომ თავს დასხმოდა მას. არქელაო და პირდა მას თავისი ერთი ქალიშვილს მითხოვებდას, მაგრამ ეს დაპირება არ შეასრულა. უფროსი ქალიშვილი მიათხოვა ელიმეიას მეფეს, რადგან შეეწროებული იყო სირასა და არაბუუსის⁴⁹ წინააღმდეგ ომით. უმცროსი კი მიათხოვა მის ვაჟს ამინტას⁵⁰, რადგან იმედოვნებდა, რომ ამით გაუადვილდებოდა ურთიერთობა თავის ვაჟთან, რომელიც კლეოპატრასგან ეყოლა. მაგრამ არსებობდა სხვა უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზი მათ შორის უთანხმოებისა. ეს იყო სქესობრივი კავშირი. ამავე მიზეზით მიემხრო შეთქმულებას აგრეთვე ელენოკრიტე ლარისელი. არქელაო სარგებლობდა მისი ახალგაზრდობით, მაგრამ არ შეასრულა დაპირება სამშობლოში მის დაბრუნებაზე. მაშინ მან ივარაუდა, რომ არქელაოს მასთან აკავშირებდა არა სიყვარული, არამედ უზნეობა. პითონმა და ჰერაკლიტე ენოსელებმა მოკლეს კოტიუსი⁵¹ და ამით შური იძიეს მამის გამო. ადამა კი ჩამოსცილდა კოტიუსს, რადგან თავს შეუპრაცხყოფილად თვლიდა ბავშვობაში კოტიუსისაგან კასტრირების გამო.

ბევრი, იმის გამო, რომ ფიზიკურად შეურაცხვეს ზოგმა სამეფო დინასტიის წარმომადგენელმა, ზოგმა კი სახელმწიფო მოხელეებმა, ჰკლავდა ამათ ან აპირებდა მათ მოკვლას. როგორც, მაგალითად, მიტილენში მეგაკლი თავისი მეგობრებით თავს დაესხა პენთილიდებს, რომ-

ლებიც დადიოდნენ და ჯოხებით სცემდნენ ხალხს და ჩამოაგდეს ისინი. შემდეგში კი სმერდისმა, რომელიც პენთილმა ცოლის თანდასწრებით სცემა, მოკლა პენთილი. არქელაოზე თავდასხმის ორგანიზატორი იყო ლეკამნიქე. იგი იყო პირველი, ვინც აქეზებდა შეთქმულთ არქელაოს წინააღმდეგ. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ლეკამნიქე გაბრაზებული იყო არქელაოზე, რომელმაც გადასცა ლეკამნიქე პოეტ ვერბიდეც ვასაროზგად. ვერბიდე კი გაბრაზებული იყო ლეკამნიქეზე, რადგან თითქოს ლეკამნიქეს ეთქვას ვერბიდეზე, რომ მას პირი უყარსო.

1312a ასეთი მიზეზებით ბევრი მოკლეს და ბევრის წინააღმდეგ კი შეთქმულება მოაწყვეს. ასევე შიშით ხდება ხოლმე მიზეზი, როგორც რესპუბლიკებზე, ისე მონარქიებზე თავდასხმისა. მაგალითად, არტაბანე⁵² მოაწყო შეთქმულება ქსერქსეს წინააღმდეგ, რადგან ეშინოდა, რომ არ დაესმინათ მასთან დარიოსის შესახებ, რომელიც მან ჩამოაწრაფო ქსერქსეს ბრძანების წინააღმდეგ. მას იმედი ჰქონდა, რომ ქსერქსე დაივიწყებდა ამ ბრძანებას, რომელიც მან გასცა სადილობის დროს.

ზოგჯერ ტირანებს თავს ესხმიან სიძულვილის გამო, როგორც, მაგალითად, თავს დაესხნენ სარდანაპალს⁵³, თუ სწორია ის, რასაც მითოლოგები ამბობენ, რომ თითქოს ის მატყლს ჩეჩავდა ქალებთან ერთად. და თუ არა ის, ვიღაც სხვა მაინც უნდა ყოფილიყო. უმცროს დიონისეზე თავდასხმა მოაწყო დიონმა, რადგან ხედავდა, რომ ის მოქალაქეებს ეზიზღებოდათ იმიტომ, რომ მუდამ მთვრალი იყო. ზოგს მეგობრები ესხმიან თავს ზიზღის გამო, აგრეთვე იმიტომ, რომ მეფე მათ ენდობა და მათი შეთქმულება არ გამჟღავნებულა.

ზოგი ფიქრობს, რომ რაიმე გზით შესძლებს ხელისუფლების ხელში ჩაგდებას და ზიზღის გამო აწყობს მეფეზე თავდასხმას. ადვილად აწყობენ თავდასხმებს ისინი, რომლებსაც თავისი ძალების იმედი აქვთ და საფრთხეს არაფრად აგდებენ, როგორც, მაგალითად, თავს ესხმიან სტრატეგები მეფეებს. მაგალითად, კიროსი თავს დაესხა ასტიაკეს⁵⁴, რომლის ცხოვრების სახეცა და ძალაუფლებაც მას ეზიზღებოდა, რადგან როდესაც შესუსტდა ასტიაკეს ძალაუფლება, ის ფუფუნებაში ჩაეფლო. თრაკიელი სეითი თავს ესხმის ამალოკეს⁵⁵, რომლის სარდალიც სეითი იყო.

ზოგნი კი თავდასხმას აწყობენ მრავალი მიზეზის გამო, როგორცაა ზიზღი და სინარბე. როგორც არიობარზანს თავს ესხმის მითრიდატე⁵⁶. მეტწილად თავდასხმებს აწყობენ ისინი, რომლებსაც ყოფნით გამბედაობა და მეფეებთანაც საპატიო სამხედრო თანამდებობები უკავიათ.

ვინც მამაციცაა და გაბედულიც, ის ადვილად ბედავს თავდასხმას. ისინი, რომლებიც თავს ესხმიან მეფეებს არა მოგების ან მაღალი თანამდებობის მიღების მიზნით, არამედ პატივმოყვარეობის გამო, არ ერიდებიან საფრთხეს. ზოგი თავს ესხმის მეფეებს სიმდიდრისა და თანამდებობის გამო, პატივმოყვარენი კი — იმიტომ, რომ ცნობილი და სახელოვანი გახდნენ. მაგრამ, რომლებიც ამ მიზნით მოქმედებენ, მათი რიცხვი მცირეა. თავდასხმელმა უნდა გაითვალისწინოს ის, რომ; თუ საქმე წარმატებით არ დასრულდა, სიცოცხლის შენარჩუნებაზე არ უნდა იფიქროს. ეს ადამიანები უნდა მისდევდნენ დიონის თვალსაზრისს, მაგრამ ეს ბევრისათვის ადვილი არაა. დიონმა დიონისეს წინააღმდეგ გაილაშქრა მცირერიცხოვანი ჯარით და თქვა, რომ თუ მას რაიმე წარმატება ექნება, მისთვის ისიც საკმარისია, რომ მონაწილეობდა ამ საქმეში, მაგრამ გადადგამს თუ არა ნაბიჯს დიონისეს სახელმწიფოში, მას უმაღლესი სიკვდილი ელის, თუმცა ასეთ სიკვდილს ის მშვენივრად ჩათვლის.

დინასტიები, როგორც სხვა სახელმწიფოები, ერთი გზით იღუპებიან, სახელდობრ გარედან, თუ მოწინააღმდეგე სახელმწიფო მასზე ძლიერი აღმოჩნდა. რადგან მათ საწინააღმდეგო პოზიციები უკავიათ, ამიტომ, ცხადია, რომ თავდასხმის მსურველებიც იქნებიან. ხოლო სურვილის განხორციელება სურს ყველას, ვისაც კი ამის უნარი აქვს. ურთიერთდაპირისპირებული სახელმწიფოები კი არიან დემოკრატია და ტირანია და როგორც ჰესიოდეს⁵⁷ ამბობს, მექოთნეს მექოთნისა. შურს, რადგან უკიდურესი დემოკრატია არის ტირანია. მონარქია და არისტოკრატია უპირისპირდება რესპუბლიკას, ამიტომ ლაკედემონში მოსპეს ბევრი ტირანი, სირაკუზაში კი მოსპეს მაშინ, როცა მას კარგად მარჯო თავდენ. ზოგი ტირანია კი ემხოზა მისივე მიზეზით, როცა ხელმძღვანელები იწყებენ ურთიერთ შორის მტრობას; როგორც ეს მოხდა გელონის⁵⁸ წინააღმდეგ და ახლაც დიონისეს წინააღმდეგ. გელონის წინააღმდეგ გაილაშქრა თრაზიბულემ, პიერონის ძმამ. იგი აქეზებდა თრაზიბულეს ვაჟს დემაგოგიურად, რომ ხელი მიეყო სიამოვნებისთვის, რათა თვითონ სათავეში მოქცეულიყო. მაგრამ გელონის შინაურები გაერთიანდნენ, რათა თრაზიბულეს გელონი არ ჩამოეგდო და მოხერხებულ დროს თრაზიბულე სახელმწიფოდან გააძევეს. დიონისეს წინააღმდეგ გაილაშქრა დიონმა, რომელიც მისი ნათესავი იყო, მიიმხრო ხალხს და დიონისე ჩამოაგდო, მაგრამ თვითონაც დაიღუპა.

ტირანზე თავდასხმას ძირითადად ორი მიზეზი იწვევს: სიძულვილი და ზიზღი. ორივე ეს თვისება მუდამ მოსდგამს ტირანიას. სიძულვილი

1312B

მეფედებიან, ხოლო ტირანად გასდებიან მაშინაც, როცა ხალხს არ სურს.
ამრიგად, მონარქიები იღუპება, როგორც ამ, ისე მრავალი სხვა
ამდაგვარი მიზეზების გამო.

თავი IX

მარტივად რომ ვთქვათ, ცხადია, მონარქიებს იცავს იმის საწინა-
აღმდეგო მიზეზები, რაც მათ ღუპავს, მაგალითად, ზომიერება მმართველობაში. ის მონარქიები, რომლებიც ნაკლებ ძლიერნი არიან, უფრო დიდხანს ინარჩუნებენ ძალაუფლებას. ისინი ნაკლებ სდებიან დესპოტიზმს, უფრო მეტად უტოლებენ თავს ქვეშევდრომებს და ნაკლებ არიან შურის მიზეზი. ამიტომაც იარსება დიდხანს მოლოტების დინასტიამ, ასევე ლაკედემონელებისამ, რომელიც თვითვე იყო გაყოფილი ორ ნაწილად და აგრეთვე იმის გამო, რომ თეოპომპეში ბევრ საკითხში ზომიერება დაიცვა. შემოიღო რა ეფორების ხელისუფლება, ამით მან შეასუსტა სამეფოს ძალა, — სამაგიეროდ გაახანგრძლივა მისი არსებობა, ასე, რომ, კი არ შეამცირა სახელმწიფო, არამედ როგორღაც გაადიდა. როგორც ამბობენ, მან თავისი ცოლის კითხვაზე: არა რცხვენია, რომ შვილებს უტოვებს უფრო პატარა სახელმწიფოს, ვიდრე მან მიიღო მამისაგან? უპასუხა: „არავითარ შემთხვევაში, მე სომ მათ უფრო დღეგრძელ სახელმწიფოს ვუტოვებ“.

ტირანებს იცავს ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო საშუალება: ერთი არის ტრადიციული და მას მიმართავს მონარქიული მმართველობის უმრავლესობა. როგორც ამბობენ, მეტი წილი ამ გზისა პერიანდრე კორინთელმა დაადგინა და ნაწილი სპარსელების სახელმწიფოდან არის გადმოღებული. მეორე გზა ხსნის არის ჩვენს მიერ შემოთქმული: გამორჩენილი ადამიანების მოსპობა და მამაცი ადამიანების თავიდან მოშორება. არ უნდა დაუშვას სისტიები, ამხანაგობები, განათლება და სხვა რაიმე ამდაგვარი. უნდა დაიცვას ყველაფერი იმისგან, საიდანაც გამომდინარეობს ორი რამ: თავდაჯერება და ურთიერთნდობა. არ უნდა დაუშვას არც სასწავლებლები, არც შეკრებები კამათის მიზნით და მოაწყოს ისე, რომ ყველანი ერთმანეთს ნაკლებ სცნობდნენ, რადგან ნაცნობობა ნდობას აძლიერებს. უცხო ქვეყნებიდან ჩამოსულები ყოველთვის თვალწინ უნდა ჰყვანდეს, მეტწილად კარებუნი, ასე ნაკლებ იქნება დაფარული, თუ რას აკეთებენ. ამით ისინი მორჩილებასაც შეეჩვევიან და

ზიზღიდან გამომდინარეობს, რაც ტირანიის დამხობის მიზეზი ხდება. ამას ადასტურებს შემდეგი, რომ უმრავლესობამ, რომლებმაც პირველად მიაღწიეს ტირანიას, შეინარჩუნეს ხელისუფლება, ხოლო რომლებმაც მათგან მიიღეს, ყველანი მაშინვე დაიღუპნენ. რადგან ცხოვრობდნენ სიამოვნებით, იწვევდნენ ზიზღს და იძლეოდნენ მრავალ საბაბს თავდასხმისათვის. სიძულვილის ნაწილია მრისხანებაც, რაც აგრეთვე ხდება შეთქმულების მიზეზი და ხშირად რისხვა უფრო აქტიური მიზეზია, ვიდრე სიძულვილი. უფრო ძლიერი თავდასხმები ხდება ხოლმე იმის გამო, რომ ვნება არ ემორჩილება გონებას. უმეტესად კი რისხვა. თან სდევს ტირანთა უზნეობას. ამ მიზეზით დაემხო პიზისტრატიდების და მრავალი სხვა ტირანია. მაგრამ სიძულვილი უფრო ექვემდებარება გონებას, ვიდრე რისხვა. რადგან რისხვას ძან სდევს ტანჯვა, ამიტომ აქ ძნელია გონიერულობის დაცვა. მტრობა კი არ შეიცავს ტანჯვას.

რომ შევაჯამოთ შემოთქმული, მივიღებთ, რომ ის მიზეზები, რაც უკიდურეს და სრულყოფილ ოლიგარქიას და უკიდურეს დემოკრატიას ღუპავს, ღუპავს აგრეთვე ტირანიას, რადგან ოლიგარქია და დემოკრატია ტიპურ ტირანიებია, ოღონდ დანაწევრებული მრავალ პიროვნებას შორის. მონარქია გარეგანი მიზეზების გამო ნაკლებ იღუპება, ამიტომ უფრო დღეგრძელია. მაგრამ მას მისი საკუთარი მიზეზები ღუპავს. მონარქია იღუპება ორი მიზეზით: პირველი, როცა ისინი, რომლებიც მონაწილეობენ მმართველობაში, იწყებენ ბრძოლას ურთიერთ შორის. მეორე, როცა მეფეები ცდილობენ ტირანებად იქცნენ და აძლიერებენ თავის უფლებებს კანონსაწინააღმდეგოდ. ახლა იქმნებიან არა ბაზილიის ტიპის სახელმწიფოები, არამედ მონარქიები, რომლებიც უფრო ტირანიებია. ბაზილია ნებაყოფლობითი მმართველობაა, რომელიც წყვეტს მრავალ მნიშვნელოვან საკითხს. ისინი მეტწილად ერთმანეთს ჰკვანან, და არც ერთი მათგანი არაა იმდენად სრულყოფილი, რომ გამოირჩეოდეს ან სიდიდით, ან მმართველის ღირსებით. ამიტომ ეს სახელმწიფოები რჩებიან არა ხალხის ნება-სურვილით, არამედ მოტყუებით, ან იძულებით. ვფიქრობ, რომ ისინი უკვე ტირანიებია. ხოლო მეგვიდრობითი სამეფოები, გარდა შემოსხნებული მიზეზებისა, იღუპებიან აგრეთვე იმის გამო, რომ მათი ხელმძღვანელები იწვევენ ზიზღს და სამეფო პატივის მიუხედავად, მაინც თავხედობენ, თუმცა არა აქვთ ძალა. ამ შემთხვევაში მათი დაღუპვა ადვილია, რადგან როცა არ სურთ მათი გაშეფება, ვერც გა-

1313a

1313b

მონურ მდგომარეობასაც. ყოველივე სხვა ასეთი, რაც კი სპარსული და ბარბაროსულია, შეეფერება ტირანიას და მას ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს. არ უნდა დარჩეს დაფარული, თუ რას ამბობენ და რას აკეთებენ ქვეშევრდომები. ამისათვის საჭიროა მეთვალყურენი, როგორც სირაკუზაში ჰყავთ ე. წ. მზვერავები და ჰიერონის მცველები. მათ ჰიერონი გზავნიდა იქ, სადაც კი ხდებოდა შეკრება ან შესვედრები, მაშინ ამ ადამიანების შიშის გამო აშკარად ცოტას ილაპარაკებდნენ და, თუ მანც ილაპარაკებდნენ, ეს არ დარჩებოდა შეუჩინველი. ასე ჩამოვარდება მტრობა ურთიერთ შორის, მოქალაქენი და მდიდრები ერთმანეთს წაეკიდებიან, მეგობარი კი — მეგობარს. ტირანები აღარიბებენ თავის ქვეშევრდომთ, რათა ვერ შესძლონ დაცვის შენახვა და რათა მათ, ყოველდღიური საქმეებით დატვირთულებმა, ვერ შესძლონ ტირანის წინააღმდეგ შეთქმულების მოწყობა. ამის მაგალითია ეგვიპტის პირამიდები, კიპსელიდების მიერ აგებული ძეგლები, პიზისტრატიდების მიერ სამოსზე აშენებული ოლიმპიონის ტაძარი და პოლიკრატეს⁶⁰ ნაგებობა სამოსზე. ყოველივე ამის მიზანია მოქალაქეთა მოუცლელობისა და გადატაკების გამოწვევა გადასახადების გადაღებით, როგორც სირაკუზაში დიონისეს დროს სუთ წელიწადში ერთხელ მოქალაქეების მთელი ქონება გადასახადებს სმარდებოდა. ტირანებს უყვართ აგრეთვე ომების წარმოება, რათა ხალხს არ ჰქონდეს თავისუფალი დრო და განუწყვეტილვ სჭირდებოდეს ხელმძღვანელი. მონარქიას მეგობრები იცავენ, ტირანი კი არ ენდობა მათ, რადგან მათ შეუძლიათ იმის განხორციელება, რაც ყველას სურს.

სრულყოფილ დემოკრატიას ტირანიის ყველა ნიშანი ახასიათებს: ქალების ბატონობა ოჯახში, რათა მათ ვასცენ მამაკაცების საიდუმლო, და ამავე მიზეზით მონების უდისციპლინობა. მონები და ქალები არ აწყობენ შეთქმულებას ტირანის წინააღმდეგ, რადგან იმყოფებან კარგ პირობებში და ამიტომ მხარს უჭერენ როგორც ტირანიას, ისე დემოკრატიას. ხალხსაც უნდა, რომ მეფე ჰყავდეს, ამიტომ მლიქვნელები ორივეგან პატივი არიან. დემაგოგები პატივცემული არიან ხალხში, რადგან ისინი ემლიქვნელებიან ხალხს. ტირანებშიც ისაა პატივცემული, ვინც მათ წინაშე თავს იმცირებს, რაც მლიქვნელობის გამოვლენაა. ამიტომ ტირანებს უყვართ უზნეონი, მლიქვნელები, თავისუფალი და გონიერი ადამიანები კი ამას არ იკადრებენ, რადგან ისინი პატიოსანნი არიან და არც მლიქვნელობენ. ცუდი ადამიანები კი გამოსადეგნი არიან ცუდ საქ-

მეებში და როგორც ანდაზაც ამბობს, „ლურსმანს ლურსმნითვე ამოაძრობ“.

ტირანს არასოდეს არ უყვარს არც ღირსეული და არც თავისუფალი ადამიანი, რადგან ამ თვისებების მქონედ ტირანი მხოლოდ თავის თავსა თვლის, ხოლო ვინც თავისუფლად და დამოუკიდებლად აზროვნებს, ის სპობს ტირანის უპირატესობას და ძალაუფლებას. ისინი სძულთ ტირანებს, როგორც მათი ბატონობის მოწინააღმდეგენი. ამიტომ ტირანები უფრო უცხოელებს იყენებენ საქეიფოდ და დროს გასატარებლად, ვიდრე საკუთარ მოქალაქეებს, რადგან მისივე მოქალაქენი მას მტრობენ, უცხოელები კი არა. ყველაფერი ეს ახასიათებს და იცავს ძალაუფლებას ტირანისას, რომელსაც არავითარი ბოროტება არ აკლია.

ყოველივე შემოთქმული სამ დებულებაზე შეიძლება დავიყვანოთ: ტირანები ცდილობენ, რომ ქვეშევრდომები სულმდებალნი იყვნენ, რადგან სულმდებალნი არ აჯანყდებიან მათ წინააღმდეგ. მეორე, ტირანები ცდილობენ, რომ ჩამოაგდონ უნდობლობა მოქალაქეთა შორის, რადგან ტირანს ვერ ჩამოაგდებენ მაშინ, თუ მათ არა აქვთ ურთიერთ ნდობა; ამიტომ ტირანები სდევნიან პატიოსან ადამიანებს, როგორც მათი ხელისუფლების მტრებს არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ისინი არ ემორჩილებიან მათ დესპოტურ მმართველობას, არამედ იმიტომაც, რომ მათ ენდობიან როგორც მისიანები, ისე სხვები, რადგან ისინი არ ასმენენ არც თავისიანებსა და არც სხვებს. მესამე, ტირანები ცდილობენ მოახდინონ მოქალაქეთა პოლიტიკური საქმიანობის პარალიზება, რადგან უუნაროს არაფერი არ შეუძლია და, მამასადამე, ვერც ტირანის ჩამოგდებას შესძლებს.

ტირანების ეს ჩანაფიქრი შეიძლება დაგვეყვანა სამ განსაზღვრებაზე, რაც მათი მოქმედების საფუძველს წარმოადგენს: მოქალაქენი არ უნდა ენდობოდნენ ერთმანეთს, არ უნდა ჰქონდეთ მოქმედების უნარი, და სულმდებალნი უნდა იყვნენ. ეს არის ერთ-ერთი გზა ტირანიის შენარჩუნებისა, მეორე კი არის დაახლოებით შემოთქმულის საწინააღმდეგო მოქმედების გზა. მისი გაგება შეიძლება მონარქიების დაღუპვის მაგალითებიდან. როგორც მონარქიის დაღუპვის ერთ-ერთი მიზეზია მისი ტირანიად გადაქცევა, ასევე ტირანიის გადასარჩენად საჭიროა მას უფრო მეტად მონარქიის სახე მიეცეს. მხოლოდ ეს შეუნარჩუნებს მას ძალას, რათა ჰქონდეს უნარი მართოს არა მხოლოდ მომხრენი, არამედ არამომხრენიც. თუ ტირანს ეს გამორჩა მხედველობიდან, დაკარგავს ხელისუფლებას.

ეს უნდა იყოს მისი მოქმედების საფუძველი, დანარჩენი კი ისე უნდა გააკეთოს, რაც მეფეს შეეფერება. პირველ ყოვლისა, უნდა იზრუნოს საზოგადო ქონებაზე, არ უნდა გასცეს საჩუქრად ის, რამაც შეიძლება ხალხის აღშფოთება გამოიწვიოს. არ უნდა გასცეს ჰეტერეზიის⁶¹, უცხოელებზე, ან ხელოვნებზე ხელგაშლილად ის, რაც მოპოვებულია ხალხის შრომითა და ტანჯვით. უნდა ჩააბაროს ანგარიში როგორც შემოსავალზე, ისე გასავალზე, როგორც იქცეოდა უკვე ზოგიერთი ტირანი. თუ ასე მოიქცევა, ის გამოჩნდება არა ტირანად, არამედ ხალხის მეურვედ და არც იმის შიში ექნება, რომ ქონება შემოაკლდება, რადგან ის ხომ სახელმწიფოს მმართველია. ტირანებს უხდებათ სამშობლოს საზღვრებს გარეთ გასვლა. ეს მისთვის უფრო მომგებიანია, ვიდრე ერთად შეგროვილი ქონების დატოვება, რადგან მცველები მაშინ მის ძალაუფლებას დაესხმიან თავს და არა მის ქონებას. სამშობლოდან წასული ტირანის მცველები უფრო მეტად არიან საშიში, ვიდრე საკუთარი მოქალაქენი, რადგან მცველები რჩებიან, მოქალაქენი კი მას მისდევენ. შემდეგ, ვადასახადები და საზოგადო სამსახური ისე უნდა მოაწყოს, რომ ის ხმარდებოდეს საზოგადო საჭიროებას, მაშინაც კი, თუ ის მას იყენებს საომარი მიზნებისთვის. საერთოდ, თავის თავს უნდა აჩვენებდეს არა საკუთარი, არამედ საზოგადო ქონების დამცველად და მეურვედ. თავს უნდა აჩვენებდეს არა მრისხანედ, არამედ კეთილშობილად, რათა შემსვედრთ მისი კი არ ეშინოდეთ, არამედ პატივისცემდნენ. მაგრამ ამის მიღწევა ადვილი არაა, თუ ის მოქალაქეებს ეზიზღებათ. თუ ტირანი სხვა საქმეებზე არ ზრუნავს, საომარზე მაინც უნდა ზრუნავდეს და მოქალაქეებსაც ასეთი წარმოდგენა უნდა შეუქმნას თავის თავზე. როგორც ტირანი, ისე მისი დაახლოებული პირები არ უნდა ექცეოდნენ თავხედურად მოქალაქეებს, არც ახალგაზრდა ქალებსა და ვაჟებს. მისი ოჯახის წევრი ქალები ასევე უნდა ექცეოდნენ მოქალაქეებს, რადგან ბევრი ტირანი დაიღუპა ქალების თავხედობის გამო.

სქესობრივ სიამოვნებებში ის ისე არ უნდა იქცეოდეს, როგორც იქცევა ახლა ზოგი ტირანი, რომლებიც დილიდან იწყებენ დროს ტარებას და ასე ყოველ დღე განუწყვეტლივ, რათა ყველა ხელავდეს და უკვირდეს მისი ბედნიერება და ნეტარება. ტირანი უნდა ეცადოს მოთოკოს თავი ამ მხრივ, ანდა სხვების დასანახად მაინც არ იქცეოდეს ასე, რადგან ადვილია შეძლება და თავდასხმა არა გონიერზე, არამედ მთვრალზე, არა ფხიზელზე, არამედ მძინარეზე.

ტირანი ყველაფერში ისე უნდა იქცეოდეს, როგორც ზემოთ იყო

ნათქვამი. მან უნდა მოაწყოს და გააღამაზოს ქალაქი არა როგორც ტირანი, არამედ როგორც მზრუნველმა მეურვემ. ხალხს უნდა აჩვენებდეს, რომ განუწყვეტლივ ზრუნავს რელიგიასზე. ასეთი ტირანისაგან ქვეშევრდომები ნაკლებ მოელიან რაიმე უკანონობას, რადგან ის ღვთის-^{1315a} მოშიშად და ღვთისნიერად მიაჩნიათ და მას ნაკლებ ებრძვიან, როგორც ღმერთების მოკავშირეს. ტირანი არც სულელად უნდა მოჩანდეს, რომ აღამიანებს, რომლებმაც რაიმე კარგი გააკეთეს, პატივი უნდა სცეს, რომ არ იფიქრონ, თითქოს მოქალაქენი უფრო მეტად დააფასებდნენ, თუ ამის უფლება ექნებოდათ. ჯილდოები თვით ტირანმა უნდა გასცეს, ხოლო დასჯა უნდა დაავალოს სხვა ხელმძღვანელ პირებსა და სასამართლოებს. ყოველ მონარქს იცავს ის, რომ არავინ არ უნდა განადიდოს ძალიან და, თუ განადიდებს, განადიდოს ბევრი, რათა მათ ერთმანეთს უთვალთვალონ. თუ მაინც საჭირო იქნება ერთის განდიდება, არ უნდა განადიდოს თავზე ხელაღებული აღამიანი, რადგან ამ თვისების მქონენი ყველაზე მეტად სდებიან მოწინააღმდეგენი. თუ მონარქი გადაწყვეტს ვინღაც დააფასოს, მის ძალაუფლება წაართვას, უცებ არ უნდა წაართვას ყველა უფლება, არამედ თანდათანობით. თავი უნდა შეიკავოს ყოველგვარი ძალადობისაგან, განსაკუთრებით მისი ორი ფორმისაგან, სხეულებრივი დაზიანებისა და ახალგაზრდული გატაცებებისაგან. უფრო მეტად კი ფრთხილი უნდა იყოს აღამიანებთან ურთიერთობაში. ქონების საკითხებში უსამართლობას ვერ იტანენ სიმდიდრის მოყვარენი, ხოლო უპატივცემულობას — პატივმოყვარენი და პატიოსანი აღამიანები. მასასადამე, საჭიროა ან საერთოდ არ გამოიყენოს ეს ღონისძიება, ანდა ისე მოაჩვენოს, თითქოს ის გამოწვეული იყოს მამობრივი მზრუნველობით და არა სიძულვილით. გატაცებები ახალგაზრდობისადმი უნდა მოაჩვენოს ისე, რომ თითქოს მოქმედებდეს ეროტიკული მიზეზებით და არა ძალაუფლების გამოყენებით. ხოლო ის, რაც დიდ შეურაცხყოფად მოჩანს, უნდა გამოისყიდოს დიდი პატივისცემით.

ისინი, რომლებიც ემუქრებიან ტირანის სიცოცხლეს, ყველაზე საშიში არიან. ამიტომ საჭიროა მათგან ძლიერი თავდაცვა, რადგან ისინი მზად არიან თავიც კი გასწირონ, ოღონდ კი ტირანი მოსპონ. დიდი სიფრთხილეა საჭირო იმათ მიმართ, რომლებიც შეურაცხყოფილად თვლიან თავის თავს, ან ნათესავებს. ისინი, რომლებიც ვნებით მოქმედებენ, თავის თავს, ან ნათესავებს. ისინი, რომლებიც ვნებით მოქმედებენ, თავის თავს მიმართაც კი შეუბრალებელნი არიან და როგორც ჰერაკლიტე ამბობს: „ძნელია ებრძოლო ვნებებს, რადგან ისინი სულსა სწირავენ“.

სახელმწიფო შედგება ორი ნაწილისაგან: მდიდრებისა და ღარიბებისგან. ამიტომ საჭიროა ისინი დაარწმუნო იმაში, რომ მათ ხელისუფლება იცავს, რათა ერთმანეთის მიმართ უსამართლობა არ ჩაიდინონ. ტირანმა მათ შორის უფრო ძლიერი მხარე უნდა მიიმხროს და, თუ ამას მოახერხებს, მაშინ მას არ დასჭირდება არც მონების განთავისუფლება და არც მოქალაქეებისთვის იარაღის ჩამორთმევა. საკმარისია ერთ-ერთი მხარის მიმხრობა, რომ მოწინააღმდეგეზე ძლიერი გახდეს.

1315B ყოველივე ამაზე დაწვრილებით ლაპარაკი ზედმეტია. მიზანი ცხადია. ხელმძღვანელი პირი ქვეშევრდომებს თავს ისე უნდა აჩვენებდეს, რომ ის ოჯახის უფროსია, მეფე და არა ტირანი, არის მეურვე და არა მომხვეჭი. უნდა ეწეოდეს ზომიერ ცხოვრებას და არა გადაჭარბებულს. ცნობილ პირებთან კარგი ურთიერთობა უნდა ჰქონდეს; ხალხს კი უნდა ხელმძღვანელობდეს. აქედან გამომდინარეობს, რომ მისი მმართველობა აუცილებლად მშვენიერი და მისაბაძი იქნება, რადგან ის მართავს არა სულმდაბალ მოქალაქეებს, არამედ საუკეთესოთ. მისი მმართველობა არ იქნება შიშისა და სიძულვილის გამომწვევი და ხანგრძლივიც იქნება. თვითონ ტირანი კი იქნება ან მთლად ან სანახევროდ ზნეობრივი და არა უზნეო, არამედ სანახევროდ უზნეო.

სახელმწიფოს ფორმებიდან ყველაზე ხანმოკლე არიან ოლიგარქია და ტირანია. ყველაზე ხანგრძლივი აღმოჩნდა სიკიონის ტირანია, რომელსაც ორთაგორამ² და მისი შვილები მართავდნენ ასი წლის განმავლობაში. ამის მიზეზი იყო ის, რომ ისინი ქვეშევრდომებს სამართლიანად ექცეოდნენ და ბევრ რამეში მონურად ემორჩილებოდნენ კანონებს. მიუხედავად იმისა, რომ კლისთენეს³ ომის მოყვარე იყო, არ იწვევდა სიძულვილს და უმრავლესობა მას მიემხრო მასზე ზრუნვის გამო. როგორც ამბობენ, კლისთენემ გვირგვინით შეამკო ის მოსამართლე, რომელმაც უარყო მისი გამარჯვება. ზოგი კი ამბობს, რომ ის ქანდაკება, რომელიც მოედანზე დგას, არის იმ მოსამართლის ქანდაკება. ხოლო პიზისტრატეს შესახებ ამბობენ, რომ ის დაემორჩილა არეოპაგის გადაწვეტილებას. ამათ შემდეგ დღევრძელი ტირანები იყვნენ კორინთელი კიპსელიდები, რომლებიც მართავდნენ სახელმწიფოს სამოცდაცამეტი წელი და ექვსი თვე. კიპსელი ტირანად იყო ოცდაათი წელი, პერიანდრე — ორმოცი წელი და ოთხი თვე, გორდიას შვილი ფრამეტიქოსი — სამი წელი. ამის მიზეზი აქაც იგივეა. კიპსელი იყო დემაკოვი და მმართველობდა დაცვის გარეშე. პერიანდრე, თუმცა ტირანი იყო, მაგრამ მეომარი კაცი იყო.

მესამე ტირანია პიზისტრატეებისა ათენში არ იყო უწყვეტი, რადგან პიზისტრატე ორჯერ გაიქცა ტირანობიდან. ასე ორჯერ, 30 წლისა და სამი თვიდან, ის ტირანი იყო 17 წელი. მისმა შვილებმა 18 წელი იმეფეს. ასე რომ, სულ იმეფეს 33 წელი. დანარჩენი ტირანების — ჰიერონი — სა და გელონის მმართველობა ხანგრძლივი არ იყო. ორივენი ტირანობდნენ 18 წლის მანძილზე. აქედან გელონი ტირანად იყო შვიდი წელი, პერვე წელს გარდაიცვალა, ჰიერონი იყო ტირანად 10 წელი, თრაზიბულე კი მეთერთმეტე თვეს იქნა გაძევებული. ტირანიების უმრავლესობა ხანმოკლე იყო.

რესპუბლიკებისა და მონარქიების დაღუპვისა და გადარჩენის მი-1316a ზეზებზე თითქმის ყველაფერი ვთქვით.

თავი X

„სახელმწიფოში“ სოკრატე ლაპარაკობს სახელმწიფოების გადატრიალების შესახებ, მაგრამ არასწორად. არაფერს არ ამბობს პირველი და საუკეთესო რესპუბლიკების გადატრიალების სპეციფიკური მიზეზების შესახებ. ამბობს, მიზეზია ის, რომ უცვლელი არაფერი არ რჩება, არაშედიან დაკავშირებული ხუთთან ჰქმნის ორ ჰარმონიულ შერწყმას. მე ვგულისხმობ ისეთ მდგომარეობას, როცა ამ ფიგურის რიცხვი იქცევა გეომეტრიულ სხეულად, როგორც ბუნება, რომელიც ზოგჯერ წარმოქმნის ცუდ და აღზრდისათვის გამოუსადეგარ ადამიანებს. ამას სოკრატე სწორად ამბობს, რადგან არსებობენ ადამიანები, რომელთა აღზრდა და პატიოსნად გარდაქმნა შეუძლებელია. მაგრამ რატომ უნდა იყოს ეს მიზეზი მის მიერ დასახელებული საუკეთესო სახელმწიფოს გადატრიალებისა და არა სხვა სახელმწიფოებისა, ანდა ყოველივე იმისა, რაც ხდება? თუ ცვალებადობა ხდება დროის ვაგლენით, როგორც ის ამბობს, მაშინ ერთდროულად უნდა იცვლებოდნენ ის მოვლენებიც, რომლებიც ერთდროულად არ შექმნილან. მაგალითად, ის რაც ცვალებადობამდე ერთი დღით ადრე შეიქმნა. ისიც სხვებთან ერთად უნდა იცვლებოდეს? ამას გარდა, რატომ უნდა მოხდეს ამ სახელმწიფოს გადასვლა აუცილებლად ლაკონურ სახელმწიფოში? უმეტეს შემთხვევაში ყველა სახელმწიფო გადადის თავის საწინააღმდეგო პოლიტიკურ ფორმაში, ვიდრე მასთან

ასლო მდგომ სახელმწიფოებრივ წყობაში. იგივე ითქმის ცვალებადობის შესახებაც. სოკრატე ამბობს, რომ ლაკონური ფორმიდან ხდება გადასვლა ოლიგარქიაში, აქედან — დემოკრატიაში, დემოკრატიიდან — ტირანიაში: მაგრამ ცვალებადობა წარმოებს საწინააღმდეგო მიმართულებითაც, მაგალითად, დემოკრატიიდან ოლიგარქიაში უფრო მეტად, ვიდრე მონარქიაში.

სოკრატე ტირანიის შესახებ არაფერს არ ამბობს, იცვლება ის თუ არა და თუ იცვლება, რა მიზეზით და რომელ ფორმაში გადადის? სოკრატე იმიტომ არ ამბობს, რომ მისთვის ადვილი არ იყო ამაზე ლაპარაკი, რადგან ეს პროცესი განუსაზღვრელია. სოკრატეს აზრით, ტირანია უნდა გადაიზარდოს პირველ და საუკეთესო სახელმწიფოში. ამ შემთხვევაში პროცესი იქნება წრიული და უწყვეტი. მაგრამ ხდება ხოლმე ისიც, რომ ტირანია გარდაიქმნება ტირანიად, როგორც მაგალითად, სიკიონში მირონის ტირანია გარდაიქმნა კლისთენეს ტირანიად და ოლიგარქიად, როგორც ქალკიდაში ანტილეონტოს ტირანია გადადის დემოკრატიაში, როგორც სირაკუზაში გელონების ტირანია გადავიდა არისტოკრატიაში, როგორც ქარილეის ტირანია ლაკედემონში და კართაგენში. ხდება აგრეთვე ოლიგარქიის გადაქცევა ტირანიად, როგორც სიცილიაში ძველი ტირანიების უმრავლესობა და როგორც ლეონტინში მოხდა გადასვლა პანეტიის ტირანიაში, გელაში კლეანდრეს ტირანიაში, რეგიაში ანაქსილას ტირანიაში და ასევე მრავალ სხვა სახელმწიფოში.

უაზრობაა აგრეთვე ვარაუდი, რომ გადასვლა ოლიგარქიაში ხდება იმიტომ, რომ სათავეში მყოფნი არიან ფულის მოყვარულნი და მომხრეები. და არ ხსნის იმით, რომ დიდი ქონების პატრონნი უსამართლობად თვლიან იმას, რომ სახელმწიფოს მმართველობაში ისინი ისევე მონაწილეობენ, როგორც არაფრის მქონენი.

მრავალ ოლიგარქიულ სახელმწიფოში არაა დაშვებული გამდიდრება, კანონიც კი აქვთ, რომელიც კრძალავს გამდიდრებას. კართაგენში კი, სადაც წყობილება დემოკრატიულია, გამდიდრება ნებადართულია და ეს არ იწვევს წყობილების შეცვლას. უაზრობაა აგრეთვე იმის მტკიცება, თითქოს ოლიგარქიაში არსებობს ორი სახელმწიფო — მდიდრებისა და ღარიბებისა. რატომ უნდა ხდებოდეს ეს უფრო მეტად ლაკედემონში, ვიდრე ნებისმიერ სხვა სახელმწიფოში? ლაკედემონში ხომ ყველა ერთნაირად მდიდარი არაა. მიუხედავად იმისა, რომ არავინ არ გამხდარა იმაზე მეტად ღარიბი, ვიდრე იყო ადრე, მაინც ხდება გადასვლა ოლიგარქიიდან დემოკრატიაში, მაგრამ თუ ღარიბები მატულობენ რიცხობ-

რივად, ხდება ჰირიქით გადასვლა ოლიგარქიიდან დემოკრატიაში. ხდება პირიქითაც გადასვლა დემოკრატიაში ოლიგარქიაში, თუ მდიდრები ღარიბებზე მეტად გაძლიერდნენ. მაგრამ მდიდრები ამას არ აქცევენ ყურადღებას, ღარიბები კი აქცევენ. გადატრიალების მიზეზი ბევრია, სოკრატე კი მხოლოდ ერთს ასახელებს, რომ გაღარიბებას იწვევს ის, რომ მმართველნი უზნეო ცხოვრებას ეწევიან, ვალს იღებენ პროცენტებით, რაც მათ აღარიბებს, თითქოს თავიდანვე ყველანი მდიდრები ყოფილიყვნენ. მაგრამ ეს შეცდომაა, რადგან როდესაც რომელიმე გველენიანი პირი კარგავს ქონებას, ის იწყებს სიასტელების შემოტანას. ეს რომ სხვა კლასებს შემთხვევით, არაფერი საშიში არ იყო. მაგრამ ამ შემთხვევაში ხდება გადასვლა იმდენად არა დემოკრატიაში, რამდენადაც ოლიგარქიაში. აჯანყებები ხდება მაშინაც, როდესაც მოქალაქენი მოკლებულნი არიან საპატრიო თანამდებობებს, თანაც განიცდიან უსამართლობას და შეურაცხყოფას, თუნდაც ქონება გაფლანგული არ ჰქონდეთ. ხოლო ქონებას ფლანგავენ იმიტომ, რომ ადამიანი აკეთებს იმას, რაც სურს. სოკრატე ამბობს, რომ ამის მიზეზი არის თავისუფლება. დემოკრატია და ოლიგარქიის დაღუპვის მიზეზი ბევრია, სოკრატე კი ლაპარაკობს მხოლოდ ერთ მიზეზზე.

წიგნი VI

თავი 1

ზემოთ უკვე ვთქვით იმის შესახებ, თუ სახელმწიფოში რა განსხვავება არსებობს სათათბირო და ხელმძღვანელ ორგანოებს შორის, აგრეთვე მაღალი თანამდებობების განაწილებისა და სასამართლოების შესახებ. ვილაპარაკეთ იმის შესახებაც, თუ წყობილების რა ფორმა შეეფერება ამა თუ იმ სახელმწიფოს, აგრეთვე სახელმწიფოების დაღუპვისა და გადარჩენის მიზეზების შესახებ, როგორ და რის გამო ხდება ეს. ითქვა იმის შესახებაც, რომ არსებობს როგორც დემოკრატია, ისე სხვა სახელმწიფოების მრავალი ფორმა. იმიტომ არ იქნებოდა ურიგო გველაპარაკა მათ შესახებაც, და გვეკვლია, თუ რა არის სასარგებლო და დამასასიათებელი მათთვის. უნდა განვიხილოთ აგრეთვე მათი გაერთიანების ყველა ფორმა, რაზეც ზემოთაც იყო თქმული. ეს კი ხდება სახელმწიფოების დაწყვილების გზით, მაგალითად, არისტოკრატისა და ოლიგარქიის, რესპუბლიკისა და დემოკრატის. ჩვენ უნდა განვიხი-

1317a

ლოთ მათი დაწყვილების ფორმები, რაც ჯერ არ ყოფილა განხილული, მაგალითად, სათათბირო ორგანოსი და უმაღლესი თანამდებობის პირთა არჩევნები შეიძლება იყოს წარმოებული ოლიგარქიულად, სასამართლო ორგანოებისა კი — არისტოკრატიულად. ანდა სასამართლო ორგანოებისა და სათათბიროების არჩევნები შეიძლება ჩატარდეს ოლიგარქიულად, ხოლო უმაღლესი თანამდებობის პირთა არჩევნები კი — არისტოკრატიულად, ანდა სხვა რამენაირად, მაგრამ ყოველივე ეს ვერ განსორციელდება ერთ სახელმწიფოში.

ზემოთ ჩვენ ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ რომელ სახელმწიფოს როგორი დემოკრატია შეჰფერის, აგრეთვე როგორი მოსახლეობა შეჰფერის ოლიგარქიას და დანარჩენი სახელმწიფოების მოსახლეობას როგორი წყობილება შეეფერება. აქედან ცხადი გახდება, თუ რომელი სახელმწიფოა მათ შორის საუკეთესო. ხოლო იმის შესახებ, თუ როგორ მოვაწყოთ სხვა სახელმწიფოებრივი ფორმები, ახლა ვილაპარაკებთ. ჯერ ვილაპარაკოთ დემოკრატიაზე, ამით ნათელი გახდება აგრეთვე, თუ როგორია მისი მოწინააღმდეგე სახელმწიფოებრივი წყობილება, რომელსაც ჩვენ ოლიგარქია ვუწოდებთ.

უნდა განვიხილოთ ყველა ის მეთოდი, რაც დემოკრატიულია და ისიც, რაც ამას მოსდევს შედეგად. ამათი შეკავშირებით მივიღებთ დემოკრატიული სახელმწიფოს ფორმას. ეს ფორმები კი ერთზე მეტია, ბევრია მათ შორის არსებული განსხვავებაც. მიზეზი იმისა, რომ დემოკრატიები ბევრია, არის ორი: პირველია ის, რაზეც ზემოთ უკვე ვთქვით და რაც მდგომარეობს მოსახლეობის განსხვავებაში. ერთი მხრივ, არსებობს მიწათმოქმედთა სიმრავლე, მეორე მხრივ, ხელოსნებისა და დაქირავებული მუშებისა. თუ პირველ ორს შევადრებთ და მივუმატებთ მესამეს, მივიღებთ არა უკეთეს ან უარეს, არამედ სავსებით განსხვავებულ დემოკრატიას. მეორე მიზეზზე კი ახლა ვილაპარაკებთ. ეს ის თვისებებია, რაც დემოკრატიას მოსდევს შედეგად, რაც მისთვის სპეციფიკურია და რის კომბინაციაც დემოკრატიის განსხვავებულ ფორმებს წარმოშობს. ამათგან ზოგს ექნება ეს ნიშნები ნაკლები რაოდენობით, ზოგს მეტი, ზოგს კი ყველა. სასარგებლო იქნება ამ ნიშნების ცოდნა იმათთვის, ვინც მოინდომებს დემოკრატიული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას, ანდა არსებულში შესწორებების შეტანას. ისინი, რომლებიც ცდილობენ სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას და მასში აპირებენ განუჩრჩველად ყველა ამ ნიშნის შეტანას, სცდებიან, როგორც ითქვა ამის შესახებ იქ, სადაც ვახსენებდით სახელმწიფოების დაღუპვისა და გადარჩე-

ნის საკითხს. ახლა კი გვექნება საუბარი დემოკრატიული სახელმწიფოების თვისებების, პრინციპებისა და მიზნების შესახებ.

1317B დემოკრატიული სახელმწიფოს ძირითად პრინციპს თავისუფლება წარმოადგენს. ყველა ერთხმად აღიარებს, რომ მხოლოდ ამ სახელმწიფოში აქვს ყველას თავისუფლება, რადგან ამ მიზანს ისახავს ნებისმიერი დემოკრატია. თავისუფლების ერთ-ერთი ნიშანი კი არის რიგრიგობით ყველას ხელმძღვანელად და ქვეშევრდომად ყოფნა, თანასწორობა კი დემოკრატიული კანონით სორციელდება არა ღირსების, არამედ რაოდენობის მიხედვით, რადგან აქ სამართალიც ასეთია. ამიტომაც აქ სათავეშია ხალხი და ის, რასაც უმრავლესობა ფიქრობს, სახელმწიფოს მიზანიც ისაა და ის ითვლება სამართლიანად. ამბობენ იმასაც, რომ ყველა მოქალაქეს თანასწორი უფლებები უნდა ჰქონდეს. ასე რომ, დემოკრატიამი ღარიბები უფრო ძლიერნი არიან, ვიდრე მდიდრები. ძლიერია უმრავლესობა და მისი შეხედულება არის გადამწყვეტი. ესაა თავისუფლების ერთ-ერთი ნიშანი და ყველა დემოკრატი სახელმწიფოს განმსაზღვრელად თავისუფლებას თვლის. მეორე ნიშანი დემოკრატიისა მდგომარეობს იმაში, რომ ვისაც როგორც უნდა, ისე ცხოვრობს, ეს კი თავისუფლების შედეგია. მონობის შედეგია იმის შეუძლებლობა, რომ იცხოვრო ისე, როგორც გინდა. აქედან გამომდინარეობს, რომ კაცი არავის არ უნდა ემორჩილებოდეს, ან არადა ეს უნდა რიგრიგობით ხდებოდეს. ეს პრინციპი თავისუფლებას ნიშნავს, რაც ადამიანთა თანასწორობას ემყარება.

ეს პრინციპები უდევს საფუძვლად ყველა დემოკრატიას და ესაა დემოკრატიული მმართველობის არსი, საიდანაც გამომდინარეობს მისი შემდეგი ნიშნები: ყველა ხელმძღვანელ პირს ირჩევს ყველა, ყველა ხელმძღვანელობს თითოეულს, თითოეული კი ყველას, ოღონდ რიგრიგობით. ყველა თანამდებობა არჩევითია, ანდა არჩევითია ის თანამდებობა, რომელიც არ მოითხოვს ცოდნასა და გამოცდილებას. თანამდებობის მისაღებად არ არის საჭირო ქონება, ანდა საჭიროა ძალიან ცოტა. არ შეიძლება ერთი და იმავე პირის მიერ ერთი და იმავე თანამდებობის ორჯერ დაკავება, ანდა შეიძლება იშვიათ შემთხვევაში, კამონაკლის წარმოადგენს სამხედრო თანამდებობა. ყველა თანამდებობა არის ხანმოკლე, სადაც კი ეს შესაძლებელია. სასამართლოში მონაწილეობს ყველა მოქალაქე, რომელიც არჩეულია ყველა მოქალაქისაგან. და ისინი განიხილავენ ან ყველა საქმეს, ან მეტ ნაწილს, ანდა უდიდესსა და უმნიშვნელოვანესს, მაგალითად, ანგარიშგებას, სახელმწიფოებრივ საქ-

მეებს, კერძოდ ხელშეკრულებებს. სახალხო კრება არის ყველაზე მთავარი ხელმძღვანელი ორგანო, არც ერთ სხვა დაწესებულებას არა აქვს ამდენი უფლებები, ან აქვს ძალიან უმნიშვნელო. ანდა მნიშვნელოვან საკითხებს წყვეტს საბჭო. საბჭო უადრესად დემოკრატიული ორგანოა, რადგან მასში მონაწილეობისათვის ხელფასი ყველა მოქალაქეს არ ეძლევა. ამის შედეგად საბჭო კარგავს თავის უფლებებს და ყველა საკითხის გადაწყვეტის უფლება გადადის ხალხის ხელში. აქ კი მონაწილენი დიდ ანაზღაურებას იღებენ. რის შესახებაც ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი.

დემოკრატიის შემდეგი ნიშანი არის ის, რომ ანაზღაურებას იღებს ყველა: საერთო კრებაც, სასამართლოც და ხელმძღვანელობაც, ანდა ის ხელმძღვანელი პირები, რომლებიც სისიტებიში ერთად სადილობენ. თუ ოლიგარქიას ახასიათებს კეთილშობილი წარმოშობა, სიმდიდრე და ალ-ზრდა-განათლება, დემოკრატიას, ვფიქრობთ, რომ საწინააღმდეგო ნიშნები ახასიათებს: დაბალი წარმოშობა, სიღატაკე, უხეშობა. არც ერთი ხელმძღვანელი თანამდებობა არ უნდა იყოს მუდმივი. თუ რომელიმე ხელმძღვანელი პირი დარჩა თავის თანამდებობაზე, ადრე მომხდარი გადატრიალების გამო, მას ერთმევა უფლებები და მისი აღდგენა ხდება არა არჩევნებით, არამედ წილის ყრით.

აი, ასეთია დემოკრატიისათვის დამახასიათებელი საერთო ნიშნები. ყველა ერთხმად თვლის ამას დემოკრატიულ სამართლიანობად; საიდანაც გამომდინარეობს, რომ ყველა მოქალაქეს თანასწორი უფლებები აქვს. ესაა სწორედ დემოკრატიის ძირითადი ფორმა. თანასწორობა კი ესმით ისე, რომ ღარიბები უფრო მეტად უნდა იყვნენ ხელისუფლების სათავეში, ვიდრე მდიდრები. და ხელმძღვანელები უნდა იყვნენ არა ცალკეული პირები, არამედ ყველა. აი, ასე იარსებებს სახელმწიფოში თავისუფლება და თანასწორობა.

ამის შემდეგ ჩნდება ასეთი კითხვა, თუ როგორ უნდა განხორციელდეს სახელმწიფოში თანასწორობა? იქნებ ხუთასის მიერ გადახდილი ცენზი თანაბრად უნდა განაწილდეს ათასზე და მათ ერთნაირი უფლებები მიეცეთ, თუ გათანასწორება უნდა მოხდეს ისე, რომ ერთნაირი ცენზი გადაიხადოს როგორც ხუთასმა, ისე ათასმა და მათ მიეცეთ უფლება, როგორც სასამართლოს, ისე ხელმძღვანელ პირთა არჩევნებისა?

რომელი სახელმწიფოა უფრო მეტად სამართლიანი, რომელიც იცავს დემოკრატიულ სამართლიანობას, თუ რომელიც მისდევს ხალხის ხება-სურვილს? ამბობენ, რომ დემოკრატიულია სამართალი მაშინ, როდესაც გადაწყვეტილება გამოაქვთ უმრავლესობის თვალსაზრისის მი-

ხედვით. ოლიგარქიულია სამართალი, რომელიც მდიდრების თვალსაზრისს ემყარება. მათი მომხრეები ამბობენ, რომ საკითხი უნდა წყდებოდეს ქონების შესაბამისად. მაგრამ ეს ორივე თვალსაზრისი შეიცავს, როგორც უთანასწორობას, ასევე უსამართლობას.

თუ საკითხს წყვეტს უმცირესობა, მაშინ სახელმწიფო ტირანიული ყოფილა და თუ ერთ კაცს აქვს ყველაზე მეტი ქონება, მაშინ ეს კაცი უნდა იყოს სახელმწიფოს სათავეში. თუ უპირატესობა ეძლევა უმრავლესობას, მაშინ უსამართლობაა მდიდარი უმცირესობის ქონების კონფისკაცია, როგორც ზემოთ ითქვა.

ამრიგად, გასარკვევია, თუ რა არის ის თანასწორობა, რომელსაც ორივე მხარე ეთანხმება. გასარკვევია აგრეთვე, თუ როგორ უნდა განისაზღვროს სამართლიანობა. ამბობენ, რომ რასაც ფიქრობს უმრავლესობა, ისაა სწორი. შესაძლებელია ეს სწორიცაა, მაგრამ არა სავსებით, არამედ სწორია ის, რასაც ფიქრობენ მდიდრები და ღარიბები ან მათი უმრავლესობა, ე. ი. ის ორი ნაწილი, რისგანაც შედგება სახელმწიფო. მაგრამ თუ მათ ერთმანეთის საწინააღმდეგო თვალსაზრისი აქვთ, მაშინ გადამწყვეტია იმათი თვალსაზრისი, რომელთაც მეტი აქვთ ქონება, ან რაოდენობრივად მეტნი არიან. მაგალითად, დაგუშვათ, რომ ერთი მხარე შედგება ათი კაცისაგან, მეორე ოცისაგან. დადგენილება მიღებულია მდიდრებიდან 6 კაცის მიერ, ღარიბებიდან 15 კაცის მიერ, მაგრამ ღარიბებს დაემატათ ოთხი კაცი მდიდრებისგან, მდიდრებს ხუთი ღარიბებისგან. მაშინ ამ ორი მხარიდან, რომელსაც აღმოაჩნდება ქონებრივი უპირატესობა, გადაწყვეტი მნიშვნელობაც იმ მხარის თვალსაზრისს მიენიჭება. მაგრამ თუ ორივე მხარეს ქონებაც ერთნაირი აღმოაჩნდება, მაშინ საკითხი ისევე უნდა გადაწყდეს, როგორც ახლა წყდება სოლმე სასამართლოში ან სახალხო კრებაში, ან კენჭის ყრით, ან სხვა რამენა-

1318B რად.

თანასწორობისა და სამართლიანობის შესახებ ძნელია ჭეშმარიტების დადგენა, მაგრამ მაინც გაცილებით უფრო ადვილია, ვიდრე იმათი დარწმუნება, ვისაც ძალაუფლება აქვს. თანასწორობას და სამართლიანობას ესწრაფვიან ყოველთვის სუსტნი, სოლო ძლიერნი ამა ქვეყნისანი ამაზე სრულებით არ ფიქრობენ.

დემოკრატიული სახელმწიფო ოფსნაირია. მათ შორის საუკეთესოა პირველი და ამის შესახებ ზემოთ უკვე ვთქვით. პირველს მე ვუწოდებ იმას, რომელიც პირველია მოსახლეობის თვალსაზრისით. საუკეთესოა ხალხის ის ნაწილი, რომელიც მიწათმოქმედებას ეწევა. ასე რომ, დემოკრატია უნდა შეიქმნას იქ, სადაც ხალხი ცხოვრობს მიწათმოქმედებით და მეცხოველეობით. მათ არა აქვთ არც დიდი ქონება, არც თავისუფალი დრო, ამიტომ სწორად არ იკრიბებიან. თუმცა მათ ყოველივე აუცილებელი აქვთ, მაგრამ მეტ დროს საქმიანობაში ატარებენ და სხვისი საკუთრების მითვისება არც სურთ. მათ მეტ სიამოვნებას ჰკვრიან შრომა, ვიდრე პოლიტიკოსობა და მმართველობა, სადაც სათავეში ყოფნა დიდ სარგებლობას არ იძლევა. ხალხის მასა კი უფრო მოგებას ეტანება, ვიდრე დიდებას. ამას ამტკიცებს ის, რომ ძველ დროში არსებობდნენ ტირანიები, ახლა კი ოლიგარქიები. თუ მათ მუშაობაში ხელს არავენ არ უშლით და არც არაფერს არ სტაცებენ, მაშინ მათი ნაწილი მდიდრდება, ნაწილი კი სიღატაკეში რჩება. და თუ მათ აქვთ პატივმოყვარეობის გრძნობა, მათი მოთხოვნილება კმაყოფილდება არჩევნებში მონაწილეობითა და ანგარიშგების გაკონტროლებით. ამიტომ ზოგიერთ სახელმწიფოში, მაგალითად, მანტინეაში, ხალხი არ მონაწილეობს არჩევნებში, არამედ მხოლოდ ზოგიერთს ირჩევენ პერიოდულად მოსახლეობის ნაწილიდან. უმრავლესობას აკმაყოფილებს ისიც, რომ აქვს რჩევის მიცემის უფლება. ეს იყო დემოკრატიის ერთგვარი ფორმა, რასაც ოდესღაც ადგილი ჰქონდა მანტინეაში.

იმ დემოკრატიისათვის, რომელიც ზემოთ დავასახელებთ, სასარგებლო იქნებოდა და იყო კიდევ წესი, რომლის თანახმად მაღალი თანამდებობის პირებს ირჩევენ მთელი ხალხი და ანგარიშსაც იღებს მათგან, ასევე მონაწილეობს. სასამართლოებში. თანამდებობის პირები კი უნდა არჩეულ იქნან იმათგან, ვისაც აქვს დიდი ქონება. რაც უფრო დიდია თანამდებობა, მით უფრო დიდი ცენზია საჭირო და თუ ქონება არ მიიღება მხედველობაში, მაშინ ყურადღება ექცევა მათ უნარიანობას.

ასეთი სახელმწიფო აუცილებლად კარგად მოწყობილი სახელმწიფო იქნება, რადგან ხელმძღვანელები ხალხის სურვილით იქნებიან არჩეული საუკეთესო ადამიანების სურვილით. საუკეთესო ადამიანებს კი არ შურთ სხვისი პატიოსნება და ისინი კმაყოფილნი არიან ასეთი წესობილებისა. ეს კი იმიტომ, რომ სათავეში მათზე უარესი ადამიანები არ

იქნებიან. ისინი მართავენ სამართლიანად, რადგან კონტროლი არის სხვების ხელში. სხვისგან დამოკიდებულებაში ყოფნის უარყოფა ნიშნავს იმას, რომ მოიქცე ისე, როგორც გსურს, მაგრამ რაც შენ სასარგებლო გგონია, ყოველთვის არაა მომგებიანი და იმის კეთება, რაც თითოეულს სურს, კაცს ვერ დაიცავს იმ ბოროტებისაგან, რაც ყოველ ადამიანშია მოცემული.

ამრიგად, სახელმწიფოსთვის აუცილებლად სასარგებლოა, თუ მის სათავეში იქნებიან პატიოსანი ადამიანები, რომლებიც სახელმწიფოს მართავენ უშეცდომოდ და ხალხსაც არ ჩაგრავენ. ცხადია, რომ დემოკრატიულ სახელმწიფოებში ყველაზე კარგი სახელმწიფო ესაა. ეს კი იმიტომ, რომ მასში მოსახლეობა გარკვეული თვისების მქონეა. იმისათვის, რომ მოსახლეობა მიწათმოქმედი გახდეს, მრავალ ქალაქში არსებობს ძველთაგან დადგენილი კანონი, რომელიც კრძალავს მიწის შეძენას დადგენილ ზომაზე მეტი რაოდენობით. ეს კანონი ახლაც გამოსაყენებელია. დადგენილი იყო აგრეთვე ის, თუ ქალაქის მიმართულებით, ან ქალაქის ცენტრამდე რომელ ადგილას შეიძლებოდა მიწის ქონება. ასევე წინათ მრავალ ქალაქში მიღებული იყო კანონი, რომელიც კრძალავდა პირველი მემკვიდრეობის მიწების გაყიდვას. როგორც ამბობენ, არსებული ოქსილეს კანონი, რომელიც უკრძალავდა ნებისმიერ მოქალაქეს მიწის პროცენტებით გაცემას. ამჟამად კი შეიძლება აფიუნტეს კანონის გამოყენება იმ საკითხებში, რომელზეც ვლაპარაკობთ. აფიუნტელები ბევრენი არიან, მაგრამ მიწა მცირე აქვთ. ყველანი მისდევენ მიწათმოქმედებას. ნებადართული არაა მიწის დიდი რაოდენობით ქონება. დაშვებულია იმდენი რაოდენობის ქონება, რაც საკმარისია იმისათვის, რომ ღარიბთა შეძლებამაც კი გადააჭარბოს ქონებრივ ცენზს.

მიწათმოქმედთა შემდეგ კარგია მომთაბარე ხალხი, რომლებიც მწყემსები არიან და მეცხოველეობით ცხოვრობენ. მათ ბევრი რამა აქვთ საერთო მიწათმოქმედებთან. ისინი საომარი მოქმედებისთვისაც უკეთ არიან გავარჯიშებული, სხეულიც უფრო გამოწრთობილი აქვთ და შეუძლიათ ღია ცის ქვეშ ცხოვრება. დანარჩენი ხალხი, რომელთაგან არის შედგენილი სხვა დემოკრატიული სახელმწიფოები, ამათზე გაცილებით უარესნი არიან. ისინი ეწევიან ცუდ ცხოვრებას და ის საქმიანობა, რომელსაც ისინი მისდევენ, არ შეიცავს არავითარ სიკეთეს. ესენი არიან ხელოსნები, ვაჭრები და დღიური მუშები, რომლებიც დაეხეტიებიან რა ბაზარსა და ქალაქში, ადვილად აწყობენ კრებებს. მიწათმოქმედნი კი, რომლებიც გაფანტულნი არიან მთელ ქვეყანაში, ერთმანეთს

ვერა ხედებიან და არც ასეთი შეკრებები სჭირდებათ. იქ, სადაც დასამუშავებელი მიწები ქალაქიდან დაშორებულია, ადვილია დემოკრატიული სახელმწიფოს, ან რესპუბლიკის მოწყობა. იქ ხალხი იძულებულია დასახლდეს მინდვრებზე. ამრიგად, იქ, სადაც ვაჭარი ხალხი ცხოვრობს, დემოკრატიულ სახელმწიფოში კრებებს ვერ აწყობენ მიწათმოქმედთა გარეშე.

ამრიგად, ითქვა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოეწყოს პირველი და საუკეთესო დემოკრატია. ცხადი გახდა ისიც, თუ როგორ უნდა ჩამოყალიბდეს სხვა სახის სახელმწიფო. ამის შემდეგ საჭიროა გადავუ- 1319B ხვიოთ ჩვენი საუბრის თემას და გამოვყოთ ხალხის დაბალი ნაწილი.

დემოკრატიის სრულყოფილი ფორმის დროს ხელისუფლებაში ყველა მონაწილეობს, მაგრამ ამის განხორციელება არ ძალუძს ყველა სახელმწიფოს და არც ადვილია იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებსაც არ აქვთ კარგად შედგენილი კანონები და შენარჩუნებული ძველი ჩვევები. იმის შესახებ კი, თუ რის გამო იღუპება დემოკრატია, ზემოთ ყველაფერი ითქვა. ასეთი დემოკრატიის შექმნისა და ხალხის გაძლიერების მიზნით სათავეში მყოფნი ცდილობენ ხალხის მეტი რაოდენობით მიმხრობას და მოქალაქეებად ხდიან არა მხოლოდ კეთილშობილთ, არამედ იმათაც, რომლებიც მხოლოდ ერთი მხრივ, დედის ან მამის მხრივ არიან მოქალაქეები. ყოველივე ეს ახასიათებს ამ დემოკრატიას. ამას კი დემაგოგები სჩადიან. ეს დასაშვებია მანამ, სანამ ხალხის მასა არ გადააჭარბებს წარჩინებული ადამიანებისა და საშუალო კლასის რაოდენობას. და ეს ზღვარი არ უნდა იქნას გადალახული, რადგან თუ გადასცილდნენ ამ ზღვარს, სახელმწიფოში არეულობა წარმოიშობა. წარჩინებული ადამიანები, რომლებიც ისედაც ვერ იტანენ დემოკრატიას, კიდევ უფრო გაღიზიანდებიან, რაც ვახდება მიზეზი აჯანყებისა, როგორც კირენაში მოხდა. მცირე რაოდენობის ბოროტება შეუმჩნეველია, მაგრამ როდესაც გაიზრდება, თვალში საცემი გახდება. ასეთი დემოკრატიისათვის გამოსადეგია ის ღონისძიებანი, რომელიც გამოიყენა ათენში კლისთენემ. მას ათენში დემოკრატიის გაძლიერება სურდა და კირენაში — დემოკრატიის შექმნა. ჰეტერიების, ფრატრიებისა და ფილების რიცხვი უნდა ვამრავლოთ, რელიგიური რიტუალები კი გავაერთიანოთ და შევამციროთ. ყოველივე ეს ისე უნდა ჩატარდეს, რომ მოქალაქენი ერთმანეთს შეუერთდნენ, სოლო ძველი კავშირები კი დაიშალოს. ვფიქრობთ, რომ ყველა ის მეთოდი, რაც კი ტირანიაში გვხვდება, დამახასიათებელია აგრეთვე დემოკრატიისათვის. მე ვგულისხმობ ანარქიას მო-

ნების საკითხში, რაც როგორღაც სასარგებლოც უნდა იყოს, აგრეთვე ქალებისა და ბავშვების საკითხში და აგრეთვე ცხოვრებას ისე, როგორც კაცს მოესურვება. ყოველივე ეს იქნებოდა დამხმარე საშუალება ასეთი სახელმწიფოსთვის, რადგან თითოეულს სიამოვნებს იცხოვროს წესრიგის გარეშე, ვიდრე გონივრულად.

თავი III

კანონმდებლებს და იმათ, ვისაც ასეთი სახელმწიფოს ჩამოყალიბება სურთ, მთავარი საზრუნავი ექნებათ არა სახელმწიფოს ჩამოყალიბების გამო, არამედ მისი გადარჩენის გამო. ნებისმიერი სახელმწიფოსთვის არაა ძნელი იარსებოს ერთი, ორი ან სამი დღე, მაგრამ მთავარია სახელმწიფოს ხსნისა და დაღუპვის საშუალებების გათვალისწინება, რაზეც ზემოთ იყო ნათქვამი. აქედან გამომდინარე, შევეცადოთ შევამზადოთ სახელმწიფოს უსაფრთხოების მეთოდები და ვერიდოთ ყოველივე დამღუპველს. მივიღოთ ისეთი კანონები, იქნება ის დაწერილი, თუ დაუწერილი, რომლებიც ითვალისწინებენ სახელმწიფოს დაცვას. და სახელმწიფოს არ ვუწოდოთ, რომ ესაა დემოკრატიული ან ოლიგარქიული სახელმწიფო, რაც სახელმწიფოს იძულებულს ხდის იზრუნოს იმაზე, რომ ის იყოს ან დემოკრატიული ან ოლიგარქიული და არა იმაზე, რაც მას დღევანდელს გახდის.

1320a

დემაგოგები კი, რომლებიც ხალხს ემლიქვნელებიან, ახდენენ დიდი ქონების კონფისკაციას სასამართლოების საშუალებით. ისინი, რომლებიც სახელმწიფოზე ზრუნავენ, ამას უნდა წინააღმდეგნენ კანონებით, რომლის ძალით სასამართლოს დადგენილებით ჩამორთმეული ქონება და გადასახადები არ უნდა გადავიდეს საერთო სახალხო საკუთრებაში, არამედ უნდა მოხმარდეს რელიგიურ დანიშნულებას. ამ შემთხვევაში ბოროტმოქმედნი გაფრთხილდებიან, თუმცა სასჯელს მაინც ვერ გაექცევიან. ხალხის მასა კი ნაკლებ გამოიტანს საბრალდებო განაჩენებს, რადგან ამით მას არა აქვს რაიმე სარგებლობა. ამას გარდა, საჭიროა, რომ სასამართლოების რიცხვი, რაც კი შეიძლება, შემცირდეს, სოლო მოუფიქრებელი საჩივრები დიდი ჯარიმის შიშით აიკრძალოს. ეს პროცესები, ჩვეულებრივ, მიმართულია არა იმდენად ხალხის, რამდენადაც წარჩინებული ადამიანების წინააღმდეგ, კარგი იქნებოდა, რომ

ყველა მოქალაქე სახელმწიფოს ერთგული ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში ხელისუფლებას არ უნდა თვლიდეს თავის მტრად.

სრულყოფილ დემოკრატიებში მოსახლეობა მრავალრიცხოვანია. მათში ძნელია სახალხო კრებების მოწვევა, რადგან ხალხს ანაზღაურება არ ეძლევა და სადაც სახელმწიფოს არა აქვს რაიმე შემოსავალი, იქ სახელმწიფო ცნობილი ადამიანების მიმართ მტრულ დამოკიდებულებაშია. დიდმა გადასახადებმა, ქონების კონფისკაციამ და ცუდმა სასამართლოებმა დაამხეს მრავალი დემოკრატია. იქ, სადაც სახელმწიფოს შემოსავალი არა აქვს, ნაკლებ უნდა მოეწყოს სახალხო კრებები. სასამართლოები კი უნდა მოეწყოს მეტი მოსამართლეების მონაწილეობით, მაგრამ იშვიათად. ამ შემთხვევაში მდიდრებს არ შეეშინდებათ ხარჯებისა, ხოლო ანაზღაურებას მიიღებენ არა მდიდრები, არამედ ღარიბი ხალხი. სასამართლოს გადაწყვეტილებებიც უკეთ იქნება გამოტანილი, რადგან მდიდრები არ მონდომებენ რამდენიმე დღის დაკარგვას სასამართლოში, საკუთარ საქმეებს ვერ მოსწყდებიან. მცირე დროით კი მონდომებენ მონაწილეობას. მაგრამ, სადაც სახელმწიფოს შემოსავალი აქვს, იქ ისე არ უნდა ვმოქმედებდეთ, როგორც დემოკრატიაში, რომლებიც შემოსავალს ხალხს უნაწილეებენ. ხალხი იღებს ამას, მაგრამ კვლავ სჭირდება ამდენივე თანხა. ამიტომ ეს დახმარება გახერხებულ კასრს ჰგავს. ჭეშმარიტი დემოკრატია კი ყურადღებას აქცევს იმას, რომ ხალხი ძალიან არ გაღარიბდეს, რადგან ესაა მიზეზი დემოკრატიის დაღუპვისა. საჭიროა ზომების მიღება იმისთვის, რათა მოქალაქეების ქონება ხანგრძლივი იყოს. ეს სასარგებლოა მდიდრებისთვისაც. ის, რაც დაგროვდა შემოსავლიდან, უნდა დაურიგდეს ღარიბებს. კარგი იქნება იმდენის გაცემა, რომ თითოეულმა დააგროვოს ფული მიწის ნაკვეთის შესაძენად და მიწათმოქმედების 1920^B დასაწყებად, ანდა სავაჭროს გასახსნელად. თუ თანხა ყველა მოქალაქეს არ ყოფნის, მაშინ საჭიროა შემოსავლის განაწილება ფილებში, ან სხვა რაიმე დაჯგუფებებში. მდიდრებმა კი აუცილებლად უნდა გადაიხადონ გადასახადი სახალხო კრებების მოსაწვევად, სამაგიეროდ უნდა განთავისუფლდნენ უაზრო სახელმწიფო სამსახურისგან.

კართაგენელებმა ასეთი ღონისძიებებით ხალხი დაიმეობრეს: ისინი განუწყვეტლივ გზავნიან ხალხს გარეუბნებში სამუშაოდ და ამით ამდიდრებენ. ხოლო მდიდრები თუ გონიერნი და კეთილგანწყობილნი იქნებოდნენ, მისცემდნენ ღარიბებს გარკვეულ თანხას და ამით ხელს შეუწყობდნენ მათ დასაქმებას. კარგი იქნებოდა აგრეთვე მიზაძევა კართაგენელებისათვის, რომლებმაც გააერთიანეს ქონება და ამით ხალხს მი-

სცეს საშუალება ესარგებლა. ამ გზით მათ მიიმხრეს ხალხის მასა. მათთან ყველა მაღალი თანამდებობა ორგვარია: ნაწილს ნიშნავენ არჩევნებით, ნაწილს კენჭის ყრით. კენჭის ყრით იმითომ სდება დანიშვნა, რომ ხალხის მასა მონაწილეობდეს არჩევნებში. ხოლო არჩევნები სდება იმ მიზნით, რომ სახელმწიფოს უკეთ მართავდნენ. ეს შეიძლება გატარდეს სახელმწიფოს ხელმძღვანელობაშიც რიგი თობის პრინციპის დაცვით, ხან არჩევნებით, ხან კენჭის ყრით.

თუ როგორ უნდა მოეწყოს დემოკრატიული სახელმწიფო, ამის შესახებ უკვე ითქვა.

თავი IV

აქედან დაახლოებით ცხადია ისიც, თუ როგორ უნდა მოეწყოს ოლიგარქიული სახელმწიფო. ის უნდა შეიქმნას დემოკრატიული სახელმწიფოსადმი დაპირისპირებით და მისდამი დაპირისპრებული ნიშნებით. ყველაზე ზომიერი და პირველი ოლიგარქია ახლო დგას პოლიტიასთან. აქ ქონებრივი ცენზი ორგვარია: დაბალი და მაღალი. დაბალი ცენზით იღებენ დაბალ თანამდებობებს, მაღალი ცენზით კი უფრო მნიშვნელოვანს. სომდიდრის მქონენი დაიშვებიან სახელმწიფო საქმიანობაში მონაწილეობისათვის. ამით მდიდარ მოქალაქეებს ღარიბებთან შედარებით უპირატესობა ექნებათ. ყოველთვის საჭიროა, რომ საზოგადოების საუკეთესო ნაწილს მიეცეს მმართველობაში მონაწილეობის უფლება.

ოლიგარქიის მომდევნო ფორმა უნდა ჩამოყალიბდეს ასევე, ოღონდ ოლიგარქიულობის ნაკლები დაცვით. ის ოლიგარქიები კი, რომლებიც უპირისპირდება სრულყოფილ დემოკრატიას, არიან უფრო მეტად მონარქიული და ტირანული და რამდენადაც ცუდია ის, მით უფრო მეტი დაცვა სჭირდება მას. როგორც ჯანმრთელი სხეულის მქონე ადამიანები და სამეზავროდ კარგად მოწყობილი გემები სძლევენ მრავალ უბედურებას და არ იღუპებიან. ხოლო ავადმყოფი სხეულის მქონე ადამიანები და ცუდად ავებული გემები ცუდი ეკიპაჟით ვერ უძლებენ მცირეოდენ უბედურებასაც კი.

ასევე სახელმწიფოც, რაც უფრო ცუდია, მით უფრო მეტი დაცვა 1321^a სჭირდება. დემოკრატიული სახელმწიფო მთლიანად იცავს მმართველობაში ხალხის სიმრავლეს, რაც ეწინააღმდეგება დაფასებას ღირსების მი-

ხედვით. ოლიგარქიამ კი ხსნა უნდა ეძიოს ამის საწინააღმდეგო ღონისძიებაში — წესრიგში.

რადგან არსებობს ხალხის ოთხი ნაწილი: მიწათმოქმედნი, ხელოსნები, ვაჭრები და დაქირავებული მუშები, ამიტომ არსებობს მეომართა ოთხი ჯგუფი: ცხენოსნები, მძიმედ შეიარაღებულნი, მსუბუქად შეიარაღებული ქვეითნი და მეზღვაურნი. იქ, სადაც არის შესაფერი ტერიტორია, ვითარდება ცხენოსნობა და იქ მიზანშეწონილია ძლიერი ოლიგარქიის ჩამოყალიბება, რადგან მცხოვრებთა. ხსნა მხოლოდ ამ გზით არის შესაძლებელი. ცხენების გამოკვება კი შეუძლიათ დიდი ქონების მფლობელთ. სადაც არის პირობები მძიმედ შეიარაღებული ქვეითებისათვის, იქ შეიძლება დაინერგოს ოლიგარქიის მეორე ფორმა, რადგან მძიმე შეიარაღება შეიძლება ჰქონდეს უფრო მდიდარ, ვიდრე ღარიბ ხალხს, ხოლო მსუბუქად შეიარაღებული ჯარი და მეზღვაურნი მთლიანად დემოკრატიულ სახელმწიფოს შეეფერება, სადაც ისინი ახლა იმყოფებიან დიდი რაოდენობით. როგორც კი აჯანყება იწყება, ისინი მეტწილად ცუდად იბრძვიან. ამისათვის საჭიროა გამოცდილებას დაეხსნონ ჯარის სარდლებს, რომლებიც აერთებდნენ ცხენოსანსა და მძიმედ შეიარაღებულ ჯარს და მათ მსუბუქ კავალერიას გვერდით უყენებენ. ეს აძლიერებს ხალხის მასის ბრძოლას მდიდრების წინააღმდეგ. მსუბუქად შეიარაღებულნი ადვილად უმკლავდებიან ცხენოსნებსა და მძიმედ შეიარაღებულებს. როდესაც ოლიგარქია ამათგან ადგენს თავის დამხმარე ძალას, ის მის წინააღმდეგ არის მიმართული: საჭიროა, რომ მოხდეს განსხვავება წლოვანების მიხედვით, გამოიყოს ახალგაზრდები და ხნიერები. უფროსებმა თავის უმცროს ვაჟებს, ჯერ კიდევ პატარებს, უნდა ასწავლონ მსუბუქი შეიარაღებით ბრძოლის ხელოვნება და ბავშვობიდანვე გამოიყონ მათგან ისინი, რომლებიც მომავალში ამ საქმის ოსტატები გახდებიან.

სახელმწიფოს მმართველობაში დაშვებულ უნდა იქნან ხალხის მასიდან ის მოქალაქენი, რომელთაც მოიპოვეს ქონება, როგორც ადრეც ითქვა, ან როგორც თებულემა გამოყვეს ის მოქალაქენი, რომლებიც ვარკვეული დროის მანძილზე აღარ ეწეოდნენ ხელოსნობას. ან როგორც მასალიაში გამოყვეს ღირსეული მოქალაქენი, როგორც ხელმძღვანელობაში, ისე მის გარეთ. მთავარი ხელმძღვანელი პირები, რომლებიც მართავენ სახელმწიფოს, საზოგადო საქმიანობასაც უნდა ეწეოდნენ, რათა უბრალო ხალხმა თავისი ნებით უარი თქვას სახელმწიფო საქმიანობაში მონაწილეობაზე და თანაუგრძნოს თანამდებობის პირებს ამ დიდი თანხის გამო, რასაც სახელმწიფოს უხდიან. კარგი იქნებოდა აგრეთვე

ბრწყინვალე მსხვერპლშეწირვების მოწყობა თანამდებობის პირების მიერ, აგრეთვე რაიმე საზოგადო დანიშნულების შენობების აგება, რათა ხალხი, რომელიც ესწრება ნადიმებს, ხედავდეს, თუ როგორ ღამაზდება ქალაქი როგორც შემოწირულებით, ასევე ნაგებობებით. ამიტომ ის კმაყოფილი იქნება და მხარს დაუჭერს არსებულ ხელისუფლებას. ყოველივე ეს იქნებოდა წარჩინებულ ადამიანთა საქმიანობის სამახსოვრო. ახლანდელ ოლიგარქიებში ამას კი არ აკეთებენ, არამედ უფრო შემოსავალს ეტანებიან, ვიდრე დიდებას. ამიტომ სწორი იქნებოდა, თუ ვიტყვოდით, რომ ეს ოლიგარქიები პატარა დემოკრატიული სახელმწიფოები არიან.

1321B

ამგვარად, ასე განვსაზღვრეთ ის, თუ როგორ უნდა ჩამოყალიბდეს დემოკრატია და ოლიგარქია.

თავი V

შემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა განვსაზღვროთ კარგად, თუ როგორი და რამდენი უნდა იყოს ხელმძღვანელი თანამდებობები, რა მოვალეობა უნდა ეკისრებოდეთ მათ. აუცილებელი თანამდებობის პირთა გარეშე სახელმწიფო ვერ იარსებებს, ხოლო წესრიგისა და კანონიერების გარეშე შეუძლებელია სახელმწიფოს კარგად მართვა. პატარა სახელმწიფოებში ხელმძღვანელი თანამდებობების ნაკლები რაოდენობაა საჭირო, დიდ სახელმწიფოში კი მეტია საჭირო, როგორც ზემოთაც ითქვა. არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან საკითხი იმის შესახებ, თუ რომელი თანამდებობები უნდა გაერთიანდეს და რომელი დაიყოს.

პირველ ყოვლისა, აუცილებლად ყურადღებას მოითხოვს ბაზრის ნოედანი. საჭირო იქნება თანამდებობა, რომელიც უხელმძღვანელებს ვაჭრობას და წესრიგს დაამყარებს ბაზარზე. აგრეთვე ყურადღებას მიაქცევს ხელმეკრულებებსა და სახელმწიფოსათვის აუცილებლად საჭირო საქონლის ყიდვა-გაყიდვას. სახელმწიფოსთვის ყველაზე მეტად ესაა დემოკრატიულობის მიღწევის საშუალება, რის გამო მოხდა ადამიანების გაერთიანება სახელმწიფოში, როგორც ვარაუდობენ.

ამის შემდეგ და ამასთან ახლოს მდგომი საკითხი, რომელიც მოითხოვს ყურადღებას, არის ქალაქის საზოგადო და კერძო ნაგებობები. ისინი წესრიგში უნდა იყვნენ. ხოლო სახლები და გზები, რომელიც ინგ-

რევა, უნდა აღდგენილ და გასწორებულ იქნას. ასევე საჭიროა მათ შორის ზუსტი საზღვრების დადგენა, რათა არ წარმოიშვას გაუგებრობანი. ასეთისავე ზრუნვას მოითხოვს სხვა ანალოგიური საკითხი. უმრავლესობა ასეთი თანამდებობის პირებს ასტინომებს უწოდებს. მათ მრავალი დანაყოფები აქვთ და თითოეულ ნაწილს ყავს თავისი ხელმძღვანელი. მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის მქონე ქალაქებში არსებობს ქალაქის კედლების, წყაროებისა და ნავსადგურების მცველები.

მეორე აუცილებელი მათთან ახლო მდგომი თანამდებობა ეხება იმავე საკითხებს, მაგრამ აკონტროლებს როგორც ქალაქის, ისე ქალაქის გარეთ ტერიტორიას. ამ თანამდებობის პირებს ზოგი აგრონომებს უწოდებს, ზოგიც იულოროებს. ასეთი თანამდებობა კი სამი სახისაა. ერთი მათგანი აწარმოებს სახელმწიფოს შემოსავლის კონტროლს და ანაწილებს მას სხვადასხვა სფეროებზე. ამ თანამდებობის პირებს უწოდებენ აპოდექტებს¹ და ხაზინადარებს. შემდეგი თანამდებობის პირი აწარმოებს კერძო ხელშეკრულებებისა და სასამართლო განაჩენების ჩაწერას. მათვე ეხებათ წერილობითი საჩივრების მიღება და წარდგენა სასამართლოში. ზოგან ამ მოვალეობას ინაწილებს რამდენიმე განყოფილება, ზოგან კი ერთი განყოფილება განაგებს ყოველივე ამას. მათ უწოდებენ ჰიერონომებს, მნემონებს, ეპისტატებს და სხვა ანალოგიურ სახელებს.

ამას მოსდევს უაღრესად აუცილებელი და ძნელად შესასრულებელი თანამდებობა, რომელსაც მოჰყავს სისრულეში სასამართლოს გადაწყვეტილება, ჰკრებს გადასახადებს და თვალყურს ადევნებს პატიმრებს. 1322a ეს თანამდებობები ძნელად შესასრულებელია, რადგან დიდ სიძულვილს იწვევს. ამიტომ იქ, სადაც ამ თანამდებობის პირს არ აძლევენ დიდ ანაზღაურებას, ამ თანამდებობაზე მსურველი ცოტაა. ხოლო ვინც თანახმაა, ის თავის ფუნქციებს არ ასრულებს კანონების შესაბამისად. მაგრამ ეს აუცილებელია, რადგან არავითარი სარგებლობა არ იქნებოდა, თუ სასამართლოს გადაწყვეტილება არ იქნებოდა სისრულეში მოყვანილი. ასე რომ, თუ საზოგადოებრივი ურთიერთობა შეუძლებელია სასამართლოს გარეშე, ის უფრო შეუძლებელია მისი გადაწყვეტილების ცხოვრებაში გატარების გარეშე. ამიტომ უკეთესი იქნებოდა, რომ ასეთი თანამდებობა არსებობდეს არა ერთ, არამედ რამდენიმე სასამართლოში. ასევე სასურველია, რომ გადასახადების ამკრების თანამდებობა დაიყოს რამდენიმე პირს შორის, აგრეთვე მისი განაწილება იმ პირთა შორის, რომლებიც სხვა თანამდებობასაც ასრულებენ, ზოგჯერ იმათ შორის, რომლებიც

ახლად იწყებენ თავისი მოვალეობის შესრულებას, ანდა რომელიმე თანამდებობის პირის გადაწყვეტილება შეიძლება სისრულეში მოიყვანოს სხვამ, მაგალითად, ქალაქის პოლიციამ სისრულეში მოიყვანოს ბაზრის პოლიციის გადაწყვეტილება, ხოლო ქალაქის პოლიციის გადაწყვეტილება კი სხვებმა მოიყვანონ სისრულეში. რაც უფრო ნაკლები იქნება სიძულვილი იმათ მიმართ, რომლებსაც სისრულეში მოჰყავთ გადაწყვეტილება, მით უკეთეს შესრულდება ის. ორმავე სიძულვილს იწვევს ის პირი, რომელსაც გადაწყვეტილებაც გამოაქვს და სისრულეშიც მოჰყავს ის. თუ ყველაფერს ერთი და იგივე პირები ასრულებენ, ისინი ყველას მტრად გადაიკიდებენ. ზოგან პატიმრების მცველები სხვები არიან და განაჩენის შემსრულებლები კი სხვები. მაგალითად, ათენში ე. წ. „თერთმეტნი“ გამოყოფილი არიან პატიმრების მცველებისაგან. კარგი იქნებოდა ამ თანამდებობის დაყოფაც და ამისათვის რაიმე გზის გამოხატვა. ეს თანამდებობა არანაკლებ არის აუცილებელი, ვიდრე ზემოთქმული, მაგრამ პატიოსანი ადამიანები გაურბიან მას, ხოლო ცუდი ადამიანების დაყენება ამ თანამდებობაზე საშიშია, რადგან მათ უფრო მეტად დასჭირდებოდათ მეთვალყურეობა, ვიდრე სხვებს მათი მეთვალყურეობა. ამ თანამდებობაზე არ უნდა დაყენონ მხოლოდ ერთი კაცი, ან განუწყვეტლივ ერთი და იგივე. კარგი იქნებოდა ახალგაზრდების გამოყენებაც, რომლებმაც სრულწლოვანებას მიაღწიეს,² აგრეთვე მცველებისა, ხოლო ხელმძღვანელი პირები მათზე რიგრიგობით უნდა ზრუნავდნენ.

ეს თანამდებობები, როგორც ყველაზე აუცილებელნი, წინა პლანზე უნდა იქნან დაყენებული. ამათ მოსდევს არანაკლებ აუცილებელი თანამდებობები, მაგრამ უფრო მეტად მნიშვნელოვანნი, რადგან ისინი მოითხოვენ დიდ გამოცდილებასა და საიმედოობას. ესენი არიან სახელმწიფოს მცველნი და ფორმირებები საომარი მიზნებისათვის, რადგან ქალაქის კარები და კედლები მოითხოვს მცველებს როგორც მშვიდობის, ისე საომარი მოქმედების დროს. მცველები შეამოწმებენ მოქალაქეებს და საომრად დააწყობენ. ამისათვის ზოგ სახელმწიფოში ბევრი თანამდებობა არსებობს, ზოგან ნაკლები. მაგალითად, პატარა სახელმწიფოში ამ თანამდებობაზე მხოლოდ ერთი კაცი ინიშნება და მათ უწოდებენ სტრატეგებს და პოლემარქებს.³ ამას გარდა, თუ სახელმწიფოში არსებობს ცხენოსანი არმია, ქვეითნი, მოისარნი და მეზღვაურნი, თითოეული ამ განაყოფისათვის ინიშნება ცალკე ხელმძღვანელი, რომლებსაც უწოდებენ ნავარქებს, ჰიპარქებს, ტაქსიარქებს და მათი ნაწილების ხელმძღვანელები: ტრიარქები, ლოაგები, ფილარქები და მათი ქვეგანაყოფების ხელ-

მძღვანელები. ყველა ისინი ერთ სახეობას განეკუთვნებიან და მათ საზ-
რუნავს საომარი მოქმედების წარმოება შეადგენს. აი, ის მოვალეობა,
რაც აკისრია ამ თანამდებობის პირებს.

ზოგიერთი, მაგრამ არა ყველა თანამდებობის პირის ხელში ვაი-
ვლის დიდი რაოდენობით სახელმწიფო თანხები, ამიტომ საჭიროა არ-
სებობდეს თანამდებობა, რომელიც მიიღებს ანგარიშს, გააკონტროლებს
ამ თანხებს და მას სხვა მოვალეობა არ აკისრია.

არსებობს ყველა ამათზე მაღლა მდგომი დაწესებულება გადამწყ-
ვეტი ხმით, რომელიც განაგებს მთელ შემოსავალს და ხელმძღვანელობს
ხალხის მასას, სადაც ხალხს აქვს გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ის აწარ-
მოებს იმათ შეკრებას, ვისაც სახელმწიფოში ეკუთვნის ძალაუფლება.
ზოგან ამ თანამდებობის პირებს პრობულებს უწოდებენ, რადგან ისინი
წინასწარ ადგენენ გადაწყვეტილებას, ხოლო სადაც დემოკრატიაა, იქ
მათ საბჭოს უწოდებენ. აი, ასეთია, დაახლოებით, ის პოლიტიკური მო-
ღვაწეობა, რომელსაც ეწვეიან ხელმძღვანელი პირები.

შემდეგი სახეობა სახელმწიფო მოღვაწეობისა არის ზრუნვა რელი-
გიურ კულტზე. ესენი არიან ქურუმები, რომლებიც ზრუნავენ ტაძრე-
ზე, მათ დაცვაზე, ხოლო რომლებიც ინგრევა, მათ აღდგენაზე და სა-
ერთოდ, ყველაფერ იმაზე, რაც ღვთის მსახურებას მიეკუთვნება. ზოგან
ის შეადგენს ერთი და იმავე პირის მოვალეობას, მაგალითად, პატა-
რა სახელმწიფოებში, ზოგან ბევრისა, რომელნიც არ არიან იგივე, რაც
ქურუმები. მათ მოვალეობას შეადგენს მსხვერპლშეწირვები, ტაძრებისა
და მათი განძის დაცვა. ამას მოსდევს საზოგადო მსხვერპლშეწირვებისა-
თვის გამოყოფილი ცალკეული თანამდებობა, რაც კანონით ქურუმებს
არ ევალებათ, არამედ სრულდება სახელმწიფო კოცინზე. ამ მოხელე-
ებს ზოგი არქონტებს უწოდებს, ზოგი მეფეებს, ზოგიც პრიტანებს.

თუ შევაჯამებთ ზემოთქმულს, აუცილებელი შესასრულებელი საქ-
მიანობები შემდეგია: კულტმსახურება, სამხედრო საქმე, შემოსავალ-გა-
სავალი, ქალაქის მოვანი, ქალაქი და პორტები, ტერიტორიის დაცვა,
სასამართლოები და წერილობითი ხელშეკრულებები, განაჩენის სისრუ-
ლეში მოყვანა, საპატიმროების დაცვა, გადასახადების აკრება, ხელმძღ-
ვანელი პირებისაგან ანგარიშის მოსმენა და მისი კონტროლი, და ბოლოს,
თათბირი საზოგადო საკითხების შესახებ.

იმ სახელმწიფოებში, სადაც მეტი აქვთ თავისუფალი დრო და კე-
თილდღეობა, ზრუნავენ ზნეობაზეც, ქალების მეთვალყურეობაზე, ბავ-
შეების აღზრდაზე, სპორტზე, ამას გარდა, ეწყობა სპორტული შეჯი-

ბრებები, აგრეთვე პოეტებისა და აქტიორების შეჯიბრება და სხვა ამ-
გვარი სანახაობები.

1323a ზოგიერთი ამ თანამდებობათაგანი არაა დამახასიათებელი დემოკ-
რატიისათვის, მაგალითად, ქალებისა და ბავშვების მეთვალყურეობა.
ღარიბი ხალხი, რომლებსაც მონები არა ჰყავთ, იძულებული არიან გა-
მოიყენონ ქალები და ბავშვები, როგორც მსახურნი. არსებობს სამი თა-
ნამდებობა, რომელიც ახორციელებს უმაღლეს ხელისუფლებას. ესენია
კანონის მცველები, მრჩეველები და საბჭო. კანონის მცველები დამახასი-
ათებელია არისტოკრატიისათვის, მრჩეველები — ოლიგარქიისათვის, სა-
ბჭო კი დემოკრატიისათვის.

აი, ყველაფერი ზოგადად ნათქვამი სახელმწიფოში თანამდებობე-
ბის შესახებ.

წიგნი VII

თავი I

ის, ვინც აპირებს საუკეთესო სახელმწიფოებრივი წყობილების გა-
მოკვლევას, მან, პირველ ყოვლისა, უნდა დაადგინოს, თუ რომელია სა-
უკეთესო ცხოვრების სახე. თუ ეს გარკვეული არაა, მაშინ არ იქნება გა-
რკვეული არც საუკეთესო სახელმწიფოებრივი წყობა. საუკეთესო სახე-
ლმწიფოებრივი წყობაა იქ, სადაც პოლიტიკოსები კარგად მართავენ სა-
ხელმწიფოს არსებულ პირობებში, თუ რაიმე შემთხვევითი არ მოხდა.
მამასადამე, საჭიროა თავდაპირველად შევთანხმდეთ იმაზე, თუ რომე-
ლი ცხოვრებაა ყველასათვის სასურველი. ამის შემდეგ კი დავადგინოთ,
ერთი და იგივე თუ სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი წყობა საჭირო ერ-
თად და განცალკევებულად ცხოვრებისათვის.

ჩვენს ეგზოტერიულ შრომებში საკმარისად იყო ლაპარაკი საუკე-
თესო ცხოვრებაზე, რასაც აქ გამოვიყენებთ. არავინ არ დავობს იმაზე,
რომ საჭიროა სიკეთეთა დაყოფა სამ ნაწილად. ესენია გარეგანი, სხეუ-
ლებრივი და სულიერი სიკეთენი. ბედნიერ ადამიანს ყველა ეს სიკეთე
უნდა ჰქონდეს. არავინ არ უწოდებდა ბედნიერს იმას, ვისაც სრულებით
არ გააჩნია სიამაძვე, სამართლიანობა, გონიერება, არამედ ემინია გა-
ფრენილი ბუხისაც კი და რომელიც არაფრისგან არ იკავებს თავს, გა-
დაჭარბებით იცის ჭამა-სმა, არ ერიდება უხეშ ვნებებს და გახვრეტილი
გრომისთვის გასწირავს მეგობრებს. აზროვნებით კი იმდენად დაუფიქ-
რებელია და მცდარი, რომ ბავშვსა და გადარეულს ემსგავსება.

1323B

ამის შესახებ ყველა თანახმაა. განსხვავება არსებობს ამ სიკეთეთა-
ოდენობისა და ხარისხის შეფასებაში. ყველას საკმარისად მიაჩნია მცირე
რაოდენობის ზნეობა, ხოლო სიმდიდრე, ფული, ძალაუფლება, დიდება-
და სხვა ამგვარი ყველას სურს უსაზღვრო რაოდენობით. ჩვენ მათ ვუ-
ბნებით, რომ ზნეობა არ მოიპოვება გარეგანი სიკეთით, არამედ, პირი-
ქით, გარეგანი სიკეთე მოიპოვება ზნეობით. უფრო მეტად ბედნიერი
იქნებიან ის ადამიანები, ცხოვრობენ ისინი სიამოვნებით თუ სათნოებ-
ით, თუ ორივეთი, რომლებსაც ამკობთ დიდი რაოდენობით კარგი ჩვე-
ვები და გონიერება, ხოლო გარეშე სიკეთენი ზომიერად. ნაკლებ ბედნი-
ერი იქნებიან ისინი, რომლებიც ქონებას დიდი რაოდენობით ეტანები-
ან, ზნეობაში კი ჩამორჩებიან.

ამაში ადვილია დარწმუნება, გონების თვალის გადავლებითაც კი.
გარეგან სიკეთეებს თავისი საზღვარი აქვთ, როგორც ერთგვარ იარაღს.
ყოველივე იარაღი კი არსებობს რაიმე მიზნისთვის. გადაჭარბებას ამ
მხრივ; ან ზიანი მოაქვს, ან არ მოაქვს არავითარი სარგებლობა. თითო-
ეული სულიერი სათნოება კი, რაც უფრო გადაჭარბებულია, მით უფრო
სასარგებლოა. ამიტომ მათ შეიძლება ვუწოდოთ არა მხოლოდ მშვენი-
ერი, არამედ სასარგებლოც. საერთოდ კი ცხადია, რომ თითოეული სა-
გნის უპირატესობა შეიძლება დადგინდეს მათი ერთმანეთთან შედარებით.
და როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ის ვლინდება მათ შორის არსებული
განსხვავებით. ასე რომ, თუ სულს უპირატესობა აქვს, როგორც ჩვენს
გონებასთან, ისე სხეულთან და საერთოდ, ჩვენთან შედარებით, მაშინ
აუცილებელია, რომ თითოეული საგნის მდგომარეობა მასთან იყოს და-
კავშირებული. ბუნებრივია, რომ ყოველივე ეს სასურველია სულისათვის.
და ყველა გონიერი ადამიანი ყველაზე მეტად სულს რჩეობს და არა პი-
რიქით, სულს ამ მოვლენებისათვის.

თითოეული ადამიანი ბედნიერია იმდენად, რამდენადაც ის არის.
ზნეობრივი, გონიერი და მოქმედი. ამის საბუთი თვითონ ღმერთია, რო-
მელიც ბედნიერია და ნეტარი არა გარეშე სიკეთეებით, არამედ თავისთა-
ვად და თავისი ბუნებრივი თვისებებით. ამიტომაც ბედნიერი შემთხვე-
ვა აუცილებლად განსხვავდება ნამდვილი ბედნიერებისაგან. გარეგან, არა-
სულიერ სიკეთეთა მიზეზი არის ავტომატური და შემთხვევითი; ხოლო
გონიერი და სამართლიანი არავინ არ ხდება შემთხვევით ან შემთხვევი-
თი მიზეზით.

თუ ამავე მსჯელობას მივყევით, აქედან გამომდინარეობს, რომ
ბედნიერია საუკეთესო სახელმწიფო, რომელიც სწორად მოქმედებს, ხო-

ლო კარგად მოქმედება შეუძლებელია სწორად მოქმედების გარეშე. კა-
რგად მოქმედება არ შეუძლია არც ადამიანს, არც სახელმწიფოს გონი-
ერებისა და ზნეობის გარეშე. სიმართლეს, სიმამაცეს და გონიერებას სა-
ხელმწიფოში იგივე ფორმა და უნარი აქვს, რაც ცალკეულ ადამიანში,
რომელიც ითვლება ზნეობრივად, სამართლიანად და გონიერად.

ზემოთქმული წარმოადგენს ჩვენი მომდევნო მსჯელობის შესავალს,
ამიტომ არ შეიძლება მას არ შევეხოთ. მაგრამ შეუძლებელია შევეხოთ
ყველა იმ საკითხს, რომელიც მასთან არის დაკავშირებული, რადგან ეს
უკვე სხვა მეცნიერების საქმეა. ასლა კი შევთანხმდეთ შემდეგზე, რომ
კარგი ცხოვრება როგორც ინდივიდისათვის, ისე საერთოდ, სახელმწიფო-
სთვის, არის ისეთი ცხოვრება, რომელიც ისეა უზრუნველყოფილი, რომ
1324a კაცს შეუძლია პატიოსნად მოქმედება. ხოლო ვინც დაიწყებს დავას ამ
მეთოდის წინააღმდეგ, ჩვენ მათ ვუპასუხებთ იმ შემთხვევაში, თუ ჩვენი
მსჯელობა დამაჯერებლად არ მოეჩვენებათ.

თავი II

ამის შემდეგ დაგვრჩა განსახილველი საკითხი იმის შესახებ, რომ
ინდივიდის ბედნიერება იგივეა, რაც სახელმწიფოსი, თუ სხვა? პასუხი
ცხადია: რადგან ყველანი თანახმანი არიან, რომ ის ერთი და იგივეა.
ვინც ინდივიდის ბედნიერებას ხედავს სიმდიდრეში, ის ბედნიერად ჩათვ-
ლის სახელმწიფოს, რომელიც მდიდარია. ვინც ყველაზე მეტად ტირა-
ნის ცხოვრებას სცემს პატივს, ის იმ სახელმწიფოს ჩათვლის ბედნიერ-
ად, რომელსაც უმრავლესობა ემორჩილება. ვინც ადამიანში ყველაზე
მეტად აფასებს პატიოსნებას, ის უბედნიერეს სახელმწიფოდ ჩათვლის
იმას, რომელიც ემყარება პატიოსნებას. აქ გადაწყვეტას მოითხოვს ორი
საკითხი: პირველი, რომელი ცხოვრებაა სასურველი — მონაწილეობდ
პოლიტიკურ ცხოვრებაში და გქონდეს კავშირი სახელმწიფოსთან, თუ
ცხოვრობდ რეგორც უცხო და ჩამოშორებული იყო პოლიტიკური ურ-
თიერთობისაგან? შემდეგი კითხვა ასეთია: რომელი სახელმწიფო და რო-
მელი წეს-წყობილებაა უკეთესი, ის, რომელშიც მონაწილეობა უნდა ყვე-
ლას, თუ ის, რომელშიც ზოგს უნდა მონაწილეობა, უმრავლესობას კი
არ უნდა. რადგან პოლიტიკური განსჯისა და შესწავლის საგანი სწო-
რედ ესაა და არა ის, თუ რა მოსწონს ცალკეულ პიროვნებას. ამიტომ
ჩვენ ძირითადად იმის განხილვას შევუდგებით, რაც პოლიტიკას ეხება,

ხოლო რაც ეხება ცალკეულ პიროვნებას, ის მიგვაჩნია მეორეხარისხოვან საკითხად.

ამრიგად, ცხადია, რომ აუცილებლად საუკეთესოა ის სახელმწიფო, რომელსაც აქვს ისეთი წყობილება, რომ ყოველ ადამიანს შეუძლია წარმატებით მოქმედება და ბედნიერად ცხოვრება. ისინი, რომლებიც თანახმა არიან, რომ საუკეთესოა სათნოებით ცხოვრება, დავობენ იმის შესახებ, თუ როგორი ცხოვრებაა უკეთესი — პოლიტიკური და პრაქტიკული მოღვაწეობისა, თუ ცხოვრება იმ ადამიანისა, რომელიც უარყოფს ყოველივე გარეგანს და მხოლოდ თეორიულ ცხოვრებას მისდევს. ასეთი კაცი კი, როგორც ზოგიერთი ამბობს, არის მხოლოდ ფილოსოფოსი. აქედან ცხადია, რომ ადამიანები, რომლებიც პატივმოყვარენი და სათნოების მოყვარენი არიან, როგორც წინათ, ისე ახლა ირჩევენ ცხოვრების ორ ფორმას. მე ვგულისხმობ პოლიტიკოსისა და ფილოსოფოსის ცხოვრებას. მცირე განსხვავება არაა, თუ ამ ორი ცხოვრებიდან რომელია ჭეშმარიტი. ის, ვინც გონიერია, ცდილობს, რომ როგორც საერთო სახელმწიფოებრივი, ისე ინდივიდის ცხოვრება წარმართოს საუკეთესო მიზნისკენ. ზოგნი ამბობენ, რომ ქვეშევრდომების დესპოტური მართვა წარმოადგენს უდიდეს უსამართლობას. დემოკრატიული მართვა არ წარმოადგენს უსამართლობას, მაგრამ ის აბრკოლებს ქვეშევრდომების კეთილდღეობას.

გვხვდება ამის საწინააღმდეგო თვალსაზრისიც, რომ ადამიანს შეჰფერის მხოლოდ პრაქტიკული და პოლიტიკური მოღვაწეობა, რადგან კერძო საქმიანობით დაკავებული ადამიანებისთვის არ არსებობს ისეთი ფართო ასპარეზი ზნეობისათვის, როგორც იმათთვის, ვინც საზოგადო და პოლიტიკურ საქმიანობას ეწევა. ზოგი ასე ფიქრობს, ზოგი კი ამტკიცებს, რომ მხოლოდ ტირანულ და დესპოტურ სახელმწიფოს მოაქვს ბედნიერება. ზოგ სახელმწიფოში კანონებსა და წყობილებას განსაზღვრავს ის, თუ რაოდენ სწავრავს ეს სახელმწიფო მეზობელ ქვეყნებს. ამიტომ იქ კანონებს უმეტესად აქვთ შემთხვევითი ხასიათი. ხოლო სადაც მათ ერთი გარკვეული მიზანი აქვთ, ეს მიზანი არის ძალმომრეობა. მაგალითად, ლაკედემონში და კრეტაში ომისკენ არის მიმართული როგორც აღზრდა, ასევე კანონების უმეტესობა. ის ერები, რომლებიც მიისწრაფიან სხვებზე უპირატესობის მოპოვებისკენ, დიდად აფასებენ სამხედრო ძალას, მაგალითად, სკვითები, სპარსელები, თრაკიელები და კელტები. ზოგიერთ სახელმწიფოში არსებობენ კანონები, რომლებიც აქეზებენ ამ საქმიანობას. მაგალითად, კართაგენში მიღებული აქვთ ბეჭ-

დები სამკაულად იმის და მიხედვით, თუ რამდენ ბრძოლაში მიიღო კაცი მა მონაწილეობა. ზოგან კი, მაგალითად, მაკედონიაში, იყო კანონი, რომ კაცს, რომელმაც არ მოკლა არც ერთი მტერი, უნდა ეტარებინა ავშარა. სკვითებში კი მიღებული იყო, რომ ვინც არც ერთი მტერი არ მოკლა, დღესასწაულებში არ უნდა დაეღია საერთო სადღესასწაულო სასმისიდან. იბერებში, რომლებიც მეომარი ხალხია, მიცვალებულის საფლავზე იმდენ სარს ასვამდნენ, რამდენი მტერიც მოკლა. სხვადასხვა სახელმწიფოში მიღებული იყო ასეთი სახის სხვადასხვა ღონისძიებანი. ზოგი კანონით, ზოგი კი ჩვეულების საფუძველზე.

ვფიქრობთ, დიდი უაზრობა იქნებოდა, რომ პოლიტიკური მოღვაწე, მიზნად ისახავდეს იმას, თუ როგორ დაიმორჩილოს და მბრძანებლობდეს მეზობელს, სურს ამ მეზობელს, თუ არა. როგორ შეიძლება იყოს პოლიტიკოსის ან სახელმწიფო მოღვაწის მიზანი ის, რაც კანონიერი არაა. ძალმომრეობა კი არაა კანონიერი არა მხოლოდ უსამართლო, არამედ სამართლიანიც კი. საერთოდ, ძალმომრეობა უსამართლობაა.

ასეთ მოვლენებს არა აქვს ადგილი სხვა მეცნიერებებში. არც ექიმის და არც მესაჭის საქმე არაა დაარწმუნოს ან აიძულოს ავადმყოფი ან მგზავრი. როგორც ჩანს, უმრავლესობას ჰგონია, რომ დესპოტური მმართველობა არის პოლიტიკის მიზანი. და ის, რაც თავის თავის მიმართ არ მიაჩნიათ არც სამართლიანად და არც სასარგებლოდ, სხვების მიმართ კი ურცხვად ასე იქცევიან. ისინი თავის თავის მიმართ მოითხოვენ სამართლიან მმართველობას, ხოლო სხვების მიმართ სამართლიანობას არადავადიდევენ. თუ ბუნებრივად ადამიანები არ არიან განსხვავებულნი, როგორც დესპოტურად სამართავნი და არადესპოტურად სამართავნი, მაშინ არაა აუცილებელი, რომ ყველას დესპოტურად მართავდე. ისევე როგორც არ უნდა სდევნიდე ადამიანებს ქეიფსა და მსხვერპლშეწირვებში, არამედ იმათ, რომლებიც ამას იმსახურებენ. ასეთი კი არიან გარეული მხეცეები, რომლებიც კარგია საკვებად.

1325a

თვით სავსებით იზოლირებული სახელმწიფოც კი შეიძლება იყოს ბედნიერი, თუ იქ მმართველობა კარგია, სახელმწიფო, რომელიც სარგებლობს კარგი კანონებით, რომლის წყობა მიმართულია არა ომისკენ და არც მტრების დამორჩილებისაკენ. ხომ შეიძლება, რომ ყოველივე ამას არ ჰქონდეს ადგილი. აქედან ცხადია, რომ კარგია ზრუნვა სამხედრო საქმეებზე, მაგრამ ის არაა მთავარი მიზანი, არამედ საშუალებაა მთავარი მიზნის მისაღწევად. კარგი კანონმდებელი ყურადღებას უნდა აქცევდეს ქალაქს, ადამიანების მოდგმას, მათ კავშირებს, რომ მათ რომ-

გორმე ჰქონდეთ კარგი ცხოვრება და შესაძლებელი ბედნიერება. რა თქმა უნდა, კანონები ერთმანეთისგან განსხვავდება. კანონმდებლის მოვალეობას შეადგენს, რომ მიაქციოს ყურადღება, თუ მეზობელი სახელმწიფო ყავს, როგორი კანონმდებლობა შეჰქვების მას და როგორ ჩუნდა მიუღდეს მას.

მაგრამ ამ საკითხს ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ, სადაც განვიხილავთ იმ მიზანს, რისკენაც უნდა მიისწრაფოდეს საუკეთესო სახელმწიფო.

თავი III

ყველანი თანახმანი არიან, რომ ყველაზე მეტად სასურველია პატიოსანი ცხოვრება, მაგრამ აზრთა სხვადასხვაობა ეხება მისი გამოყენების გზებს. ჩვენ ორივე ამ საკითხზე უნდა გამოვთქვათ ჩვენი მოსაზრება. ერთნი უარყოფენ პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობას და ამტკიცებენ, რომ თავისუფალი ცხოვრება სხვაა და პოლიტიკური ცხოვრება კი სხვა. და რომ ყველაზე სასურველი სახე ცხოვრებისა არის თავისუფალი ცხოვრება. ზოგი კი პოლიტიკურ ცხოვრებას თვლის ცხოვრების საუკეთესო სახედ, რადგან ვინც არაფერს არ აკეთებს, შეუძლებელია, რომ ის რაიმეს კარგად აკეთებდეს, ხოლო კარგად მოქმედება და ბედნიერება არის ერთი და იგივე. ჩვენ კი ორივე თვალსაზრისზე ვამბობთ, რომ ისინი ნაწილობრივ არის სწორი; ნაწილობრივ კი არა. ერთი მხრივ, სწორია, რომ თავისუფალი კაცის ცხოვრება სჯობს დესპოტის ცხოვრებას, რადგან არაფერი ამაღლებული არაა მონის გამოყენებაში, არც ბრძანებების გაცემაში ყოველდღიური საქმეების შესახებ. მაგრამ იმის თქმა, რომ ყოველი მმართველობა არის დესპოტური, არაა სწორი. მცირე განსხვავება არაა იმაში, თუ ვის ხელმძღვანელობ, თავისუფალ ადამიანს თუ მონას, რადგან დიდია განსხვავება თავისუფალი ადამიანისა და მონის ბუნებას შორის. ამის შესახებ ჩვენ საკმაოდ ვთქვიო ჩვენს ადრეულ შრომებში. არც ისაა სწორი, როდესაც უმოქმედობას უფრო აქებენ, ვიდრე მოქმედებას, რადგან ბედნიერება არის მოქმედებაში. ამაზე გარდა, სამართლიანი და გონიერი ადამიანის მოქმედებას აქვს მრავალი მშვენიერი მიზანი.

ზოგი კი ეთანხმება ასეთ მოსაზრებას, რომ უკეთესია გქონდეს ძალაუფლება ყველაზე, რადგან ამ შემთხვევაში შესაძლებელია მრავალი მშვენიერი საქმის განხორციელება. ამრიგად, ვისაც ბატონობა შეუძლია,

არავის არ უნდა დაუთმოს ძალაუფლება, პირიქით, უნდა წაართვას და არ უნდა ზრუნავდეს იმაზე, რომ მამა ართმევს ძალაუფლებას შვილს, თუ შვილი მამას, თუ მეგობარი მეგობარს, რადგან სასურველია ყველაზე კარგი რამ, ხოლო ყველაზე კარგია კარგი საქმეების ჩადენა.

ყოველივე ეს ჭეშმარიტი იქნებოდა, თუ წართმევასა და იძულებაში იქნებოდა ყველაზე სასურველი რამ. მაგრამ რადგან ეს ასე არაა, ამიტომ მათი მოსაზრება მცდარია. არ შეიძლება მშვენიერი იყოს ის მოქმედება, რომელიც სხვა მოქმედებას ისე არ სჭარბობს, როგორც კაცი ქალს, ან მამა შვილს, ან ბატონი მონას. ასე რომ, ის, ვინც გადაუხვევს პატიოსნების გზას, ველარ შესძლებს მის იმდენად გამოსწორებას, რამდენადაც გადაუხვია. ისინი, რომლებიც ერთმანეთის მსგავსნი არიან, მათთვის სამართლიანობა და მშვენიერება რიგითობაში მდგომარეობს, რადგან ეს ჰქმნის თანასწორობასა და მსგავსებას. ხოლო თანასწორი ადამიანების არათანასწორობა, არამსგავსთა დამსგავსება ეწინააღმდეგება ბუნებას, მშვენიერება კი არასოდეს არაა ბუნების საწინააღმდეგო. თუ ვინმე გამოირჩევა პატიოსნებით და აქვს უნარი საუკეთესო საქმეების ჩადენისა, მშვენიერია იყო მისი მიმდევარი და გჯეროდეს მისი. ასეთ ადამიანს კი უნდა ჰქონდეს არა მხოლოდ პატიოსნება, არამედ ძალაუფლებაც, რომ შესძლოს მოქმედება.

თუ ეს სწორია, და თუ ბედნიერებად ვთვლით კარგ მოქმედებას, მაშინ ყველა სახელმწიფოსთვის და ცალკე ადამიანისთვის საუკეთესო ცხოვრება იქნება ცხოვრება მოქმედებაში. პრაქტიკული მოქმედება არაა აუცილებლად მიმართული გარეშე საგნებისაკენ, როგორც ზოგი ფიქრობს. არც აზროვნება არის მიზანი, რომლის გულისთვის მოქმედებს პრაქტიკოსი; არამედ მოქმედება თვითონ არის მიზანი და მისთვისვე წარმოებს როგორც აზროვნება, ისე თეორიული მოღვაწეობა. მიზანი არის კარგი მოქმედება. ჩვენ გარეგან მოქმედებათაგან კარგ მოქმედებად ვთვლით იმას, რომელსაც კაცი წარმართავს გონებით. ის სახელმწიფოები, რომლებიც იქმნებიან თავისთავად და ასეთ ცხოვრებას ამჯობინებენ, არ უნდა დარჩენ უმოქმედოდ. ამ სახელმწიფოებმა ეს უნდა განახორციელონ ნაწილ-ნაწილ, რადგან მრავალფეროვანია სახელმწიფოს ნაწილების ურთიერთობის ფორმა. იგივე შეიძლება ითქვას ნებისმიერ ადამიანზე. მხოლოდ ღმერთი და მთელი კოსმოსია ისეთ მდგომარეობაში, რომელსაც არ ახასიათებს არავითარი გარეშე მოქმედება, გარდა მათთვის ბუნებრივისა.

აქედან ცხადია, რომ ასეთი ცხოვრება საუკეთესოა როგორც ცალკეული ადამიანებისთვის, ისე სახელმწიფოებისა და ადამიანისათვის საერთოდ.

თავი IV

რადგან ჩვენ მიერ შემოთქმული არის შესავალი შემდგომი მსჯელობისა, ხოლო სხვა სახელმწიფოები ჩვენ მიერ ადრე იყო განხრული, ამიტომ გვრჩება, პირველ ყოვლისა, დასადგენი, თუ რა საფუძვლებს უნდა ემყარებოდეს ის სახელმწიფო, რომლის ჩამოყალიბება სასურველია მომავალში. ვერც ერთი კარგი სახელმწიფო ვერ წარმოიქმნება, თუ არა აქვს შესაბამისი მომარაგება. ჩვენ შეგვეძლო დაგვესახელებინა მრავალი პირობა, როგორც აუცილებელი, მაგრამ არც ერთი მათგანი შეუძლებელი არ უნდა იყოს. მე ვგულისხმობ მოსახლეობის რაოდენობასა და ტერიტორიის სიდიდეს.

როგორც ყველა სხვა ხელოსანს, მაგალითად, მქსოველსა და გემთმშენებელს აუცილებლად უნდა ჰქონდეს სამუშაოდ მასალა და რამდენადაც უკეთესი ხარისხის იქნება მასალა, მით უკეთესი ხარისხის იქნება ხელოსანის ნაწარმი. ასევე პოლიტიკოსისა და კანონმდებლის განკარგულებაში უნდა იყოს ამისათვის საჭირო და შესაბამისი მასალა. სახელმწიფოსთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსახლეობის რაოდენობას და მისთვისებებს. იგივე ითქმის ტერიტორიაზე, მის მოცულობასა და თვისებებზე.

უმრავლესობა ფიქრობს, რომ ბედნიერი სახელმწიფო უნდა იყოს დიდი მოცულობისა. თუ მათი თვალსაზრისი სწორია, მათ მაინც არ იცინიან თუ რომელია დიდი ან პატარა სახელმწიფო. ისინი დიდ სახელმწიფოდ თვლიან მოსახლეობის დიდ რაოდენობას. მაგრამ მეტი ყურადღება უნდა მიექცეს არა მოსახლეობის რაოდენობას, არამედ მის უნარს. სახელმწიფოს აქვს თავისი საქმეები და ის იქნება დიდი სახელმწიფო, რომელსაც შეუძლია ამ საქმეების წარმატებით შესრულება. ისევე როგორც პიპოკრატე დიდია როგორც ექიმი და არა როგორც კაცი, რომელიც სხვებისგან დიდი ტანით განსხვავდება. მაგრამ თუ საჭიროა ვიმსჯელოთ რაოდენობის მიხედვით, უნდა ვიმსჯელოთ არა მოსახლეობის შემთხვევით რაოდენობაზე, რადგან სახელმწიფოში იმყოფებიან დიდი რაოდენობით მონები, მეტეკები და უცხოელები, არამედ იმ რაოდენობის მი-

ხედვით, რაც სახელმწიფოს ნაწილს წარმოადგენს და რომლისაგანაც შედგება ის, როგორც მისთვის დამახასიათებელი ნაწილებისაგან. აი, ასეთი სიმრავლე არის ნიშანი სახელმწიფოს სიდიდისა. ხოლო სახელმწიფო, სადაც ზევრია ხელოსნები, მაგრამ მიმედ შეიარაღებულნი კი ცოტანია არიან, ვერ იქნება დიდი სახელმწიფო, რადგან ერთი და იგივე არაა მოსახლეობის რაოდენობა და სახელმწიფოს სიდიდე.

ფაქტები ცხადყოფენ იმას, რომ მრავალმოსახლეობიან სახელმწიფოში ძნელია, თითქმის შეუძლებელია კარგი კანონების არსებობა. ის სახელმწიფოები, რომლებიც ცნობილი არიან კარგი წესწყობილებით, არ არიან უყურადღებონი მოსახლეობის რაოდენობის მიმართ. ეს ცხადია ლოგიკური მსჯელობითაც კი, რადგან კანონი ნიშნავს წესრიგს, ხოლო კარგი კანონი კი აუცილებლად არის კარგი წესრიგი. ხოლო იქ, სადაც არის მოსახლეობის დიდი რაოდენობა, შეუძლებელია წესრიგის დაცვა. ეს ძალუქს მხოლოდ ღვთაების უნარს, რომელიც აერთიანებს მთელ ქვეყნიერებას. მაშასადამე, ის სახელმწიფო, სადაც არსებობს ზემოთქმული ზომა, იქნება მშვენიერი სახელმწიფო, რადგან მშვენიერება, როგორც ჩანს, გამოიხატება სიდიდითა და სიმრავლით. ასეთი სახელმწიფოს საზომი უნდა იყოს სიდიდე, როგორც ყოველივე დანარჩენისთვის, ცხოველებისთვის, მცენარეებისთვის, იარაღებისთვის. თითოეულ მათგანს თუ ექნება ძალიან პატარა, ან ზედმეტი სიდიდე, მას არ ექნება მისთვის დამახასიათებელი მოქმედების უნარი. ის ან საერთოდ მოკლებული იქნება მისთვის დამახასიათებელ ბუნებას, ან იქნება დამახინჯებული. მაგალითად, გემი, რომელსაც აქვს ერთი მტკაველი სიგრძე, ის არ იქნება გემი. გემი არ იქნება არც ორი სტადიონის სიდიდისა. ერთ შემთხვევაში მცირე სიდიდის გამო, მეორე შემთხვევაში ზედმეტი სიდიდის გამო ცუდად იცურავებს. ასევე სახელმწიფოც ძალიან მცირე მოსახლეობით ვერ იქნება დამოუკიდებელი სახელმწიფო. სახელმწიფო ხომ დამოუკიდებელი ერთეულია. ხოლო სახელმწიფო, რომელსაც ჰყავს დიდი რაოდენობით მოსახლეობა, მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაში დამოუკიდებელი იქნება როგორც ერი და არა როგორც სახელმწიფო. ძნელია ასეთი სახელმწიფოს კარგად მართვა. ანდა ვინ იქნება ასეთი მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის მქონე სახელმწიფოს სტრატეგოსი, ან ვინ იქნება მაცნე, თუ არა სტენტორის¹ ხმის მქონე ადამიანი. ამრიგად, ცხადია, რომ სახელმწიფოსთვის, პირველ ყოვლისა, აუცილებელია მოსახლეობის ისეთი რაოდენობა, რომელიც საკმარისია უზრუნველი ცხოვრებისათვის პოლიტიკური ურთიერთობის პირობებში. სახელმწიფო, რომელიც აჭარბებს

მოსახლეობის დიდი რაოდენობით, არის დიდი სახელმწიფო, მაგრამ ეს რაოდენობა განუსაზღვრელი არ უნდა იყოს. სოლო თუ რა არის გადაჭარბება, ამის ადვილად განსაზღვრა შეიძლება ფაქტებით.

სახელმწიფოში არსებობს ხელმძღვანელისა და ქვეშევრდომის საკმისობა. ხელმძღვანელის საქმეა სახელმწიფოს მართვა და სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანა. იმისათვის, რომ სასამართლოს გადაწყვეტილებები სამართლიანი იყოს და ხელმძღვანელი თანამდებობები ღირსეულებზე იყოს განაწილებული, აუცილებელია, რომ მოქალაქენი იცნობდნენ ერთმანეთის თვისებებს. იქ, სადაც ეს არ ხდება, იქ ცუდ მდგომარეობაში იქნება როგორც სახელმწიფოს ხელმძღვანელობა, ისე სასამართლო გადაწყვეტილებების გამოტანის საქმე. ორივე შემთხვევაში დაუდევარი მოქმედება არის უსამართლობა, რაც დამახასიათებელია მრავალრიცხოვანი სახელმწიფოებისთვის. ამას გარდა, მოსახლეობის დიდი რაოდენობის გამო უცხოელებისა და მეტეკების მოქალაქეებად მიღების დამატება შეიძლება. აქედან ცხადია, თუ რომელია საუკეთესო ზღვარი სახელმწიფოს დამოუკიდებლობისათვის: მოსახლეობის ისეთი რაოდენობა, რაც საკმარისია დამოუკიდებლობისა და ურთიერთობის თვალსაჩინოებისათვის.

აი, როგორ უნდა განისაზღვროს სახელმწიფოს სიდიდე.

თავი V

დაახლოებით იგივე უნდა ითქვას ტერიტორიის შესახებ. კითხვა ეხება იმას, თუ როგორი უნდა იყოს ტერიტორია. ცხადია, რომ ყველა მოიწონებს ისეთ ტერიტორიას, რომელიც საკმარისია დამოუკიდებელი ცხოვრებისათვის. ასეთი კი იქნება ისეთი მიწა, რომელიც იძლევა ყოველგვარ მოსავალს, რადგან დამოუკიდებლობა გულისხმობს იმას, რომ ყველაფერი გქონდეს და არაფერი არ გაკლდეს. ტერიტორიის მოცულობა და სიდიდე ისეთი უნდა იყოს, რომ მოსახლეობას ჰქონდეს თავისუფალი დრო და შეეძლოს მისი გონივრული გამოყენება. სწორია თუ არა ეს განსაზღვრება, ამას ჩვენ დაწვრილებით ქვემოთ შევეხებით, როდესაც განვიხილავთ ქონებას და იმას, თუ როგორ და რა მეთოდით უნდა იქნას ის გამოყენებული. ამის განხილვა კი იწვევს მრავალ წინააღმდეგობას, ერთი მხრივ, სიძუნწისა და, მეორე მხრივ, თავაშეებული ცხოვრების გამო.

ტერიტორიის სახის განსაზღვრა არაა ძნელი, მაგრამ საჭიროა გა-1327a თვალისწინებული იქნას სამხედრო პირების გამოცდილება. ტერიტორია უნდა იყოს მტრისათვის ძნელად მისადგომი, სოლო მოსახლეობისათვის ადვილი უნდა იყოს გამოსასვლელად.

როგორც მცხოვრებლების შესახებ ვამბობთ, რომ ისინი ადვილად დასანახნი უნდა იყვნენ, ასევე ტერიტორიაც. რადგან ტერიტორია, რომელიც კარგად ჩანს, კარგად შეიძლება დაცულ იქნას. თუ სასურველია, რომ სახელმწიფო კარგად იყოს მოწყობილი, მას კარგი მდებარეობა უნდა ჰქონდეს, როგორც ზღვის, ისე ხმელეთის მხრივ. ზემოთ ჩვენ აღვნიშნეთ ერთი ძირითადი პრინციპი: მთელ ტერიტორიას დასაცავად კავშირი უნდა ჰქონდეს ქვეყნის ყველა ნაწილთან. შემდეგი პრინციპი ეხება დამზადებული ნაწარმის, მაგალითად, ხე-ტყისა და სხვა მასალების, ადვილად გადაზიდვა, რასაც კი ქვეყანა ჰქმნის.

დიდ დავას იწვევს კითხვა იმის შესახებ, თუ რა არის სასარგებლო ან საზიანო სახელმწიფოსთვის საზღვაო ურთიერთობაში? ამბობენ, რომ სტუმრობა უცხოელებისა, რომლებიც აღზრდილი არიან სულ სხვა კანონებზე, სახელმწიფოსთვის არაა სასარგებლო. ასევე არაა სასარგებლო მოსახლეობის სიმრავლე. ზღვით სარგებლობენ, შემოდინ და სახლდებიან დიდი რაოდენობით ვაჭრები, რაც ეწინააღმდეგება სახელმწიფოს კარგად მართვის საქმეს. ცხადია, რომ თუ ეს არ მოხდება, როგორც სახელმწიფოს უშიშროებისათვის, აგრეთვე მისი მომარაგებისათვის ყოველივე აუცილებელით, სასარგებლოა ზღვის გამოყენება. ომის წარმოება უფრო ადვილია იმისთვის, ვინც ელის ორივე მხრივ დახმარებას, როგორც ხმელეთიდან, ისე ზღვიდან. და მტრისათვის ზიანის მიყენება, თუ ორივე მხრივ შეუძლებელია, ერთით მაინც უნდა შესძლოს, როცა მისთვის ორივე გზა ხსნილია. ის, რაც სახელმწიფოს არ გააჩნია, შეუძლია იმის მიღება, თუ ზედმეტს, რაც მას აქვს, გაგზავნის სხვა ქვეყნებში. სახელმწიფო ხომ ვაჭრობას უნდა აწარმოებდეს საკუთარი და არა სხვა სახელმწიფოების ინტერესებისათვის. სახელმწიფოები, რომლებიც თავისი ბაზრის კარს უღებენ ყველას, ამას სჩადიან მოგების მიზნით, მაგრამ თუ სახელმწიფოს ეს მოგება არ სჭირდება, მან არ უნდა შექმნას დიდი სავაჭრო პორტი. ჩვენ ახლაც ვხედავთ, რომ ბევრ სახელმწიფოს აქვს პორტები და ნავსადგურები, რომლებიც კარგად არიან დაკავშირებული ქალაქთან ისე, რომ არც მის ნაწილს წარმოადგენენ და მისგან არც ძალიან შორს მდებარეობენ, სოლო ქალაქი მათ მზრძანებლობს ან კედლე-

ბით, ან სხვა რაიმე სიმაგრეებით. ცხადია, რომ ამ ურთიერთობას თუ რაიმე სარგებლობა მოაქვს, ის წარმოადგენს ამ ქალაქის სარგებლობას. მაგრამ თუ ამას ზიანი მოაქვს, მაშინ ამის შესახებ კანონებით უნდა მიეთითოს და განისაზღვროს, თუ ვისთან შეიძლება ურთიერთობა და ვისთან არა.

1327B რაც შეეხება საზღვაო სიმაგრეებს, ის უნდა განვითარდეს გარკვეულ ზომამდე არა მხოლოდ ამ სახელმწიფოსთვის, არამედ იმისათვისაც, რომ ზოგიერთი სახელმწიფოსთვის იყოს საშიში და შეეძლოს თავდაცვა როგორც ზღვიდან, ისე ხმელეთიდან. ამ ძალის სიდიდე და რაოდენობა უნდა განისაზღვროს სახელმწიფოს ცხოვრების პირობების შესაბამისად. თუ სახელმწიფოს სურს იცხოვროს ჰეგემონისა და პოლიტიკოსის ცხოვრებით, ეს ძალა უნდა ჰქონდეს თავისი პრაქტიკული მოღვაწეობისათვის შესაბამისი რაოდენობით. არაა აუცილებელი, რომ სახელმწიფოში ცხოვრობდეს მეზღვაურთა დიდი მასა, ყოველ შემთხვევაში ისინი არ უნდა იქცნენ მოქალაქეებად. საზღვაო ჯარს შეადგენენ თავისუფალი მოქალაქეები და ქვეითნი, რომლებიც ხელმძღვანელობენ და მთავარ ძალას წარმოადგენენ ზღვაოსნობაში. როდესაც სახელმწიფოში არის დიდი რაოდენობა პერიეკებისა და მიწათმოქმედთა, მაშინ იქმნება მეზღვაურების დიდი რაოდენობა. ამას ჩვენ ახლაც ვამჩნევთ ზოგიერთ სახელმწიფოში, მაგალითად, პერაკლიდების სახელმწიფოში. მათ აქვთ ტრიერების დიდი რაოდენობა, მაგრამ სხვა სახელმწიფოებს ჩამორჩებიან სიდიდით.

ასე ვწყვეტთ ჩვენ ქალაქების ტერიტორიის, ნავსადგურების, აგრეთვე ზღვებისა და საზღვაო ძალის საკითხს.

თავი VI

ზემოთ ჩვენ ვილაპარაკეთ იმის შესახებ, თუ რა რაოდენობის მოსახლეობა უნდა ცხოვრობდეს სახელმწიფოში. ახლა ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, თუ როგორი თვისებები უნდა ჰქონდეს მას. ამის მოსაზრება შეიძლება, თუ ვურადღებთ მივაქცევთ ცნობილ ელინურ სახელმწიფოებს და იმას, თუ რა ეროვნებებად არის დაყოფილი მთელი სამყარო. ცივ ადგილებში მცხოვრები ერები და ევროპელები აღსავსე არიან სიმამაცით, მაგრამ ჩამორჩებიან გონებრივად და ხელოვნების ცოდნით. ცხოვრობენ ისინი თავისუფლად, მაგრამ არ შეუძლიათ სახელმწიფო მოღვაწეობა და

მეზობელი სახელმწიფოების ხელმძღვანელობა. აზიელები კი არიან მოაზროვნენი და ხელოვნების მოყვარენი, მაგრამ აკლიათ სიმამაცე, რის გამო მორჩილებასა და მონობაში იმყოფებიან. ბერძნებს კი უკავიათ რამათ შორის ადგილი, აქვთ ორივე მხარის დადებითი თვისებები: არიან მამაცნიც და გონიერნიც, ამიტომ ცხოვრობენ თავისუფლებაში, აქვთ საუკეთესო სახელმწიფო წეს-წყობილება და შეუძლიათ ყველა ერების ხელმძღვანელობა, თუ მათ ერთიანი სახელმწიფო ექნებოდათ. იგივე განსხვავება არსებობს ელინურ ტომებს შორის. ზოგ ტომს აქვს ერთი ამ თვისებათაგანი, ზოგს კი კარგად აქვს შერწყმული ორივე ეს უნარი. ცხადია, ვისაც სურს, რომ კანონმდებლები კარგად ხელმძღვანელობდნენ სათნოებაში, უნდა ახსიათებდეთ როგორც სიმამაცე, ისე გონიერება.

როგორც ზოგი ამბობს, მცველები ნაცნობების მეგობარნი უნდა 1328a იყვნენ, მაგრამ უცნობების მიმართ შეუბრალებლები. სიმამაცე მეგობრების სიყვარულს ნიშნავს. ესაა ისეთი სულიერი თვისება, რის საფუძველზე ჩვენ გვიყვარს სხვა. ამას ამტკიცებს ის, რომ მახლობლებისა და მეგობრების უყურადღებობა უფრო გვწყინს, ვიდრე უცნობებისა. ამიტომ უსაყვედურებდა არქილოქე⁵ თავის მეგობრებს: „შენ იტანჯები შენი მეგობრების გამო“. როგორც თავისუფლება, ისე სხვების ხელმძღვანელობის თვისება ადამიანებს აქვთ ამ უნარის საფუძველზე. სული სომ არის ხელმძღვანელი და დაუმორჩილებელი ძალა. არაა მართებული მიმართვა მცველებისადმი: იყვნენ შეუბრალებლები უცნობების მიმართ, რადგან ასეთი დამოკიდებულება არაა საჭირო არავის მიმართ. დიდსულოვანი ადამიანები შეუბრალებელნი არ არიან არავის მიმართ, გარდა უსამართლო ადამიანებისა. განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ესენი მისი მახლობლები არიან, როგორც ზემოთაც ვთქვით. და ეს გონიერულიც არის, რადგან ვისგანაც ელი ქველმოქმედებასა და დახმარებას, მისგან ზოროტმოქმედება ქონების წართმევას ნიშნავს. ამიტომაც არის ნათქვამი რომ „ძმებს შორის ომი სამძიმოა“. აგრეთვე, „ვისაც გადაჭარბებით უყვარს, მასვე სძულს გადაჭარბებით“.⁶

აი, დაახლოებით ჩვენი განსაზღვრებები იმის შესახებ, თუ რა რაოდენობის მოქალაქეებია საჭირო სახელმწიფოში, მათი თვისებების, აგრეთვე სახელმწიფოს ტერიტორიის სიდიდისა და თვისებების შესახებ, მაგრამ თეორიულ მსჯელობაში არ უნდა იყოს ისე ძნელი სიზუსტის დაცვა, როგორც გამოცდილებაში.

როგორც ბუნებრივ მოვლენებში ყველა ნაწილი არ არის აუცილებელი მთელი საგნის არსებობისთვის, ასევე სახელმწიფოშიც ყველა ნაწილი არ არის აუცილებელი. ასევე სხვა კავშირებშიც რაიმე ერთი და იგივე არ უნდა იყოს საერთო ყველასათვის, იღებენ ისინი თანასწორ, თუ არათანასწორ ნაწილს, იქნება ეს საკვები, მიწის ნაკვეთი, თუ რაიმე სხვა ამდაგვარი. როდესაც ერთი მხარე წარმოადგენს მიზანს, მეორე კი საშუალებას, მათ საერთო არაფერი არ ექნებათ, გარდა იმისა, რომ ერთი მხარე იქნება მოქმედი, მეორე კი ამ მოქმედების მიმღები. მე ვგულისხმობ, ერთი მხრივ, იარაღს, რომლითაც არის დამზადებული ყველაფერი და მეორე მხრივ, ხელოსანს, რომელიც მოქმედებს. მაგალითად, სახლსა და სახლის მშენებელს შორის არაფერია საერთო, მაგრამ სახლის მშენებლის ხელოვნება ემსახურება სახლს. სახელმწიფოსაც უნდა ჰქონდეს ქონება, თუმცა ქონება არაა სახელმწიფოს ნაწილი. ქონება მოიცავს მრავალ სულიერ არსებას. სახელმწიფო კი წარმოადგენს მსგავსი ადამიანების გაერთიანებას, რამდენადაც კი შესაძლებელია, კარგი ცხოვრებისათვის.

1328B უმაღლესი სიკეთე კი არის ბედნიერება, რაც მდგომარეობს ქველმოქმედებასა და სათნოების გამოყენებაში. მაგრამ ის ზოგს გააჩნია, ზოგს გააჩნია მცირე რაოდენობით, ზოგს კი სრულებით არა. აქედან ცხადია, რომ სწორედ ესაა სახელმწიფოების და მათი წეს-წყობილების განსხვავების მიზეზი. რადგან ადამიანები სხვადასხვა გზით და სხვადასხვა საშუალებებით მისდევენ მას, ამიტომ მათ როგორც ცხოვრება, ისე სახელმწიფო განსხვავებული აქვთ.

ასლა ჩვენ განვიხილოთ, თუ რამდენი სახე არსებობს ისეთი მოვლენებისა, რომელთა გარეშე სახელმწიფოს არსებობა არ შეუძლია. ეს კი არის სახელმწიფოს ის ნაწილები, რომელთა არსებობა სახელმწიფოსთვის აუცილებელია. გვრჩება ჩამოსათვლელი სახელმწიფოს მოქმედებათა სახეები, საიდანაც ცხადი გახდება საკვლევი საკითხიც. პირველ ყოვლისა, სახელმწიფოს აუცილებლად უნდა ჰქონდეს საკვები, შემდეგ იარაღები, რადგან ცხოვრება მრავალ იარაღს მოითხოვს. მასამე, საჭიროა შეიარაღება; რაც აუცილებელია სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობისათვის და სახელმწიფოს ხელმძღვანელობისათვის იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც არ ემორჩილებიან სახელმწიფოს, აგრეთვე გარეშე მტრების წინააღმდეგ, თუ

ისინი რაიმე უსამართლობას ჩაიდენენ. საჭიროა აგრეთვე ფულის გარკვეული რაოდენობა, როგორც საკუთარი მოთხოვნილებებისათვის, ისე ომის წარმოებისთვის. მეხუთე და ესაა მთავარი, საჭიროა რელიგიური სამსახური, რასაც ღვთის სამსახურს უწოდებენ. რიცხვით მეექვსე და ყველაზე აუცილებელი — ესაა გადაწყვეტილებები სახელმწიფოს სარგებლობისა და სამართლიანობის შესახებ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში. ესაა ის საქმიანობები, რაც აუცილებელია ყველა სახელმწიფოსთვის, რადგან სახელმწიფო არაა ადამიანების შემთხვევითი გაერთიანება, არამედ, როგორც ვთქვით, ესაა დამოუკიდებელი ცხოვრებისათვის შექმნილი გაერთიანება. თუ რომელიმე ამ ნაწილთაგანი დააკლდა სახელმწიფოს, მაშინ ეს კავშირი აღარ იქნება დამოუკიდებელი. ამრიგად, აუცილებელია, რომ სახელმწიფო შეიცავდეს ყველა ამ პირობას. აუცილებელია, რომ სახელმწიფოში იყვნენ მიწათმოქმედნი, რომლებიც ჰქმნიან საკვებს, ხელოსნები, მეომრები, მდიდრები, ქურუმები და მოსამართლენი, რომელნიც განსჯიან იმას, თუ რაა სასარგებლო და რა აუცილებელი.

დავადგინეთ რა ეს, გვრჩება განსახილველი, რომ ყველა ესენი შეიძლება იყვნენ მიწათმოქმედნიც, ხელოსნებიც, მრჩევლებიც და მოსამართლენიც, თუ თითოეულ ამ საქმიანობას უნდა ეწეოდნენ სხვადასხვა ადამიანები. იქნებ ზოგ საქმიანობას უნდა ეწეოდნენ ცალკეული პირები, ზოგი საქმიანობა კი აუცილებლად საერთო უნდა იყოს ყველასთვის. მაგრამ ყველა სახელმწიფოში არაა ერთნაირი მდგომარეობა, როგორც ვთქვით. შესაძლებელია, რომ ყველანი ყველაფერში იღებდნენ მონაწილეობას, ანდა ყველა არ მონაწილეობდეს ყველა საქმიანობაში, არამედ ზოგნი მონაწილეობდნენ ზოგ საქმიანობაში. ეს კი იწვევს განსხვავებას სახელმწიფოებს შორის. დემოკრატიაში ყველა მოქალაქე მონაწილეობს ყველაფერში, ოლიგარქიაში კი პირიქით.

ჩვენ ვიკვლევთ საკითხს საუკეთესო სახელმწიფოს შესახებ. ეს კი არის ყველაზე უფრო ბედნიერი სახელმწიფო. მაგრამ ბედნიერება შეუძლებელია ზნეობის გარეშე, როგორც ზემოთ ითქვა. აქედან ცხადია, რომ სახელმწიფო, რომელსაც აქვს საუკეთესო წესწყობილება და ყავს ნამდვილად და არა პირობით სამართლიანი ადამიანები, იქ მოქალაქენი არ

უნდა ცხოვრობდნენ ისე, როგორც ხელოსნები, ან როგორც ვაჭრები, რადგან ასეთი ცხოვრება არაა ამაღლებული ხასიათისა და ზნეობასაც ეწინააღმდეგება.

1329a არც მიწათმოქმედნი უნდა იყვნენ საუკეთესო სახელმწიფოს მოქალაქენი, რადგან მათ არ გააჩნიათ თავისუფალი დრო პოლიტიკური მოღვაწეობისა და ზნეობის განვითარებისათვის.

როგორც ჩანს, სამხედრო საქმე და სახელმწიფოსთვის სასარგებლოსა და სამართლიანობის შესახებ მრჩევლების საქმე უნდა წარმოადგენდეს სახელმწიფოს მთავარ ნაწილებს. ისმის კითხვა: სხვადასხვა პირები უნდა ასრულებდნენ ამ მოვალეობას, თუ ერთი და იგივენი? ცხადია, რომ ამ საქმეებს ნაწილობრივ ერთი და იგივე პირები უნდა ასრულებდნენ, ნაწილობრივ კი სხვადასხვა. თითოეული ეს საქმიანობა მოითხოვს სხვადასხვა ასაკს, რადგან ერთი მოითხოვს გონიერებას, მეორე კი ფიზიკურ ძალას. მაშასადამე, მათ სხვადასხვა ადამიანები უნდა ასრულებდნენ. შეუძლებელია, რომ ძალის მქონე ადამიანები აიძულო და მოსთხოვო, რომ ყოველთვის მორჩილებაში იყვნენ და თანაც ერთი და იმავე ადამიანის ხელში. იმ ადამიანებს, რომლებსაც აქვთ იარაღი, აქვთ ძალა შეინარჩუნონ ან არა არსებული ხელისუფლება. ამრიგად, რჩება ასეთი გამოსავალი: ორივე ამ კლასს გადაეცეს სახელმწიფო ძალაუფლება, მაგრამ არა ერთნაირად, არამედ მათი ბუნების შესაბამისად. ძალა აქვთ ახალგაზრდებს, გონიერება კი მოსუცებს, ამიტომ მათ ამის შესაბამისად უნდა განაწილონ ძალაუფლება, რაც იქნება სამართლიანი და სასარგებლო. ეს განაწილება უნდა მოხდეს მათი ღირსების მიხედვით. ქონებაც აუცილებლად მათ უნდა ჰქონდეთ, რადგან ქონება უნდა ჰქონდეთ მოქალაქეებს, ხოლო მოქალაქენი ესენი არიან. ხელოსნები არ ერევიან პოლიტიკურ მოღვაწეობაში, არ ერევა არც სხვა რომელიმე კლასი, რომელსაც არა აქვს სათნოების შემოქმედების უნარი. ეს ცხადია ჩვენი ძირითადი პრინციპებიდანაც, რომ სახელმწიფოს ბედნიერი ეთქმის არა მისი რომელიმე ნაწილის, არამედ მოქალაქეების მთელი სიმრავლის მიხედვით. ცხადია ისიც, რომ ქონებაც მათ უნდა ჰქონდეთ, თუ მიწათმოქმედნი შეიძლება იყვნენ მონებიც, ბაზაროსებიც და პერიეკებიც.

გვრჩება ქურუმების კლასი. მათი მდგომარეობა სახელმწიფოში ცხადია. არც მიწათმოქმედნი, არც ხელოსნები არ შეიძლება იყვნენ ქურუმები, რადგან ღმერთის პატივისცემა შეპყვრის მოქალაქეებს. რადგან მთელი სახელმწიფო იყოფა ორ კლასად, ესენია მძიმედ შეიარაღებული

მოქალაქეები და მრჩევლები, ამიტომ ღმერთების პატივისცემა შეპყვრის იმათ, რომლებსაც წლოვანების გამო აქვთ თავისუფალი დრო. აი, მათ უნდა დაევალოს ღმერთის მსახურება.

ამრიგად, ითქვა იმის შესახებ, თუ რის გარეშე შეუძლებელია სახელმწიფოს არსებობა და რომელი ნაწილებია ეს. მიწათმოქმედნი, ხელოსნები და საერთოდ, დაქირავებული მუშები აუცილებელია სახელმწიფოსთვის, მაგრამ სახელმწიფოს ნაწილებს შეადგენენ შეიარაღებული მოქალაქენი და მრჩევლები. ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ან მთლიანად, ან ნაწილობრივ.

თავი IX

როგორც ჩანს, არც წინათ და არც ახლა არ არის გასაგები იმათთვის, რომლებიც ფილოსოფოსობენ, რომ სახელმწიფო უნდა დაიყოს 1329B კლასებად და რომ მიწათმოქმედნი უნდა გამოიყონ მეომრებისაგან. ეგვიპტეში ეს კანონი დღესაც არსებობს, ასევე კრეტაზე. ეგვიპტეში ეს კანონი შემოიღო სესოტრიოსმა, კრეტაზე მინოსმა. როგორც ჩანს, ძველია აგრეთვე სისიტიების წესი. კრეტაზე ეს შემოიღო მეფე მინოსმა, ხოლო იტალიაში ეს წესი ბევრად უფრო ადრე არსებობდა. როგორც სწავლულნი ამბობენ, იქ მცხოვრები ოინოტრიების მეფე გახდა ვინმე იტალოსი, საიდანაც ოინოტრიებმა დაირქვეს თავისი სახელი იტალიელებისა. აქედანვე მიიღო სახელი ევროპის იმ სანაპირომ, რომელიც მდებარეობს სკულეტისისა და ლამეტისის ველებს შორის. ისინი ერთმანეთისგან ნახევარი დღის სავალით არიან დაშორებული. ამბობენ, რომ იტალოსმა მომთაბარე ოინოტრიები მიწათმოქმედებად აქცია და სხვადასხვა კანონები შემოიღო. მანვე პირველმა დააწესა სისიტიები. მისი ზოგიერთი შთამომავალი ასლაც სარგებლობს სისიტიებითა და მისი კანონებით. ტირენის მიმართულებით ცხოვრობდნენ და ახლაც ცხოვრობენ ოპიკები, რომლებსაც მეტსახელად ლუსონებს უწოდებენ. ხოლო იაპუგიისა და იონიის ზღვის მიმართულებით ცხოვრობენ სონები, ე. წ. სირტები, რომლებიც წარმოშობით ოინოტრიები არიან.

სისიტიების ჩამოყალიბება პირველად მათგან იღებს სათავეს, ხოლო მოსახლეობის კლასებად დანაწილება კი ეგვიპტელებისაგან მოდის. სესოტრიოსი ბევრად ადრე მეფობდა, ვიდრე მეფე მინოსი. საერთოდ, შეიძლება არისტოტელე

ლება დასახელებულ იქნას მრავალი აღმოჩენა ბევრად ადრე ჩვენამდე. მათი რიცხვი უსასღვროა. აუცილებელი მოთხოვნილებები ასწავლიდნენ ადამიანებს მათ გამოყენებას, ხოლო როდესაც ეს მოთხოვნილებები დაკმაყოფილებულ იქნა, მაშინ წარმოიშვა კეთილმოწყობისა და ფუფუნების სურვილი. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთსავე მდგომარეობას ჰქონდა ადგილი სახელმწიფოშიც. რომ ყოველივე ეს ძველი წარმოშობისაა, ამტკიცებს ეგვიპტის მაგალითი. ეგვიპტელები ითვლებიან ყველაზე ძველ ეროვნებად, მათ ჰქონიათ კანონებიცა და სახელმწიფო წესწყობილებაც. საჭიროა, რომ რაც აღმოჩენილი იყო, გამოვიყენოთ, ხოლო რაც გამოჩნათ, ის შევაგსოთ.

1330a

ადრე უკვე ითქვა, რომ მიწა უნდა ეკუთვნოდეთ იარაღის მქონეთ და იმათ, რომლებიც მონაწილეობენ სახელმწიფოს მმართველობაში. ითქვა იმის შესახებაც, რომ მიწათმოქმედნი მათგან განსხვავებულ კლასს უნდა წარმოადგენდნენ და ითქვა ისიც, თუ რა მოცულობისა და რა ხასიათისა უნდა იყოს სახელმწიფოს ტერიტორია. ჯერ ვილაპარაკოთ იმის შესახებ, თუ როგორი უნდა იყოს მიწათმოქმედთა დანაწილება. ჩვენ ვთქვით, წინააღმდეგ ზოგიერთებისა, რომ მათ არ უნდა ჰქონდეთ საერთო საკუთრება, არამედ ისინი მიწით მეგობრულად უნდა სარგებლობდნენ, აგრეთვე არც ერთ მოქალაქეს არ უნდა აკლდეს საკვები. სისიტების შესახებ ყველა თანახმაა, რომ ის სასარგებლოა კარგად მოწყობილ სახელმწიფოში. თუ რატომ ვეთანხმებით ჩვენ ამას, ამის შესახებ ქვემოთ ვიტყვი. სისიტებში უნდა მონაწილეობდეს ყველა მოქალაქე, თუმცა ღარიბებისათვის ადგილი არაა შესატანის გადახდა თავისი ქონებიდან და თანაც ოჯახის შენახვა.

ღვთის მსახურებისათვის გაწეულ ხარჯებს იხდის სახელმწიფო. მიწები აუცილებლად ორ ნაწილად უნდა გაიყოს: ერთი უნდა იყოს საერთო, მეორე ნაწილი კი კერძო. თითოეული ნაწილიც ორად უნდა გაიყოს. სახელმწიფო მიწების ნაწილი უნდა იყოს საერთო სარგებლობაში, მეორე უნდა მოხმარდეს ღვთისმსახურებას და სისიტების ხარჯებს. კერძო საკუთრებაში მყოფი მიწების ნაწილი უნდა მოხმარდეს საზღვრების დაცვას, მეორე ნაწილი კი უნდა მდებარეობდეს სახელმწიფოს ფარგლებში, რათა ყოველ მოქალაქეს ჰქონდეს მიწა ორივე ნახევარში. ასე შეიქმნება სამართლიანობა და თანასწორობა და ომის შემთხვევაში ყველა ერთი აზრისა იქნება. ზოგი სახელმწიფო არ იყენებს ამ წესს, ზოგი გულგრილად უყურებს მეზობელი სახელმწიფოების მტრობას, ზოგი კი ზედმეტად

ზრუნავს ამაზე და ზომიერების ფარგლებს სცილდება. ამიტომ ზოგ სახელმწიფოში არსებობს კანონი, რომ ვისაც მიწები აქვს მტრული სახელმწიფოების მეზობლად, არ უნდა დაიშვას თათბირზე ამ სახელმწიფოსთან ომის საკითხზე, რადგან მათ პირადი ინტერესები სწორი გადაწყვეტილების გამოტანის საშუალებას არ მისცემს.

თუ გვიჩვენა, რომ მიწათმოქმედება კარგად მოვაწყოთ, უნდა გამოვიყენოთ მონები, მაგრამ არა ერთი ტომისა და არც ძალიან ფიცხნი. ასეთ შემთხვევაში ისინი გამოდგებიან მუშაობაში და არც საშიში იქნებიან რაიმე სიახლეების შემოტანით. მეორე მხრივ, ისინი შეიძლება იყვნენ ბარბაროსი-პერიეკები, რომლებსაც იგივე თვისებები ექნებათ. ის მიწათმოქმედნი, რომლებიც ცხოვრობენ კერძო მიწებზე, ამ კერძო მესაკუთრის მფლობელობაში უნდა იყვნენ. ხოლო რომლებიც ცხოვრობენ საერთო მიწებზე, უნდა იყვნენ საერთო სახელმწიფო საკუთრებაში. თუ როგორ უნდა გამოვიყენოთ მონები, და რატომაა უმჯობესი მათ წინასწარ ადვუთქვით თავისუფლება, ამის შესახებ ქვემოთ ვიტყვი.

თავი X

უკვე ითქვა იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო უნდა იყოს დაკავშირებული მატერიკთან და ზღვასთან და მთელ თავის ტერიტორიასთან. ქალაქის ადგილმდებარეობა უნდა აკმაყოფილებდეს ოთხ პირობას: პირველი, რაც ყველაზე მთავარია, ესაა ჯანმრთელობის პირობა. ქალაქები უფრო აღმოსავლეთისაკენ უნდა იყვნენ მიმართული, რადგან ქარები, რომლებიც აღმოსავლეთიდან უბერავენ, უფრო სასარგებლოა ჯანმრთელობისთვის. მეორე მხრივ, სახელმწიფო დაცული უნდა იყოს ჩრდილოეთის ქარებისაგან, რადგან ისინი უფრო ზამთრის ქარებია. შემდეგი პირობებია: პოლიტიკური და საომარი საქმეების კარგად წარმართვა. საომარი მდგომარეობის დროს ის მცხოვრებთათვის ადვილად გამოსასვლელი უნდა იყოს, ხოლო მტრისთვის ძნელად შესასვლელი და ძნელად ასადები. სახელმწიფოს უნდა ჰქონდეს დიდი რაოდენობით წყალი და წყაროები. წინააღმდეგ შემთხვევაში საჭირო იქნება დიდი მოცულობის წყალსაცავების აგება, რათა დაგროვებულ იქნას დიდი რაოდენობის წვიმის წყალი, ისე რომ ომის შემთხვევაში ქალაქი უწყლოდ არ დარჩეს.

1330b

ზრუნვა მცხოვრებთა ჯანმრთელობაზე დამოკიდებულია ისეთი ტერიტორიისაგან, რომელსაც ექნება შესაფერისი ადგილმდებარეობა. მეორე პირობა ჯანმრთელობისათვის არის წყლით მომარაგება, რაც არ არის მეორეხარისხის საკმე. ის, რასაც ჩვენ ვიყენებთ დიდი რაოდენობით ჩვენი სხეულისათვის, ის განსაკუთრებით საჭიროა ჩვენი ჯანმრთელობისათვის. ასეთი ზემოქმედების უნარი კი აქვს წყალსა და ჰაერს. ამიტომ კარგად მოწყობილ სახელმწიფოებში დიდი ყურადღება ექცევა წყალს. რადგან ყველა წყარო არ არის ერთნაირად ვარგისი და არც ერთნაირად წყალუხვი, ამიტომ იქ გამოყოფენ დასალევ წყალს სხვა საჭიროებისათვის განკუთვნილისაგან.

გამაგრებული ადგილებიც ერთნაირად არ არის გამოსადეგი სახელმწიფოსთვის. მაგალითად, აკროპოლი? შეჭფერის ოლიგარქიას და მონარქიას, დემოკრატიას შეჭფერის უფრო ვაკე ადგილი, ხოლო არისტოკრატიას არც ერთი ამათგანი, არამედ მრავალი გამაგრებული ადგილი. კერძო სახლები უნდა იყვნენ გარეგნულად სასიამოვნო და ყველა საქმიანობისათვის გამოსაყენებელი, თუ ისინი ახლებურად სწორხაზოვნად ანუ ჰიპოდამეს მეთოდით იქნებიან განლაგებული. ხოლო ომში უშიშროებისათვის უკეთესია ისეთი განლაგება, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ძველ დროში: ძნელად გამოსასვლელი უნდა იყოს უცხო ძალებისათვის, ხოლო თავდამსხმელისათვის ძნელი უნდა იყოს მასში გზის გაკვლევა. ამიტომ საჭიროა ორივე ამ მეთოდის გამოყენება. ამისთვის კარგი იქნება, თუ ისინი, რომლებიც ამენებენ ქალაქს, გამოიყენებდნენ მიწათმოქმედთა მეთოდს, რომელსაც კვადრატულ-ბუდობრივ წესს უწოდებენ. მთელი ქალაქი სწორ ხაზოვან ქუჩად არ უნდა ვაქციოთ, არამედ ასეთი უნდა იყოს ცალკეული ადგილები და კვადრატები. ეს კარგი იქნება, როგორც სილამაზისთვის, ისე უშიშროებისათვის.

1331a ისინი, რომლებიც საჭიროდ არ თვლიან ქალაქის კედლებს და მოქალაქეთა ზნეობას ეყარებიან, ძველებურად მსჯელობენ, რადგან ეს ლამაზი სიტყვები ფაქტებით უარყოფა. მაგრამ როდესაც მტერი შენი ტოლია ძლიერებით და მისი ჯარის სიმრავლე დიდად არ განსხვავდება შენი ჯარისაგან, არაა ლამაზი თავს იცავდე გამაგრებული კედლებით. მაგრამ თუ თავდამსხმელი მტერი გჭარბობს დაბალი ზნეობის მქონე მეომრების იშვიათი სიმამაცით, მაშინ რათა დაიცვა თავი, აიცილო ბოროტება და შეურაცხყოფა, ვფიქრობთ, რომ საჭირო იქნება გამაგრებული კედლებით თავდაცვა. ამას გარდა, ახლა აღმოჩენილია სასროლი იარაღები და ალყის

გამრღვევი მექანიზმები. ქალაქის გარშემო კედლების უარყოფა ნიშნავს იმას, რომ ეძებდე მტრისათვის ადვილად დასაპყრობ გზას; სპობდე ყველა ამაღლებულ ადგილს. ასევე კერძო სახლების გარშემო კედლების აკრძალვა ჰგავს იმას, რომ არ გინდოდეს მოქალაქენი მხდლნი იყვნენ, ცხადია ისიც, რომ ქალაქში, რომელიც გარშემორტყმულია კედლით, იქ მოქალაქეებს შეუძლიათ გამოიყენონ და არც გამოიყენონ კედლები. ხოლო ვისაც კედლები არა აქვს, მას არც არჩევანი ექნება. თუ ამ გზას მივყავებით, ქალაქს არა მხოლოდ კედლები უნდა შემოვარტყათ, არამედ საჭიროა იმაზეც ვიზრუნოთ, რომ ისინი იყვნენ სათანადო წესრიგში, როგორც სილამაზისათვის, ისე საომარი მოქმედების წარმოებისთვის, როგორც ადრეც ვთქვით. როგორც თავდამსხმელი ცდილობს მიაღწიოს გამარჯვებას, არსებული და ახლად აღმოჩენილი მეთოდების შესაბამისად, ისე დამცველები უნდა ფიქრობდნენ გამოიყენონ უკვე აღმოჩენილი საშუალებები და იხოვონ თავდასაცავად ახალიც. რადგან ვინც კარგად არის მომზადებული, იმას თავს არ ესმიან. რაკი მოქალაქენი დაყოფილი არიან სისიტიებად, ხოლო კედლები უნდა მოთავსდნენ საგუშაგო კოშკებთან და სათანადოდ გამაგრებულ ადგილებთან, ცხადია, რომ ზოგიერთი სისიტი შეიძლება განლაგდეს ასეთ საგუშაგოებში.

აი, ასე შეიძლება მოწესრიგდეს ეს საქმე.

თაზო XI

ნაგებობები, რომლებიც განკუთვნილია ღვთის მსახურებისათვის და დიდი მოხელეების სისიტიები უნდა განლაგდნენ ამისთვის შესაფერის ადგილს, გარდა იმ სალოცავეებისა, რომელთა ადგილსამყოფელს განსზღვრავს ან კანონი ან დელფოსის მისანი. ეს ადგილი გარეგნულად უნდა შეესაბამებოდეს მის მაღალ დანიშნულებას და ქალაქის მეზობელ ადგილებთან შედარებით კარგად უნდა იყოს დაცული. ამ ადგილის ქვემოთ უნდა მოეწყოს მოედანი, რომელსაც თესალიელები უწოდებენ „თავისუფალ მოედანს“. ის უნდა იყოს სუფთად შენახული და დაცული ყოველგვარი საქონლისაგან. იქ არც ხელოსნები, არც მიწათმოქმედნი და არც მათი მსგავსი სხვა ხალხი არ უნდა იქნას დაშვებული, იმათ გარდა, რომლებიც მოწვეული არიან უფროსებისაგან. ეს ადგილი მიმზიდველი იქნებოდა, თუ მასზე მოეწყობოდა უფროსებისათვის გიმნაზია. ეს ნაგე-

ბობაც უნდა დაიყოს წლოვანების შესაბამისად და ახალგაზრდების გარდა, იქ უნდა დაიშვებოდნენ მოსუცებიც და მთავრობის წარმომადგენელნიც. თანამდებობის პირთა წინაშე ყოფნა იწვევს ჭეშმარიტ მორიდებას და თავისუფალი ადამიანების შიშს. სავაჭრო მოედანი უნდა განსხვავდებოდეს ამ მოედნისაგან და მისგან დაშორებული უნდა იყოს. იგი უნდა მდებარეობდეს ისეთ ადგილას, რომ ადვილი იყოს საქონლის შემოტანა როგორც ზღვიდან, ისე ხმელეთიდან.

რადგან სახელმწიფოს ხელმძღვანელობა შედგება ორი ნაწილისაგან — ქურუმებისა და არქონტებისაგან, ამიტომ ქურუმების სისიტიები უნდა მდებარეობდეს წმინდა ნაგებობებთან ახლოს. მაღალი თანამდებობის პირებს, რომლებიც სდებენ ხელშეკრულებებს, აწარმოებენ სასამართლო საქმეებს, იძახებენ დამნაშავეებს, ახორციელებენ ბაზრისა და ქალაქის ზედამხედველობას, ნაგებობები უნდა ჰქონდეთ მოედანთან ახლოს, თვალსაჩინო ადგილას. ასეთი ადგილი მოედანზე განკუთვნილია ყოველდღიური აუცილებელი საქმეების წარმოებისათვის. აქედან ზედა მოედანი განკუთვნილია დასვენებისათვის, ქვედა კი ყოველდღიური აუცილებელი საქმეებისათვის.

ამ წესს უნდა მიბაძოს აგრეთვე ხელმძღვანელი თანამდებობების განაწილებამ. ამ თანამდებობის პირთაგან ზოგს უწოდებენ ხე-ტყის მცველებს, ზოგს აგრონომებს, ზოგს ქალაქის ზედამხედველებს. მათთვის საჭიროა საგუშაგოებისა და სისიტიების მოწყობა. მცველთათვის მოედანზე უნდა იყოს აგრეთვე სალოცავები ნაწილი ღმერთებისათვის, ნაწილი კი გმირებისათვის.

მაგრამ ყოველივე ამაზე დაწვრილებით ლაპარაკი ზედმეტია, რადგან ყოველივე ამის მოფიქრება ძნელი არაა. ძნელია ამის შესრულება, რადგან მსჯელობა დამოკიდებულია ჩვენს სურვილზე, მისი განხორციელება კი შემთხვევაზე. ამიტომ ჩვენ ახლა თავს ვანებებთ მრავალი ასეთი საკითხის განხილვას.

თავი XII

ახლა ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ იმის შესახებ, თუ რა ნაწილებისაგან და როგორი მოქალაქეებისაგან უნდა შედგებოდეს ბედნიერი და კარგად მოწყობილი სახელმწიფო. ბედნიერება ყველა ადამიანის მიერ უნდა მიღწეულ იქნას ორი გზით: პირველი, მიზნისა და მოქმედების მიმართულ-

ბის სწორად შერჩევით, მეორე მისი მისაღწევი საშუალებების გამოხატვით. ეს ორი გზა როგორც განსხვავდება ერთმანეთისაგან, ისე ემთხვევა კიდევ ერთი მეორეს. ზოგჯერ მიზანი სწორად არის შერჩეული, მაგრამ შეცდომას უშვებენ მისი მისაღწევი საშუალებების დადგენაში. ზოგჯერ მისაღწევი საშუალებები სწორადაა დადგენილი, მაგრამ მიზანი ცუდადაა შერჩეული. ზოგჯერ ორივე მხარეა მცდარი. როგორც მედიცინაში ზოგჯერ ექიმები არასწორად მსჯელობენ ავადმყოფის ჯანმრთელობაზე, ზოგჯერ კი არ იციან სწორად ჯანმრთელობის მისაღწევი საშუალებები. მეცნიერებასა და ხელოვნებაში კი საჭიროა ორივე პირობის გათვალისწინება, როგორც მიზნის, ისე მისაღწევი საშუალებების.

რომ ყველა მიისწრაფის კარგი ცხოვრებისა და ბედნიერებისაკენ, ეს ცხადია. მაგრამ ზოგი აღწევს ამას, ზოგი ვერა, რაც დამოკიდებულია როგორც შემთხვევაზე, ისე ადამიანის ბუნებაზე. კარგად ცხოვრებისათვის 1332a საჭიროა სათანადო საშუალებები, რაც ზნეობრივ ადამიანს ნაკლებ სჭირდება, ვიდრე უზნეოს. ზოგჯერ კი თუმცა პირობები აქვთ, მაგრამ თვითონ არასწორი გზით ეძებენ ბედნიერებას.

ჩვენ მიზნად დავისახეთ გავარკვიოთ, თუ როგორია კარგი სახელმწიფო. ასეთი კი არის ის სახელმწიფო, რომელსაც სწორად ხელმძღვანელობენ, ხოლო სწორად მართავენ იმ სახელმწიფოს, სადაც მიზნად აქვთ დასახული ბედნიერება. აქედან ცხადია, რომ ჩვენ გაურკვევლად არ უნდა დავტოვოთ ბედნიერების საკითხი. ჩვენ ვამტკიცებთ და „ეთიკაშიც“⁸ განვსაზღვრეთ (თუ ის მსჯელობა როგორღაც სასარგებლოა), რომ ბედნიერება არის მოქმედება, რომელიც წარმოებს ზნეობრიობის მიღწევის მიზნით. თანაც არა პირობითი მნიშვნელობით ბედნიერებისა, არამედ მისი აბსოლუტური მნიშვნელობით. „პირობითში“ მე ვგულისხმობ აუცილებელი მოთხოვნისგან გამომწვეულ მოქმედებას, აბსოლუტურში — მშვენიერებით გამოწვეულს. მაგალითად, სასამართლოს პრაქტიკაში სამართლიანი სასჯელი და გაკიცხვა სიკეთეს ემსახურება, ის გამოწვეული არის აუცილებლობით და მშვენიერებასაც შეიცავს. მაგრამ უფრო სასურველია, რომ არავის, არც სახელმწიფოს, არც ადამიანს არ დასჭირდეს ეს ღონისძიებანი. მაგრამ ის მოქმედებანი, რომელთა მიზანია პატივისცემა და კეთილდღეობა, არიან მშვენიერი აბსოლუტური მნიშვნელობით. პირველი სახის მოქმედება მიზნად ისახავს ბოროტების მოსპობას, მეორე, პირიქით, ამზადებს ნიადაგს და წარმოშობს კიდევ სიკეთეს.

პატიოსანი კაცი გაჭირვებასაც, ავადმყოფობასაც და სხვა უბედუ-

რებასაც ადვილად იტანს, მაგრამ ბედნიერია ის საწინააღმდეგო მდგომარეობაში. ესეც ჩვენ დავადგინეთ „ეთიკაში“, რომ ის იმიტომ არის ბედნიერი, რომ თავისი პატიოსნების გამო სიკეთედ თვლის აბსოლუტურ სიკეთეს. ცხადია, რომ ასეთი კაცისთვის აუცილებელ მოთხოვნილებებსა და მშვენიერებას აქვს აბსოლუტური მნიშვნელობა. ზოგი ადამიანი კი ბედნიერების მიზეზად ასახელებს გარეგან სიკეთეს. ეს იგივეა, რომ ვინმემ ლამაზი და ბრწყინვალე შესრულების მიზეზად დაასახელოს ღირა და არა დამკვერი.

ზემოთქმულიდან ცხადია, რომ ბედნიერების ზოგი პირობა თავიდანვე უნდა იყოს მოცემული, ზოგი კი ჭანონმდებელმა უნდა შექმნას. სასურველია, რომ სახელმწიფოს თავიდანვე ჰქონდეს მოცემული ის სიკეთენი, რასაც ბედნიერი შემთხვევა იძლევა. ჩვენ შემთხვევას ვთვლით გადამწყვეტ ფაქტორად გარეგან სიკეთეთა მოპოვებაში, მაგრამ კარგი სახელმწიფო წარმოქმნილია არა შემთხვევით, არამედ ცოდნისა და სწორი არჩევანი საფუძველზე. სახელმწიფო ზნეობრივია მაშინ, როცა მასში მცხოვრები მოქალაქენი ზნეობრივნი არიან. ჩვენს სახელმწიფოში კი ყველა მოქალაქე მონაწილეობს მმართველობაში. ახლა საჭიროა. იმის განხილვა, თუ ადამიანი როგორ შეიძლება გახდეს ზნეობრივი. თუ სასურველია, რომ ყველა მოქალაქე იყოს ზნეობრივი და არა მხოლოდ ერთეულები, მაშინ უფრო სასურველია თითოეულის ზნეობრიობა, რადგან თითოეულის ზნეობრიობა ყველას ზნეობრიობას წარმოშობს.

1332B სამი რამ ხდის ადამიანს კეთილად და ზნეობრივად. ესენია ბუნება, ჩვეულება და გონება. პირველ ყოვლისა, საჭიროა, რომ კაცი დაიბადოს ადამიანად და არა რომელიმე ცხოველად. ზოგჯერ ადამიანს გარკვეული სხეულებრივი და სულიერი თვისებები დაჰყვება სრულიად უსარგებლოდ, მაგრამ ჩვეულება მათ გარდაქმნის. ზოგი თვისება კი ორგვარი ბუნებისაა და ჩვეულება მას გარდაქმნის ცუდ ან კარგ თვისებად. სხვა ცხოველები ცხოვრობენ ბუნებრივი ცხოვრებით. მხოლოდ ზოგიერთნი, თანაც იშვიათად, ცხოვრობენ ჩვეულებით, ადამიანი კი ცხოვრობს გონებითაც, რადგან მხოლოდ ადამიანს აქვს გონება. ეს სამი მხარე ერთმანეთთან ჰარმონიაში უნდა იყოს. ბევრ რამეს ადამიანები სჩადიან გონებით ჩვეულებისა და ბუნების საწინააღმდეგოდ, თუ ისინი დარწმუნებული არიან, რომ ეს უკეთესია.

ჩვენ ზემოთ განვსაზღვრეთ ის თვისებები, რომელიც უნდა ჰქონდეს

ვაცს და რაც სასურველი იქნებოდა კანონმდებლისათვისაც. დანარჩენი თვისებები კი აღზრდის საქმეა, რადგან ზოგნი სწავლობენ ჩვეულებით, ზოგნიც მოსმენით.

თავი XIII

რადგან ყოველი პოლიტიკური კავშირი შესდგება ხელმძღვანელებისა და ქვეშევრდომებისაგან, ამიტომ გასარკვევია, რომ ერთი და იგივენი უნდა იყვნენ მთელი ცხოვრების მანძილზე ქვეშევრდომად და ხელმძღვანელად, თუ სხვადასხვანი. ცხადია, რომ აღზრდა უნდა შეესაბამებოდეს მათი ფუნქციების განსხვავებას, თუ მათ შორის განსხვავება ისეთივე იქნებოდა, როგორც ღმერთები და გმირები განსხვავდებიან ადამიანებისაგან, ჯერ ერთი, თავისი სხეულებრივი უპირატესობით, შემდეგ სულიერით. ასე რომ, უეჭვო და თვალსაჩინო იქნებოდა მმართველთა უპირატესობა ქვეშევრდომებთან შედარებით. ამიტომ უკეთესი იქნებოდა, რომ ერთნი მუდამ ხელმძღვანელები ყოფილიყვნენ, მეორენი კი მუდამ ქვეშევრდომნი.

მაგრამ რადგან ამის დადგენა ადვილი არაა და არც ისეა საქმე, როგორც სკილაქს⁹ ამბობს, ინდოელების მეფე ღიდად განსხვავდება ქვეშევრდომებისაგან, მაშინ ცხადია, რომ მრავალი მიზეზის გამო აუცილებელია, რომ ყველანი რიგრიგობით ხელმძღვანელობდნენ და ემორჩილებოდნენ. თანასწორობა შეიძლება გატარდეს თანასწორ ადამიანთა შორის, მაგრამ ძნელია ამის გატარება იმ სახელმწიფოში, რომელიც ეწინააღმდეგება სამართლიანობას. ქვეშევრდომებთან ერთიანდებიან ყველა ისინი, რომლებსაც სურთ სიახლეების შემოტანა, ამიტომ შეუძლებელია, რომ მმართველმა წრეებმა მათ სძლიონ.

მაგრამ რომ მმართველნი უნდა განსხვავდებოდნენ ქვეშევრდომთაგან, ეს სადავო არაა. მაგრამ როგორ უნდა განხორციელდეს ეს, ან როგორ უნდა მონაწილეობდნენ ისინი სახელმწიფოს მმართველობაში, ამაზე კანონმდებელმა უნდა იფიქროს. თუმცა, ამის შესახებ ზემოთ უკვე იყო თქმული. ბუნებამ თვითონ შექმნა ეს განსხვავება, როდესაც ადამიანების ერთ ნაწილს მიანიჭა ახალგაზრდობა, მეორეს ხნიერება. რომელთაგან ერთს შეშვენიის ქვეშევრდომობა, მეორეს ხელმძღვანელობა. არავინ არ იქნება ნაწყენი, თუ წლოვანების გამო ქვეშევრდომია და არც თავის თავს

ჩათვლის უკეთესად, თუ წლოვანების შესრულებასთან ერთად დაუშვებენ ნადიმზე.

1333a ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ შესაძლებელია, რომ ერთი და იგივე ხელმძღვანელობდეს და ემორჩილებოდეს და შეიძლება სხვადასხვა. ამიტომ აღზრდაც შეიძლება იყოს ერთი და იგივე, შეიძლება იყოს განსხვავებული. ამბობენ, რომ ვისაც უნდა, რომ კარგად ხელმძღვანელობდეს, ჯერ ქვეშევრდომი უნდა იყოს, როგორც აღრეცა ვთქვით.¹⁰ ხელმძღვანელობა, ერთი მხრივ, არსებობს ხელმძღვანელთა სასარგებლოდ, მეორე მხრივ, ქვეშევრდომთა სასარგებლოდ. ერთ შემთხვევაში ჩვენ გვექნება დესპოტური მმართველობა, მეორე შემთხვევაში თავისუფალი ადამიანებისა.

ბერძენი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან არა იმდენად შესრულებით, რამდენადაც მიზნით; რისთვისაც გაიცა ბრძანება. ბევრია ისეთი საქმე, რაც მოსამსახურეებს განეკუთვნება, მაგრამ რომელიც შეიძლება კარგად შეასრულონ ახალგაზრდა თავისუფალმა მოქალაქეებმა. თავისთავად მოქმედებები ერთმანეთისგან იმდენად მშვენიერებით და არამშვენიერებით არ განიჩივიან, როგორც მიზნით და იმით, რასაც ისინი ემსახურებიან. რადგან ჩვენ ვამბობთ, რომ ერთი და იგივე ზნეობა აქვთ მმართველს, მოქალაქეს და კარგ ადამიანს და რადგან კაცო ჯერ ქვეშევრდომი უნდა იყოს და მერე ხელმძღვანელი, ამიტომ კანონმდებლის მოღვაწეობა მიმართული უნდა იყოს იქით, რომ ადამიანები როგორმე ზნეობრივი გახდნენ. როგორც ყოველდღიურ საქმიანობაში, ისე უკეთესი ცხოვრების მიღწევის მიზნით.

ადამიანის სული ორ ნაწილად იყოფა: ერთს გააჩნია გონება, მეორეს არა. მაგრამ ამ მეორე ნაწილს აქვს უნარი დაემორჩილოს გონებას. სულთან არის დაკავშირებული სათნოებანი, რომლის მიხედვით ვამბობთ, რომ ადამიანი კარგია. ამათგან თუ რომელ ნაწილშია მოცემული მიზანი, ამის დანახვა არაა ძნელი იმისთვის, ვინც ჩვენს დაყოფას იზიარებს. ცუდი ყოველთვის არსებობს კარგისთვის; რაც ცხადია, როგორც ხელოვნებაში, ისე ბუნებაში. უკეთესია ის, რასაც გონება აქვს. რაციონალური ნაწილიც ორად იყოფა. ერთი მხრივ არსებობს პრაქტიკული გონება, მეორე მხრივ, თეორიული. ცხადია, რომ თეორიული ნაწილიც ასევე უნდა დაიყოს. ანალოგიური მდგომარეობაა პრაქტიკული ნაწილიც. ჩვენ ვამბობთ, რომ ის, რაც ბუნებრივია, უფრო სასურველია, როგორც საერთოდ, ისე სულის ამ ორ ნაწილში. თითოეული უპირატესობას აძლევს იმას, რაც უფრო სრულყოფილია. მთელი ცხოვრე-

ბაც ორად იყოფა: მუშაობად და თავისუფლებად, ომად და მშვიდობად, მოქმედებებზე ორად იყოფა: აუცილებელი და საჭირო მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად და მშვენიერებისათვის განკუთვნილ მოქმედებებზე. აქაც იმავე პრინციპით უნდა ვაწარმოოთ დაყოფა, როგორც სულის ნაწილებისა და პრაქტიკული საქმიანობების დაყოფისას. ომი არსებობს მშვიდობისათვის, მუშაობა დასვენების მიზნით, აუცილებელი და სასარგებლო მშვენიერებისათვის. სახელმწიფო მოღვაწე ყოველივე ამას უნდა აქცევდეს ყურადღებას თავის კანონმდებლობაში, როგორც სულის ნაწილებს, ისე პრაქტიკულ მოქმედებებს, უფრო მეტად კი საუკეთესოსა და მიზნის უპირატესობას. ასევე უნდა მოქმედებდეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სხვადასხვა სფეროში. საჭიროა, რომ მოქალაქეებს შეეძლოთ მუშაობაცა და ომიც, მაგრამ უფრო მეტად მშვიდობა და დასვენება. უნდა აკეთებდნენ აუცილებელსა და საჭიროს, მაგრამ უფრო მეტად მშვენიერს. ამგვარად, ამ მიზნების გათვალისწინებით უნდა წარმოებდეს აღზრდა როგორც ბავშვობისას, ისე სხვა ასაკშიც, სადაც კი ეს საჭიროა. ამჟამად კი ის პოლიტიკოსი ელინები, რომლებიც გვგონია, რომ კარგად მართავენ სახელმწიფოს და ის კანონმდებელი, რომელთაც შექმნეს ეს სახელმწიფო წესწყობილება, ყურადღებას აქცევენ არა საუკეთესო მიზანს, ყოველგვარ სათნოებასა და აღზრდას, არამედ უხეშად მიისწრაფიან იქით, რაც ერგებათ სასარგებლოდ და გამდიდრების საშუალებად. მოგვიანებით დაახლოებით ასეთივე შეხედულება გამოთქვა ზოგიერთმა მწერალმა. ისინი აქებენ ლაკონელების წესწყობილებას და აღტაცებული არიან იმ კანონმდებლით, რომელმაც მთელი სახელმწიფო წესწყობილება წარმართა ომისა და გამარჯვებისკენ. ასეთი შეხედულება ადვილად უარყოფა თეორიულად, ხოლო ამჟამად მათ უარყოფენ ფაქტები. როგორც ხალხის უმრავლესობა მიისწრაფის იქით, რომ ბევრ ადამიანზე ბატონობდეს, და ამით მოიპოვოს სიმდიდრე, ასევე ფიზიკური აღტაცებული იყო ლაკონელების კანონმდებლით და ყველანი, რომლებიც კი წერდნენ სახელმწიფოს შესახებ, აღნიშნავდნენ, რომ ლაკონელებმა, საფრთხის დაძლევაში გავარჯიშებულეებმა, მიაღწიეს ბატონობას მრავალ სახელმწიფოზე. ამჟამად კი, როდესაც ლაკონელები აღარავის აღარ ფლობენ, ცხადი გახდა, რომ ისინი არც ბედნიერნი არიან და არც კარგი კანონმდებელი ჰყავთ. მაგრამ სასაცილო იქნებოდა, რომ ლაკონელები მიჰყოლოდნენ მის კანონებს და არავის არ შეეშალა მათთვის ხელი ამ კანონებით სარგებლობაში. ამით ისინი უარყოფდნენ მშვენიერ ცხოვრებას. ისინი სწორად არ

1333b

მსჯელობენ არც იმ ხელისუფლების შესახებ, რომელსაც კანონმდებელი პატივს უნდა სცემდეს. რომ თავისუფალი ადამიანების მართვა უფრო მშვენიერია და პატიოსნების შესაბამისი, ვიდრე მათი მართვა დესპოტურად. ამას გარდა, სახელმწიფო არ უნდა ჩათვალოს ბედნიერად, სოლო კანონმდებელი არ უნდა აქო იმის გამო, რომ ის ცდილობს მეზობელი ხალხების დამორჩილებას. ამას დიდი ბოროტება მოაქვს შედეგად. ცხადია, რომ მაშინ ყოველი მოქალაქე უნდა ცდილობდეს, რომ მიაღწიოს ბატონობას საკუთარ სახელმწიფოში. ამაში ლაკონელები ბრალს სდებენ მეფე პავზანიას, თუმცა მას დიდად პატივს სცემდნენ. არც პოლიტიკა და არც კანონი, რომელიც ასეთ პრინციპებს ემყარება, არაა არც სასარგებლო და არც ჭეშმარიტი. უკეთესი იქნებოდა, თუ კანონმდებელი ჩაუნერგავდა ადამიანებს სულში იმის რწმენას, რომ კერძო და საერთო სიკეთე ერთი და იგივეა. სოლო საომარი სამზადისი იმიტომ კი არ უნდა წამოიწყო, რომ დაიმონო ისინი, ვინც ამის ღირსი არაა, არამედ, პირველ ყოვლისა, იმიტომ, რომ თვითონ არ იყო დამონებული სხვების მიერ, მეორე იმიტომ, რომ მიაღწიო ჰეგემონიას ქვეშევრდომთა სასარგებლო საქმეში და არა მათზე ბატონობას, მესამე, რათა მიაღწიო ბატონობას იმათზე, რომლებიც მონობის ღირსნი არიან. ფაქტები ადასტურებენ იმ მოსაზრებას, რომ კანონმდებელი უფრო მეტად უნდა ზრუნავდეს იმაზე, რომ როგორც საომარი, ისე სხვა კანონები შემოიღოს დასვენებისა და მშვიდობის მიზნით. უმრავლესობა სახელმწიფოებისა, რომლებიც თმობენ, განაგრძობენ არსებობას, მაგრამ როგორც კი აღწევენ ბატონობას, იღუპებიან, როგორც რკინა, რომელიც კარგავს თავის წრთობას მშვიდობის დროს. ამაში კანონმდებელია დამნაშავე, რადგან მან მოქალაქეებს არ ასწავლა დასვენება.

რადგან ადამიანებს, როგორც ერთად, ისე ცალ-ცალკე ერთი და იგივე მიზანი აქვთ, და რადგან აუცილებლად ერთი და იგივე განსაზღვრება ექნება კარგ ადამიანსა და კარგ სახელმწიფოს, ცხადია, უნდა არსებობდეს ის სათნოებანი, რომელიც დასვენებას განეკუთვნება, როგორც ბევრჯერა ვთქვი. თმის მიზანია მშვიდობა, შრომისა — დასვენება. სასარგებლო არიან როგორც ის სათნოებანი, რომელსაც იძლევა შრომა, ისე ისინი, რომელსაც იძლევა დასვენება. რათა შესძლო კარგად დასვენება, უნდა გქონდეს ბევრი რამ აუცილებელი. მაშასადამე, სახელმწიფოს უნდა ჰქონდეს გონიერებაც, სიმამაცეც და ძლიერებაც. ანდაზა ამბობს, რომ მონებს არა აქვთ დასვენება, მაგრამ ისინი, რომლებსაც არ. ძალუძთ იყვნენ საფრთხეში მამაცნი, თავდამსხმელ-

თა მონები ხდებიან. სიმამაცე და ძალა საჭიროა შრომისათვის, ფილოსოფოსობა — დასვენებისათვის, გონიერება და სამართლიანობა — ორივესათვის, უფრო მეტად კი მშვიდობისა და დასვენებისათვის. ომი აიძულებს ადამიანებს იყვნენ გონიერნი და სამართლიანნი, ბედნიერება და განცხრომით ცხოვრება კი, რომელსაც თან ახლავს მშვიდობა, ადამიანს უფრო მეტად ათავსებდეს. დიდი სამართლიანობა და გონიერება მართებთ იმათ, რომლებიც საუკეთესო ადამიანებად ითვლებიან. და იმათაც, რომლებიც, როგორც პოეტი¹¹ ამბობს, ბედნიერად ისვენებენ ბედნიერ კუნძულზე. უფრო მეტად კი იმათ სჭირდებათ ფილოსოფია, გონიერება და სამართლიანობა, რომლებიც მეტად განისვენებენ გარეშე სიკეთეთა უშიშროებაში.

ცხადია, რომ სახელმწიფო, რომელსაც სურს იყოს ბედნიერი და სამართლიანი, უნდა ფლობდეს ამ სათნოებებს. სამარცხვინოა, რომ სახელმწიფოს არ შეეძლოს ისარგებლოს სიკეთით, მაგრამ უფრო მეტად სამარცხვინოა, რომ არ იყენებდეს მას მშვიდობის დროს. მუშაობასა და ომში ის სჩანდეს კარგად, მაგრამ მშვიდობასა და დასვენებას კი ატარებდეს როგორც მონა.

მაშასადამე, სათნოება ისე არ უნდა გამოიყენოთ, როგორც ამას ადგილი აქვს ლაკედემონში. ისინი სხვებისგან განსხვავდებიან არა იმით, რომ უდიდეს სიკეთედ არ თვლიან იმას, რასაც სხვები თვლიან, არამედ იმით, რომ ამ სიკეთეთა მიღწევა შეუძლიათ სხვა სათნოებით. ეს სიკეთენი კი არიან დიდი სიკეთენი და მათი საშუალებით ტკბობა არის უფრო დიდი, ვიდრე ტკბობა სათნოებით.

აქედან ცხადია, რომ ეს ხდება მათი საშუალებით. ახლა განვიხილოთ, თუ როგორ შეიძლება მათი მიღწევა. ზემოთ ჩვენ გავარკვიეთ, რომ ბუნებრივად საჭიროა როგორც ჩვევა, ისე აზროვნება და დავადგინეთ აგრეთვე, თუ ბუნებრივად როგორია თითოეული ეს თვისება. დავგრჩა განსახილველი, თუ საიდან უნდა დავიწყოთ აღზრდა; აზროვნებიდან, თუ ჩვევებიდან. ისინი ურთიერთ შორის უნდა იყვნენ მჭიდრო კავშირში. შეიძლება მოხდეს ის, რომ აზროვნება შეცდეს და ვერ მიაღწიოს საუკეთესო მიზანს ჩვევებით ხელმძღვანელობის გამო. პირველ ყოვლისა, ცხადია, რომ როგორც სხვაგან, აქაც წარმოშობა ხდება რაიმე საწყისიდან. და რომ საბოლოო მიზანიც რაიმე საწყისიდან ამოდის. სოლო გონება და განსჯა ჩვენში არის ბუნებრივი მიზანი, რომლის გამო ხდება დაბადება და ჩვევებიც ამ მიზნისათვის უნდა განვაყვითაროთ.

შემდეგ, რადგან სული და სხეული არიან ორნი, ასევე სულშიც ჩვენ ვხედავთ ორ ნაწილს: უგუნურსა და გონიერს და თვისებებიც ორგვარია: ერთია სწრაფვა, მეორე კი გონება. რადგან სხეული წარმოშობით უსწრებს სულს, ასევე უგუნური ნაწილი წინ უსწრებს გონიერს. ესეც ცხადია. სწრაფვა, სურვილი, ვნება დაბადებითვე თან დაჰყვება ბავშვებს, ხოლო განსჯა და აზროვნება უჩნდებათ მათ განვითარებასთან ერთად.

მაშასადამე, საჭიროა ჯერ სხეულზე ზრუნვა, შემდეგ კი სულზე. შემდეგ, საჭიროა ზრუნვა მისწრაფების განვითარებაზე. ვნებები გონებისთვის არსებობენ, სხეული კი არსებობს სულისათვის.

თავი XIV

კანონმდებელი თავიდანვე უნდა აქცევდეს ყურადღებას იმას, რომ აღსაზრდელებს სხეული რაც შეიძლება კარგ მდგომარეობაში ჰქონდეთ. ამიტომ, პირველ ყოვლისა, უნდა იზრუნოს ქორწინების საქმის მოწესრიგებაზე. დაადგინოს, თუ ვინ და როდის შეიძლება დაუკავშირდეს ერთმანეთს ცოლ-ქმრული ურთიერთობით. საჭიროა კანონების შემოღება ამ კავშირების შესახებ, თუ რა ასაკია უკეთესი ამისთვის, რათა ისინი ასაკით შეეფერებოდნენ ერთმანეთს და არც მათი უნარები შორდებოდნენ ერთმანეთს ისე, რომ ერთს შეეძლოს შობა, მეორეს კი არა, მაგალითად, კაცს შეეძლოს შობა, ქალს კი არა, ან პირიქით. არ უნდა იქნას დაშვებული დიდი განსხვავება წლოვანებაში მაშინ, როდესაც ბავშვებმა უნდა შესცვალონ მამები. რადგან უსარგებლოა მოსუცებისთვის შვილების ყურადღება და შვილებისთვის დახმარება მამების მხრივ. არც ძალიან დიდი სიანსლოვე უნდა იქნას დაშვებული მათ წლოვანებაში, რადგან ესეც დიდ დაბრკოლებებს იწვევს. თითქმის მშობლების ტოლი შვილები ნაკლები პატივისცემით არიან გამსჯვალული მშობლების მიმართ, ხოლო ოჯახურ ურთიერთობაში ეს მრავალ უსიამოვნებას წარმოშობს.

1335a

და ბოლოს, დაგუბრუნდეთ იმ ბუნქტს, საიდანაც დავიწყეთ, რომ დაბადებულ ბავშვთა სხეული უნდა შეესაბამებოდეს კანონმდებლის მოთხოვნებს. ამის მიღწევა შეიძლება, თუ ყურადღება მიექცევა ერთ რამეს: ბავშვების დაბადების ასაკი მამაკაცებისათვის უნდა განისაზღვროს 70 წლით, ქალებისა 50-ით. ამიტომ მათი ცოლ-ქმრული ურთი-

ერთობაც ამ ასაკს უნდა ემთხვეოდეს. ძალიან ახალგაზრდების კავშირი ცუდია ბავშვების დაბადებისთვის. ყველა ცხოველებში შთამომავლობა ძალიან ახალგაზრდა მშობლებისაგან არის სუსტი, მომცრო ტანისა და თანაც მეტ-წილად მდებარეობითი სქესისა. იგივე ხდება ადამიანებშიც. ამის საბუთია შემდეგი: იმ ქალაქებში, სადაც ახალგაზრდების დაკავშირება ხდება ადრეულ ასაკში, იქ ხალხი უფრო სუსტია და ტანით პატარა. გარდა ამისა, მშობიარობის დროს ახალგაზრდა ქალები უფრო მეტად იტანჯებიან და ხშირად იღუპებიან. აი, ამიტომ ზოგი ფიქრობს, რომ მისნის წინასწარმეტყველება ტრენუნელებს ენება, რადგან მათ ბევრი ქალი დაეღუპათ სწორედ იმიტომ, რომ ადრე შედიოდნენ ქორწინებაში და არა მოსავლის აღების გამო. გონივრულია, რომ ქალიშვილები უფრო მოგვიანო ასაკში გათხოვდნენ. ადრეულ ასაკში გათხოვილნი ძალიან ვნებიანნი არიან. ამას გარდა, მამაკაცის სხეულის ზრდას ვნებს ადრეული კავშირი, როდესაც თესლს ჯერ კიდევ არ დაუშვებია განვითარება. ამასაც გარკვეული დრო აქვს, რომლის შემდეგ წყდება მომწიფება. მაშასადამე, გოგონებისთვის შესაფერია ქორწინება თვრამეტი წლის ასაკში, მამაკაცებისთვის 37 წლის ასაკში, ან ცოტა ადრე. ამ ასაკში ქორწინების დროს სხეული უკვე მომწიფებულია სქესობრივი კავშირისათვის და შეესაბამება იმ ასაკსაც, როდესაც უნდა მოხდეს ბავშვების შობის შეწყვეტა. გარდა ამისა, ის დრო, როცა შვილები იწყებენ დამოუკიდებელ ცხოვრებას, ემთხვევა მოწიფულობის ასაკს, თუ მათი დაბადება მაშინვე მოხდევს ქორწინებას. მამები კი ამ დროს, 70 წლის ასაკში, უკვე სუსტები არიან.

ამრიგად, ჩვენ უკვე ვთქვით იმის შესახებ, თუ როდის არის კარგი ქორწინება. რაც შეეხება წელიწადის დროს, უმრავლესობაში შეიქმნა ჩვევა, რომ კარგია ქორწინება ზამთრის პერიოდში. მშობლებმა უნდა გაითვალისწინონ ის, რაც აქვთ ნათქვამი ბავშვების აღზრდის შესახებ ექიმებსა და ბუნებისმეტყველთ. ექიმები იძლევიან კარგ რჩევას სხეულის განვითარების შესახებ, ბუნებისმეტყველნი ქარების შესახებ. ისინი უფრო ჩრდილოეთის ქარებს აქებენ, ვიდრე სამხრეთისას. თუ როგორი ფიზიკური მდგომარეობა არის უკეთესი ბავშვების შობისათვის, ამის შესახებ ბევრი გვაქვს ნათქვამი წიგნებში ბავშვების აღზრდის შესახებ. ზოგადად კი ახლაც შეიძლება ითქვას საკმარისად. ათლექტური თვისებების განვითარება არაა საჭირო არც ჯანმრთელობისათვის, არც პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის. არც სუსტი სხეულია გამოსადეგი მძიმე შრომისათვის, არამედ შუალედი ამ ორ უკიდურესობას შორის. ბავშ-

1335b

ვის სხეული უნდა განვითარდეს ვარჯიშით, მაგრამ არა იძულებით და არა ერთი სახის ვარჯიშით, როგორც ეს ხდება ათლეტების აღზრდაში. არამედ ისეთი ვარჯიშით, რაც საჭიროა თავისუფალი ადამიანის მოღვაწეობისათვის. ასეთი აღზრდა ერთნაირად საჭიროა როგორც მამაკაცებში, ისე ქალებში.

საჭიროა, რომ ფეხმძიმე ქალები ზრუნავდნენ თავის სხეულზე, არც უსაქმურად უნდა იყვნენ და არც მცირე საკვებს იღებდნენ. ამის მიღწევა ადვილად შეუძლია კანონმდებელს, თუ ის ურჩევს ყოველდღე სიარულს სალოცავებში ღმერთებთან, რომელთა განკარგულებაშია ბავშვების დაბადების საქმე. ორსული ქალების სულიერი ცხოვრება უფრო მშვიდად უნდა მიმდინარეობდეს, ვიდრე ფიზიკური. ბავშვები ჩანასახ მდგომარეობაში სომ დედიდან იკვებებიან ისე, როგორც მცენარეები ნიადაგიდან. ახლად შობილთა შენახვისა და კვების შესახებ უნდა იყოს კანონი, რომ არ კვებონ არც ერთი მახინჯი ბავშვი. ბავშვების სიმრავლის გამო კანონი კრძალავს ბავშვთა ზედმეტ დაბადებას, რადგან მათი რაოდენობა განსაზღვრულია და როდესაც ვინმეს ჩაესახა ბავშვი ამ რაოდენობაზე მეტი, მაშინ, სანამ ჩანასახს გაუჩნდებოდეს შეგვრძენისა და სიცოცხლის უნარი, საჭიროა მისი მოსპობა. ბავშვის მოცილების კანონიერება ან უკანონობა დამოკიდებულია მისი სიცოცხლისა და შეგვრძენის უნარზე.

მას შემდეგ რაც დავადგინეთ მამაკაცისა და ქალის თანაცხოვრების ხანა, ახლა საჭიროა განისაზღვროს ის დრო, სადამდეც ისინი უნდა ემსახურებოდნენ სახელმწიფოს ბავშვების დაბადებით. შვილები როგორც ახალგაზრდა, ისე ხნიერი მშობლებისა არიან არასრულფასოვანი როგორც ფიზიკურად, ისე გონებრივად. ხოლო მოხუცებისა სუსტები არიან. ამიტომ პერიოდი შვილების დაბადებისა უნდა დადგინდეს გონებრივი მოწიფულობის მიხედვით. როგორც პოეტები ამბობენ, რომლებიც წლოვანებას შეიძწვლენით ადგენენ, ეს პერიოდი არის 60 წლის ასაკი. ის, ვინც ამ ასაკს გადაცილებს ოთხი ან ხუთი წლით, მან თავი უნდა შეიკავოს ბავშვების ამკარად შობაზე. მაგრამ სქესობრივ კავშირში შეიძლება შევიდეს ჯანმრთელობის ან სხვა ამდაგვარი მიზეზის გამო. სხვა ქალთან ან კაცთან კავშირი არასოდეს და არავისგან არაა დასაშვები, სანამ ის ცოლ-ქმრულ კავშირში მყოფად ითვლება. ხოლო ბავშვების შობის პერიოდში თუ ვინმე იქნა მხილებული ასეთ მოქმედებაში, ის ვაიკიცნება და დაისჯება მისი დანაშაულის შესაბამისად.

ახლად დაბადებული ბავშვების კვება დიდად უნდა განსხვავდებოდეს მათი სხეულის უნარიანობის მიხედვით. დაკვირვება ცხოველებზე და სხვა ტომებზე, რომლებიც ზრუნავენ უფრო საომარი თვისებების განვითარებაზე, გვასწავლის, რომ საკვები, რომელიც უნდად შეიცავს რძეს, გაცილებით სასარგებლოა, ვიდრე ღვინის-საკვები, რომელიც სასარგებლოა ავადმყოფობის დროს და მოძრაობის განსავითარებლად. რათა არ დაუმახინჯდეს ბავშვს სხეული, ახლაც ზოგი ტომი იყენებს ერთგვარ მექანიკურ საშუალებებს, რაც იცავს ბავშვის სხეულს დაზიანებისაგან. სასარგებლოა რომ ბავშვობიდანვე შევაჩვიოთ სიცივეს. ეს კარგია როგორც საომარი თვისებების განვითარებისათვის, ისე ჯანმრთელობისათვის. მრავალ ბარბაროსულ ტომებში არის ჩვეულება აბანაონ ბავშვები ცივ მდინარეში, ხოლო კელტები ბავშვებს მოკლე სამოსს აცვამენ. ყველაფერი, რის მიჩვევაც კი საჭიროა, უკეთესია, რომ თავიდანვე მივაჩვიოთ ბავშვი, ოღონდ თანდათანობით. ბავშვების სხეული ადვილად უძლებს სიცივეში ვარჯიშს მათივე არსებულ სითბოს წყალობით. დასაწყის პერიოდში სასარგებლოა ასეთი ზრუნვა ბავშვზე. ამის მომდევნო ასაკში ხუთ წლამდე, როცა არაა კარგი არც სწავლის დაწყება და არც რაიმე აუცილებელი შრომით დასაქმება, რათა ზრდას ხელი არ შეეშალოს. საჭიროა იმდენი მოძრაობა, რათა სხეული არ დარჩეს უმოქმედო მდგომარეობაში, რისთვისაც საჭიროა გამოყენებული იქნას როგორც თამაშობები, ისე სხვა საშუალებები.

ეს თამაშობები უნდა შეეფერებოდეს თავისუფალ ადამიანს, არ უნდა იყოს არც დამქანცველი და არც თავაწყვეტილი. რაც შეეხება მოთხრობებსა და ზღაპრებს, რაც ამ ასაკს შეჰფერის, ამაზე ზრუნვა ევალება იმ ხელმძღვანელებს, რომლებსაც პედონომებს უწოდებენ. ყოველივე ეს არის გზის გამკვლევი შემდგომი ცხოვრებისათვის. თამაშობები მთლიანად უნდა იყოს მიზანმიმართული მომავალი ცხოვრებისა. სწორი არ არიან ისინი, რომლებიც უკრძალავენ ბავშვებს ყვირილსა და ტირილს, რადგან ეს ხელს უწყობს ზრდას. ესაა თავისებური ფიზიკური ვარჯიში. როგორც ღრმად ამოსუნთქვა აძლიერებს მუშის ძალას, იგივე ხდება ბავშვებში, როდესაც ისინი ყვირიან. პედონომებს ევალებათ თვალყურის დევნება ბავშვის სხვა გასართობებზე და იმაზე, რომ ბავშვები ცოტა ხანს იყვნენ მონებთან. ამ ასაკში და მომდევნო პერიოდშიც შეიძლება დაეძინებინებინათ ბავშვები სახლში უნდა იზრდებოდნენ. გონივრული იქნებოდა, თუ ამ

ასაკის ბავშვებს გაავითავისუფლებდით ისეთი მოსასმენისა და სამზერისაგან, რაც თავისუფალ ადამიანს არ შეჰფერის. კანონმდებელმა ქალაქიდან უნდა გააძეოს ბილწად მესიტყვენი, ასევე სხვა მათდაგვარნი, რადგან ბილწ სიტყვაობიდან წარმოიშობა სამარცხვინო რამ და ასეთივე მოქმედება, განსაკუთრებით ახალგაზრდობაში. ამიტომ ისინი არ უნდა წმარობდნენ, არც უნდა ისმენდნენ არასოდეს ასეთ გამოთქმებს. მაგრამ თუ აღმოჩნდა ვინმე, რომელიც ამბობს ან მოქმედებს აკრძალულის საწინააღმდეგოდ, თუ ის თავისუფალია, მაგრამ ჯერ კიდევ არა აქვს ნება სისიტიში შესვლისა, ის უნდა იცემოს და გაიკიცხოს. მაგრამ თუ ის მოსუცია, უნდა შერცხვენილ იქნას მონური მოქმედების გამო, რაც თავისუფალ ადამიანს არ შეჰფერის.

რადგან ჩვენ ვკრძალავთ სახელმწიფოში ასეთი სახის ლაპარაკს, ცხადია, უნდა აკრძალულ იქნას ასეთი სახის წერა, ხატვა და წარმოდგენები. ხელისუფლება უნდა ზრუნავდეს იმაზე, რომ არც ქანდაკება და არც ნახატი არ წარმოადგენდეს ასეთ მოქმედებათა მიზაძვას, გარდა ხუმრობისა ზოგიერთი ღვთაების მიმართ, რასაც კანონი უშვებს. კანონი ნებას რთავს იმათ, ვინც მიაღწია სრულწლოვანებას, პატივი სცეს ღმერთებს, როგორც თვითონ, ისე ცოლისა და შვილების სახელით. ახალგაზრდებს არა აქვთ ნება დაესწრონ იამბებს¹² ან კომედიებს, სანამ არ მიაღწევენ იმ ასაკს, როდესაც უფლება ეძლევათ ნადიმებზე დასწრებისა და წამოწოლილ მდგომარეობაში მაგარი ღვინის სმისა, თანაც მისი აღზრდა უნდა იცავდეს მას აქედან გამომდინარე ყველა ბოროტებისაგან.

ჩვენ ახლა ყოველივე ამის შესახებ ვმსჯელობთ გაკვრით, მაგრამ შემდეგ საჭირო იქნება უფრო დაწვრილებით შესწავლა და განსაზღვრა იმისა, მიეცეს თუ არა ახალგაზრდას ამის ნება. ჩვენ ამჯერად შევეჩეთ ამ საკითხს იმდენად, რამდენადაც ის ჩვენ აუსცილებლად მივიჩნიეთ. საერთოდ, ტრაგიკოსი მსახიობი თეოდორე¹³ არ აძლევს ნებას ჯერ კიდევ არასრულყოფილ მსახიობებს მასზე ადრე გამოსულიყვნენ, რადგან მაყურებლები ეჩვევიან იმ ბგერებს, რასაც პირველად ისმენენ. ეს ხდება როგორც ადამიანთა ურთიერთობაში, ისე მათ საქმიანობაში. რადგან ჩვენ ყველაზე მეტად გვიყვარს ის, რაც პირველად გვხვდება. ამიტომ ახალგაზრდები უნდა მოვამოროთ განსაკუთრებით იმას, რასაც შედეგად მოსდევს უზნეობა და მტრობა.

ხუთი წლის შემდეგ შვიდ წლამდე ორი წელი საჭიროა, რომ ისინი ენწრებოდნენ მეტადინეობას იმ საგნებში, რომელსაც ისინი შემდეგ შე-

ისწავლიან. აღზრდა უნდა გაიყოს ორად: პირველი, შვიდი წლიდან სქესობრივ მომწიფებამდე და მეორე, სქესობრივი მომწიფებიდან 21 წლამდე. ისინი, რომლებიც ასაკს ყოფენ შვიდ-შვიდ წლებად, ძირითადად 1337a ცუდად არ მსჯელობენ, ოღონდ საჭიროა, რომ ამ დაყოფაში ისინი ითვალისწინებდნენ ბუნებას, რადგან ყოველი ხელოვნება თუ აღზრდა მიზნად ისახავს შეავსოს ის ნაკლი, რაც ბუნებრივად დაჰყვა ადამიანს.

პირველ ყოვლისა, უნდა ვიკვლიოთ, რომ ბავშვების აღზრდაში საჭიროა თუ არა რაიმე სისტემის არსებობა. შემდეგ, რა უფრო შესაფერია, რომ აღზრდა იყოს საერთო, თუ ინდივიდუალური, რასაც ახლაც აქვს ადგილი ზოგიერთ სახელმწიფოში და მესამე, როგორი უნდა იყოს აღზრდა.

წიგნი VIII

თავი I

არავინ არ დავობს იმაზე, რომ კანონმდებელი ყველაზე მეტად ახალგაზრდობის აღზრდაზე უნდა ზრუნავდეს. სადაც ეს არ ხდება, ეს ვნებს სახელმწიფოს. აღზრდა ყოველ სახელმწიფოში თავისებურია, რადგან ყოველ სახელმწიფოს აქვს მისთვის დამახასიათებელი თვისებები, რომელსაც უნდა იცავდეს, მაგალითად, დემოკრატია დემოკრატიულს, ოლიგარქია ოლიგარქიულს. და თუ სახელმწიფოს ჩვევები კარგია, კარგი იქნება თვითონ სახელმწიფოც. ყოველ უნარსა და ხელოვნებაში არის ის, რაც უნდა შეისწავლო და რასაც უნდა მიეჩვიო. ცხადია, იგივე მდგომარეობაა ზნეობაშიც.

რადგან ყოველ სახელმწიფოს აქვს ერთი მიზანი, ასევე ერთია აუსცილებლად აღზრდის მიზანიც. აღზრდაზე ზრუნვა არის საერთო და არა კერძო საქმე. როგორც ახლა ხდება, რომ ყველა ზრუნავს თავის შვილებზე და ასწავლის მათ კერძოდ იმას, რასაც მოიფიქრებს. რადგან აღზრდა არის საერთო საქმე, ამიტომ საჭიროა ამაზე ზრუნავდეს ყველა ერთად. არც ის უნდა იფიქრო, რომ თითოეული მოქალაქე თავის თავს ეკუთვნის, არამედ ყველა მოქალაქე სახელმწიფოს ეკუთვნის. რადგან თითოეული მოქალაქე არის სახელმწიფოს ნაწილი, ამიტომ საჭიროა, რომ ყოველ ნაწილზე ზრუნვა ითვალისწინებდეს ზრუნვას მთე-

ლზე. ამ თვალსაზრისით ზოგი ლაკედემონელებს აქებს. ისინი დიდად ზრუნავენ ბავშვების აღზრდაზე და მას საზოგადო სასიათი აქვს.

ამრიგად ცხადია, რომ უნდა არსებობდეს კანონები აღზრდის შესახებ და მას საზოგადოებრივი ხასიათი უნდა ჰქონდეს. არ უნდა დარჩეს გაურკვეველი, რა არის აღზრდა და როგორ უნდა ვაწარმოოთ ის. ამჟამად სადავოა, თუ როგორ განხორციელდეს ეს პრაქტიკულად, რადგან ყველას ერთნაირად არ ესმის ის, თუ როგორ უნდა აღვზარდოთ ახალგაზრდობა ზნეობრივად, ან უკეთესი ცხოვრებისათვის და რა უფრო საჭიროა, გონების, თუ სულის განვითარება. აღზრდის საქმეს აბრკოლებს ეჭვი და ის, რომ არაა გარკვეული, თუ რა უნდა ვასწავლოთ, ის, რაც სასარგებლოა პრაქტიკულ ცხოვრებაში, თუ რასაც მიყავს ისინი ზნეობრიობისა და ამაღლებული მოვლენებისაკენ? ყველა ამ მოსაზრებას ყავს თავისი მომხრე. არ არსებობს საერთო თვალსაზრისი ზნეობრივი აღზრდის შესახებ, აგრეთვე ყველას ერთნაირად არ ესმის ზნეობრიობა, აქედან გამომდინარეობს აგრეთვე განსხვავება მისი განვითარების თვალსაზრისითა შესახებ.

თავი II

არ უნდა იყოს საეჭვო, რომ სასარგებლო დისციპლინებიდან ახალგაზრდობამ უნდა ისწავლოს აუცილებელი დისციპლინები. მაგრამ ყველა დისციპლინა არ უნდა ისწავლოს აუცილებლად, რადგან ყველა საქმე ორად იყოფა: თავისუფალი ადამიანისა და არათავისუფალისა. ცხადია, რომ ახალგაზრდობა უნდა ეზიაროს იმ საქმიანობას, რაც მას ხელოსნებად არ აქცევს. ხელოსნობად უნდა ჩავთვალოთ ისეთი საქმეები, ხელოვნება და მეცნიერება, რაც ზნეობრივი მოქმედებისათვის გამოუსადეგსა ხდინან თავისუფალი ადამიანის სხეულს, სულსა და აზროვნებას. ამიტომ ჩვენ ისეთ ხელოვნებას, რომელიც ადამიანის სხეულს აძლევს ცუდ მიმართულებას და რომელიც ხელფასით სრულდება, ხელოვნობას ვუწოდებთ. ასეთი საქმიანობა დროს ართმევს ადამიანს და ამაღლებს. თავისუფალი ადამიანისთვის განკუთვნილი მეცნიერებების შესწავლაც შეიძლება გარკვეულ საზღვრამდე, რაც შეჭვდერის თავისუფალ ადამიანს, მაგრამ გადაჭარბება იწვევს ზემოთქმულ შედეგს.

დიდი განსხვავებაა იმაში, თუ კაცი რა მიზნით მოქმედებს ან სწავლობს. თუ კაცი ამას სჩადის თავისთვის, ან მეგობრისთვის, ან ზნეო-

ბისათვის, ეს არაა შეუფერებელი თავისუფალი ადამიანისათვის, მაგრამ ამის კეთება სხვისთვის, ზმირად მიაჩნიათ მონის ან დაქირავებული მუშის საქმიანობად.

როგორც ზემოთ ითქვა, ახლახან გაერცელებული დისციპლინები ორივე მიზანს ემსახურება. ჩვეულებრივად აღზრდისათვის განკუთვნილია ოთხი დისციპლინა: გრამატიკა, სპორტი, მუსიკა და მეოთხე ადგილზე ასახელებენ ხატვას. გრამატიკა და ხატვა გამოსადევნი არიან ცხოვრებაში და ძალიან სასარგებლონიც არიან. სპორტი ავითარებს სიამაძეს. მაგრამ მუსიკის შესახებ კი შეიძლება ვინმემ გამოთქვას ეჭვი. ამჟამად მუსიკას უმრავლესობა მისდევს სიამოვნებისათვის, მაგრამ ვინც პირველმა შეიტანა მუსიკა განათლების სისტემაში, ის ითვალისწინებდა ბუნებას. როგორც უკვე ბევრჯერ ვთქვით, ყველაფერში მთავარია ის, რომ არა მხოლოდ სწორად ვმოქმედებდეთ, არამედ რათა სწორად ვისვენებდეთ კიდევ. ამიტომ ამის შესახებ ჩვენ კიდევ ვილაპარაკებთ. თუ ორივე საჭიროა, მაშინ დასვენება უნდა ვამჯობინოთ მოქმედებას და მიზნად ჩავთვალოთ. მაგრამ საკვლევიცა, თუ როგორ უნდა დავისვენოთ. ცხადია, რომ არა თამაშით, რადგან ამ შემთხვევაში თამაში იქნებოდა ჩვენი ცხოვრების საბოლოო მიზანი. რადგან ეს შეუძლებელია, ამიტომ თამაში უნდა გამოყენებულ იქნას ჩვენი შრომის პროცესში. შრომა მოითხოვს დასვენებას, ხოლო თამაში დასვენებისთვის არსებობს. შრომა დაკავშირებულია ტანჯვასა და დაძაბულობასთან, ამიტომ საჭიროა თამაშის გამოყენება შესაფერის დროს, როგორც სამკურნალო საშუალები-
სა. ასეთი მოძრაობები ამშვიდებს სულს და მისგან გამოწვეული სიამოვნება იწვევს დასვენებას. დასვენება კი შეიცავს სიამოვნებას, ბედნიერებას და ნეტარებას და ყოველივე ეს წილად ხვდება არა დაკავებულ ადამიანებს, არამედ იმათ, რომლებიც ისვენებენ. ის, ვინც შრომობს, შრომობს რაიმე მიზნისთვის, რომელიც არ არსებობს. მიზანი კი არის ბედნიერება. ყველა ფიქრობს, რომ ბედნიერება დაკავშირებულია არა ტანჯვასთან, არამედ სიამოვნებასთან. მაგრამ სიამოვნება ყველას ერთნაირად არ წარმოუდგენია, არამედ თითოეულს თავისებურად და თავისი თვისებების შესაბამისად ესმის. საუკეთესო ადამიანებისთვის ის არის საუკეთესო რამ და წარმოშობილია უმშვენიერესი მოვლენებისთვის. ამრიგად, ცხადია, რომ სწავლა და აღზრდა არსებობს დასვენებისთვის და ეს სწავლა და აღზრდა თვითონ თავისთავად არის მიზანი. ხოლო ის, რაც ემსახურება შრომას, როგორც რაღაც აუცილებელს, არსებობს გარეშე მიზნისთვის.

1337B

1338a

ამიტომაც, როდესაც ჩვენმა წინაპრებმა მუსიკა შემოიღეს აღზრდის სისტემაში არა იმიტომ, რომ ის აუცილებელია ან სასარგებლო, რადგან ის არაფერს აუცილებელს არ შეიცავს, როგორც მაგალითად, წერა-კითხვის ცოდნა, რომელიც გამოსადეგია გაცვლა-გამოცვლაში, სახლის მეურნეობაში, მეცნიერულ მუშაობაში. ხატვაც სასარგებლოა ხელოვნების ნიმუშთა შეფასებაში. ის არაა გამოსადეგი როგორც სპორტი, რომელიც ემსახურება ჯანმრთელობას და სიმამაცეს. მუსიკა არავითარ ამდაგვარს არ გვაძლევს. დავგრძა დასკვნა, რომ მუსიკის მიზანი თავისუფალი დროის გატარებაა. ვფიქრობთ, რომ ამის გამო შემოიღეს ის ჩვენმა წინაპრებმა. იგი განსაკუთრებით თავისუფალი ადამიანების დროის გატარების საშუალებაა. ამიტომ დაწერა ჰომეროსმა: „მხოლოდ ის უნდა მივიწვიოთ ნადღესასწაულო ნადიმზე“¹⁴. და ამის შემდეგ ოდისევსი ამბობს „ვინ მოიწვია მომღერალი, რომელიც ყველას ატკობს?“¹⁵ მეორეგან კი ოდისევსი ამბობს, რომ საუკეთესო დროის ტარება არის მაშინ, როდესაც ადამიანები მხიარულად ნადიმზე „ერთმანეთის გვერდით სხედან და უსმენენ მომღერალს“.¹⁶

თავი III

ამგვარად, ცხადია, რომ არსებობს აღზრდის ისეთი ფორმა, რომელიც აუცილებელია ბავშვებისათვის. აღზრდის ეს ფორმა არის არა მხოლოდ სასარგებლო და აუცილებელი, არამედ როგორც თავისუფალი ადამიანისთვის შესაფერი და მშვენიერი. შეიცავს ის ერთ საგანს, თუ რამდენიმეს, ამაზე ქვემოთ ვილაპარაკებთ.¹⁷ ჩვენ ერთგვარად წინ წავედით იმიტომ, რომ გვქონდა ამის შესახებ წინაპართაგან დატოვებული შეხედულებები. ჩვენ გვაქვს მათგან დატოვებული ცნობები სასწავლო დისციპლინების შესახებ, რასაც მუსიკაც ცხადყოფს. სასარგებლო დისციპლინებიდან ბავშვებს უნდა ვასწავლოთ, მაგალითად, გრამატიკა, არა მხოლოდ სარგებლობისათვის, არამედ იმიტომაც, რომ მისი საშუალებით შეიძლება მრავალი სხვა ცოდნის გადაცემა. ასევე საჭიროა ხატვის სწავლება არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ის დაეხმარება მათ საკუთარი ოჯახისათვის საჭირო საგნების ყიდვაში, ანდა ტანისამოსის შერჩევაში, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ახალგაზრდა კარგად გაერკვეს სხეულებრივი მშვენიერების საკითხში. ყველგან სარგებლობის ძიება არ შეჰფერის დიდსულოვან და თავისუფალ ადამიანს. რადგან ცხადი გახდა, რომ

ბავშვებს ჯერ ჩვევები უნდა გამოვუმუშავოთ, სანამ გონების განვითარებას შევუდგებოდეთ და ჯერ სხეული უნდა განვუვითაროთ და შემდეგ განსჯა. აქედან ცხადია, რომ ბავშვებს უნდა ყავდეთ მასწავლებლები და მწვრთნელები. ამათგან ერთნი მათ განუვითარებენ სხეულის გარკვეულ თვისებებს, მეორენი მოძრაობის უნარს.

ამჟამად კი როგორც ჩანს, სახელმწიფოების უმრავლესობა ზრუნავს ათლექტური თვისებების განვითარებაზე, რითაც უმახინჯებს სხეულს და ხელს უშლის მათ ნორმალურ ზრდას. ლაკონელები ასეთ შეცდომას არ უშვებენ, მაგრამ ისინი ახალგაზრდებს აჩვენებენ მხეცურ თვისებებს, რადგან ჰგონიათ, რომ ისინი ასე უფრო მეტად მამაცნი იქნებიან. მაგრამ, როგორც მრავალჯერ ვთქვით, მთელი ყურადღება არ უნდა იყოს მიმართული ამ ერთი მიზნისკენ.

არც სხვა ცხოველებში და სხვა ხალხებში ჩვენ არ ვხედავთ, რომ სიმამაცეს იწვევდეს ყველაზე მხეცური ბუნება, არამედ მას უფრო მეტად იწვევს მომინაურებული ცხოველებისა და ლომის ხასიათი. არსებობენ მრავალი ტომები, რომლებიც ადვილად სოცავენ და ჭამენ ადამიანებს, როგორც პონტოსთან მცხოვრები აქველები და ენიოსები, აგრეთვე მატერიკზე მცხოვრები სხვა ტომები, რომლებიც ამათ მსგავსნი, ან ამათზე უარესნი არიან. ისინი ყაჩაღები არიან, მაგრამ სიმამაცე კი აკლიათ. თვით ლაკონელებზეც გაგვიგია, რომ სანამ ისინი ეწეოდნენ მძიმე ვარჯიშს, სხვებს სჯობდნენ. ახლა კი როგორც სპორტში, ისე სამომარ საქმიანობაში სხვებს ჩამორჩებიან. ისინი ახალგაზრდებს ავარჯიშებდნენ არა ამ მეთოდით, არამედ მხოლოდ იმათ წინააღმდეგ, რომლებიც ასეთ ვარჯიშს არ ეწეოდნენ.

ამრიგად, აღზრდაში წინა პლანზე უნდა იყოს მშვენიერება და არა მხეცური ბუნების განვითარება. არც მეელი, არც სხვა რომელიმე ცხოველი არ იბრძოლებს მშვენიერებისათვის, არამედ მხოლოდ კარგი ადამიანი. ისინი, რომლებიც ძალიან ავარჯიშებენ ბავშვებს, მათგან ხელოსნებს ამზადებენ და აუცილებელ აღზრდას კი აკლებენ. უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ისინი ამზადებენ მათ მხოლოდ პოლიტიკური საქმიანობისთვის და თანაც ცუდად, როგორც ჩვენი არგუმენტები ამტკიცებენ. საჭიროა მსჯელობა ამის შესახებ არა მათი წარსული საქმეების, არამედ დღევანდელი მოღვაწეობის მიხედვით. მათ ამჟამად ყავთ მოწინააღმდეგენი აღზრდის საქმეში, წინათ კი არ ყავდათ.

ამრიგად, ყველა თანახმაა იმაზე, რომ სპორტი უნდა იქნას გამოყენებული აღზრდაში. სქესობრივ მომწიფებამდე უნდა გამოვიყენოთ მსუბუქი სპორტი, იძულებით კვებას და მძიმე შრომას კი უნდა ვერიდოთ, რათა ხელი არ შევუშალოთ ზრდას. ამას ადასტურებენ ოლიმპიური შეჯიბრებები. იქ ორს ან სამს თუ იბოვნი ისეთს, რომელთაც გაიმარჯვეს მამაკაცთა ან ბავშვთა შეჯიბრში, რადგან ისინი ბავშვობაში ზედმეტი ვარჯიშის შედეგად კარგავენ ბრძოლის უნარს. როდესაც მიაღწევენ მოწიფულობას და სრულწლოვანებას, 3 წლის განმავლობაში შეიძლება, გარდა სხვა საგნების სწავლებისა, მუშაობაც და იძულებითი კვებაც. არ შეიძლება ერთდროულად ზედმეტად გადატვირთვა ფიზიკური და გონებრივი შრომით. ორივე მხრივ დატვირთვა იწვევს საწინააღმდეგო შედეგს. ფიზიკური დატვირთვა აზრკოლებს გონებრივ განვითარებას და გონებრივი დატვირთვა — ფიზიკურს.

მუსიკის შესახებ ადრე ჩვენ უკვე გადავჭვრიეთ ზოგიერთი საკითხი. კარგი იქნებოდა დაებრუნებოდით ამ საკითხებს და განვეგერძო ჩვენი კვლევა, რათა ჩვენი შეხედულებები გასაგები გახდეს იმათთვის, რომლებიც მოინდომებენ უფრო დაწვრილებით მუშაობას ამ სფეროში. ეს მათთვის ერთგვარი შესავალი იქნება. რა მნიშვნელობა აქვს მუსიკას, რატომ უნდა მივსდით მას, იქნება მისი მიზანია გართობა და დასვენება, როგორცაა ძილი და თრობა? მაგრამ ამათ არა აქვთ რაიმე სერიოზული მნიშვნელობა, არამედ მხოლოდ სიამოვნებისა და ზრუნვის დაძლევისათვის არიან განკუთვნილი, ან როგორც ევრიპიდე ამბობს: „ზოგნი მუსიკას იყენებენ ძილისა და თრობის მსგავსად“ და თანაც ცეკვას უმატებს, თუ უნდა ვიგარაუდოთ, რომ მუსიკა იწვევს სათნოებას, როგორც სპორტი ავითარებს სხეულს, მუსიკა კი ავითარებს ზნეობრივ თვისებებს, მაგალითად, სწორ მიმართულებას აძლევს სიამოვნებას? ან იქნებ მუსიკა განკუთვნილია დროის გატარებისა და აზროვნებისათვის და იქნებ ესაა მუსიკის მესამე მნიშვნელობა?

ცხადია, რომ მუსიკა ახალგაზრდებს არ უნდა ვასწავლოთ გართობის მიზნით, რადგან როცა სწავლობენ, ისინი არ ერთობიან. პირიქით, სწავლა დაკავშირებულია შრომასთან. არ იქნებოდა მიზანშეწონილი, რომ ბავშვებსა და მოზრდილებს ერთნაირი დროის გატარება სცოდნოდათ. რადგან ის, რაც არაა დასრულებული, მას არ შეჰფერის, რაც

დასრულებულს შეეფერება. შეიძლება გვევარაუდა, რომ ის, რასაც ბავშვობაში სერიოზულად სწავლობენ, ემსახურება იმას, რომ ისიამოვნონ მაშინ, როცა მამაკაცები და სრულწლოვანი იქნებიან. თუ ეს ასეა, მაშინ რა საჭიროა იმის შესწავლა როცა მათ მიდიელი და სპარსელი მეფეების მსგავსად სხვათა მიერ შესრულებული მუსიკით. შეუძლიათ მიიღონ სიამოვნება და ცოდნა. აუცილებელია, რომ ისინი, რომლებმაც მუსიკა თავის პროფესიად აირჩიეს, უკეთ შეასრულებენ მას, ვიდრე ისინი, რომლებიც დიდ დროს ანდომებენ მას მხოლოდ შესწავლის მიზნით. თუ საჭიროა, რომ ბავშვები სერიოზულად სწავლობდნენ მუსიკას, მაშინ საჭირო იქნებოდა, რომ ისინი მოგვემზადებინა აგრეთვე მზარეულობის ხელოვნებაში, მაგრამ ეს უაზრობაა.

ასეთსავე სიძნელესთან არის დაკავშირებული კითხვა, შეუძლია, თუ არა მუსიკას ზნეობის გაუმჯობესება? რატომ უნდა სწავლობდნენ ბავშვები მუსიკას, როდესაც მათ შეუძლიათ სხვებს უსმინონ და მიიღონ როგორც სწორი სიამოვნება, ისე ისწავლონ სწორი მსჯელობა? ლაკონელები არ სწავლობენ მუსიკას, მაგრამ შეუძლიათ სწორად განსაჯონ, თუ რომელია კარგი და რომელია ცუდი მუსიკა. იგივე ითქმის იმ შემთხვევაშიც, თუ მუსიკა ემსახურება თავისუფალი კაცის კეთილდღეობასა და დროს გატარებას, მაშინ რა საჭიროა მისი შესწავლა და არა სხვისი მოსმენით სიამოვნების მიღება?

საჭიროა გაირკვეს აგრეთვე ჩვენი შეხედულება ღმერთების შესახებ. პოეტების მიხედვით, ზევსი არ უკრავს და არ მღერის. ისინი, რომლებიც მისდევენ ამ ხელოვნებას, ჩვენ მათ ხელოსნებს ვუწოდებთ და ის არ შეჰფერის მამაკაცს, თუ ის ან მთავარი არ არის, ანდა თუ არ ხუმრობს.

მაგრამ ამ საკითხებს ჩვენ მოგვიანებით შევეხებით. პირველ ყოვლისა, მოითხოვს გარკვევას საკითხი იმის შესახებ, საჭიროა თუ არა, რომ მუსიკა გამოყენებულ იქნას როგორც სასწავლო დისციპლინა? რა მნიშვნელობა აქვს მას, ემსახურება ის აღზრდას, გართობას, თუ სიამოვნებას? გონივრული იქნებოდა, თუ ვუპასუხებდით, რომ ის ემსახურება სამივე ამ მიზანს, და თითოეულ მათგანში მას უდევს რაღაც წილი.

გართობის მიზანია დასვენება. დასვენება აუცილებლად არის სიამოვნება. ის არის ერთგვარი წამალი იმ ტანჯვისა, რასაც შრომა იწვევს. ყველა ერთი აზრისაა იმის შესახებ, რომ დროის ტარება იწვევს არა მხოლოდ სიამოვნებას, არამედ მშვენიერებასაც. ბედნიერება კი შეიცავს ორივეს ამათ. ყოველგვარი მუსიკა არის უადრესად სასიამოვნო რამ, სრულდება ის სიმღერით, თუ მის გარეშე. ამიტომ ამბობს მუსეა:¹⁸ „მოკვდათათვის ყველაზე უფრო სასიამოვნოა სიმღერა“. მუსიკა დასაშვებია იქაც, სადაც ადამიანები იკრიბებიან და დროს ატარებენ, რადგან მას შეუძლია მხიარულების გამოწვევა. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ის შეიძლება ვასწავლოთ ახალგაზრდობას. რადგან ის, როგორც უნებელი სიამოვნება, ხელს უწყობს არა მხოლოდ უმაღლესი მიზნის განხორციელებას, არამედ დასვენებასაც. რადგან ადამიანები იშვიათად აღწევენ მიზანს, ამიტომ ხშირად სწყვეტენ მის ძიებას და მიმართავენ გართობას არა უმაღლესი მიზნისათვის, არამედ სიამოვნებისათვის, რადგან სასარგებლოა დასვენება მუსიკით გამოწვეული სიამოვნებით. მაგრამ მოხდა ის, რომ ადამიანებმა გართობა აქციეს მიზნად. მიზანი ხომ შეიცავს რაღაც სიამოვნებას, მაგრამ არა შემთხვევითს, არა ადამიანები. ეძებენ რა სიამოვნებას. ასეთად მიიჩნევენ შემთხვევითს, რადგან მას აქვს რაღაც მსგავსება ადამიანის მოქმედების მიზანთან. ხოლო მიზანი სასურველია არა მომავალი მოვლენებისათვის, ისევე როგორც სიამოვნება სასურველია არა ამიტომ, არამედ იმისათვის, რაც უკვე მოხდა, მაგალითად, შრომისა და დასვენებისათვის. ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ ადამიანები ეძებენ ასეთ სიამოვნებას, არის ის, რომ მათ სიამოვნება მიიჩნიათ ბედნიერებად. მაგრამ როგორც ჩანს, ადამიანები მუსიკას ეზიარებიან არა მხოლოდ ამ მიზეზით, არამედ იმიტომაც, რომ, როგორც ჩანს, ის სასარგებლოა დასვენებისთვისაც. მაგრამ მუსიკა სასურველია არა მხოლოდ ამ შემთხვევითი მიზნით, არამედ უფრო იმით, რომ მუსიკით ადამიანები იღებენ არა მხოლოდ საერთო სიამოვნებას, რასაც ყველა შეიგრძნობს, ვისაც კი შეგრძნების უნარი აქვს, არამედ იმით, რომ მუსიკა იწვევს ბუნებრივ სიამოვნებას. ამიტომ მისი მოსმენა სასურველია ყველა ხასიათის ადამიანისათვის. მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, თუ როგორ ზემოქმედებს ის ადამიანის ჩვეულებასა და სულზე. ეს უფრო ცხადი გახდებოდა, თუ ვინმე იტყოდა, რომ მუსიკამ გარდაქმნა მისი ჩვევა. მაგრამ რომ ეს ხდება, ამას მრავალი სხვა რამ ადასტურებს და არა ნაკლებ ოლიმპოსის¹⁹ მელოდიები. ყველა აღიარებს, რომ მუსიკას შეუძლია სულის ენთუზიაზმის გამოწვევა. ენთუზიაზმი კი

არის სულის აფექტი. ყველა, ვინც კი ისმენს მიბაძვას მუსიკით, თუნდაც რიტმისა და მელოდიის გარეშე, განიმსჭვალება იმავე გრძობით. მუსიკა იწვევს სიამოვნებას, ხოლო ზნეობა ნიშნავს იმას, რომ სწორედ გიყვარდეს, გინაროდეს და გძულდეს. მაშინ ცხადი ხდება, რომ არაფრის სწავლა და მიჩვევა ისე ძალიან არაა საჭირო, როგორც მიჩვევა სწორი მსჯელობისა, პატიოსანი თვისებებისა და მშვენიერი მოქმედების მოწოდებისა. რიტმსა და მელოდიაში არის დიდი მსგავსება ჭეშმარიტ ბუნებასთან, აგრეთვე სიმამაცესა და გონიერებასთან, მათ საწინააღმდეგო მოვლენებთან და საერთოდ, ეთიკურ თვისებებთან, რაც ცხადი ხდება გამოცდილებით. როდესაც მუსიკას ვისმენთ, სულიერად ვიცვლებით. ტანჯვისა და სიხარულის განცდა მუსიკაში ჰგავს იმ განცდას, რასაც ადგილი აქვს სინამდვილეში. მაგალითად, თუ ვინმეს ახარებს გამოსახულების მზერა არა რაიმე სხვა მიზეზით, არამედ მისი ფორმის გამო, აუცილებლად მისთვის სასიამოვნო იქნება სინამდვილეში იმის ნახვა, ვინც გამოსახული იყო.

სხვა შეგრძნებაში არ გვხვდება მსგავსება ეთიკურ თვისებებთან, მაგალითად, არ გვხვდება შეხებასა და გემოვნებაში. მხედველობაში გვხვდება ნაკლებ, რადგან ის გადმოსცემს ფორმებს, ოღონდ მცირე მოცულობით და თანაც ყველას არ შეუძლია ამის შეგრძნება. გარდა ამისა, ეს არაა მიბაძვა ზნეობრივი თვისებებისა, არამედ უფრო მეტად მიიწინება ფორმებითა და ფერებით. და თანაც ის არსებობს ჩვენ სხეულებრივ განცდებში. დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რას აღიქვამს ახალგაზრდობა. ახალგაზრდობა უნდა უყურებდეს არა პავსონის,²⁰ არამედ პოლიგნოტის²¹ და სხვა მხატვრებისა და მოქანდაკეების იმ ნამუშევრებს, რაც კი მათ აქვთ ზნეობრივი ხასიათისა.

მელოდიებში კი მოცემულია მიბაძვა ზნეობრივი თვისებებისა. ეს ცხადი ხდება შემდეგით: მელოდიებს აქვთ განსხვავებული ბუნება და როდესაც ჩვენ ვისმენთ, გვიჩნდება სხვადასხვაგვარი განწყობა. მაგალითად, როდესაც ვისმენთ ნახევრად ლიდიურ მელოდიებს, უფრო მწუხარებითა და თანაგრძობით ვიმსჭვალებით. ხოლო უფრო ნაზი ჰანგების მოსმენისას, უფრო უზრუნველი განწყობა გვიჩნდება. სხვა მელოდიები იწვევენ ჩვენში უფრო საშუალო და გამაწონასწორებელ განწყობას. ასეთია მხოლოდ დორიული ჰარმონიული მუსიკა. ფრიგიული მუსიკა კი იწვევს ენთუზიაზმს. ამის შესახებ კარგად მსჯელობენ ისინი, რომლებიც განიხილავენ აღზრდის საკითხებს. ისინი თავის თეორიას ფაქტებით ასაბუთებენ. იგივე მეთოდი გამოდგება აგრეთვე რითმების განხილ-

ვისას. ზოგ რითმს აქვს მშვიდი ხასიათი, ზოგს უფრო მოძრავი. ამათგან ზოგი უფრო ვულგარულ მოძრაობას იწვევს, ზოგი კი უფრო თავისუფალი ადამიანის შესაფერს.

აქედან ცხადი ხდება, რომ მუსიკას შეუძლია სულის ეთიკურ მხარეზე ზემოქმედება. და რადგან მას ეს შეუძლია, მასმასადამე, მას შეუძლია აგრეთვე ახალგაზრდობის აღზრდა და ხელმძღვანელობა. ამრიგად, მუსიკის სწავლება სავსებით შეესაბამება ახალგაზრდობის ბუნებას. ახალგაზრდობა თავისი ასაკის გამო ნებაყოფლობით არ ეტანება არაფერს ისეთს, რაც სასიამოვნო არაა. მუსიკა კი თავისი ბუნებით სასიამოვნოა. როგორც ჩანს, რიტმსა და ჰარმონიას შორის არსებობს რაღაც კავშირი. ამიტომ ბევრი ბრძენი ამბობს, რომ სული არის ჰარმონია, ზოგი კი ამბობს, რომ სული შეიცავს ჰარმონიას.²²

თავი VI

ახლა კი შევეხებით იმ საკითხს, რომელიც თავშივე წამოიჭრა, როგორ ვასწავლოთ მუსიკა, ისე, რომ ახალგაზრდები თვითონ მღეროდნენ და ასრულებდნენ, თუ არა? არაა საეჭვო, რომ რაიმე თვისების ჩამოყალიბებაში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თვითონ ადამიანი იღებს მონაწილეობას, თუ არა. ზოგისთვის ძნელია ან თითქმის შეუძლებელი, გახდეს კარგი მცოდნე ისე, თუ არ მონაწილეობს ამა თუ იმ საქმიანობაში.

ბავშვებს კი უნდა ჰქონდეთ რაიმე გასართობი. ვფიქრობთ, რომ საამისოდ გამოდგება არქიტას²³ ჟღარუნა, ამას აძლევენ ბავშვებს, რათა ისინი აღარ ამსხვრევდნენ ოჯახის ნივთებს, ბავშვებს ხომ მოსვენება არ შეუძლიათ. ეს არის ბავშვებისათვის შესაფერი სათამაშო, ხოლო დიდებისთვის სწავლა არის იგივე, რაც პატარებისთვის ჟღარუნა. აქედან ცხადია, რომ მუსიკის სწავლების დროს მოსწავლეები უნდა იღებდნენ მასში პრაქტიკულად მონაწილეობას.

თუ რომელ ასაკს რა შეჰფერის, ამის დადგენა ძნელი არაა, აგრეთვე პასუხის გაცემა იმათთვის, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მუსიკა იგივე ხელოსნობაა. პირველ ყოვლისა, იმისათვის, რომ ახალგაზრდებს შეეძ-

ლოთ საქმის განსჯა, პრაქტიკულად უნდა მონაწილეობდნენ ამ საქმიანობაში. როცა წამოიზრდებიან, ისინი თავს ანებებენ ამას, მაგრამ შეუძლიათ სწორი მსჯელობა და განცდა იმ ცოდნის გამო, რაც მათ შეიძინეს ახალგაზრდობაში.

შენიშვნაზე იმის შესახებ, რომ მუსიკის შესწავლა ახალგაზრდებს ხელოსნებად აქცევს, არაა ძნელი პასუხის გაცემა, თუ გავითვალისწინებთ იმას, როდის უნდა ისწავლონ მუსიკა იმათ, რომლებიც აპირებენ პოლიტიკურ მოღვაწეობას. რა მელოდებით, რა რიტმით და რომელი ინსტრუმენტებით უნდა აწარმოებდნენ ისინი მუსიკის შესწავლას, ამაში დიდია სწვაობა. ასე შეიძლება უარყოფილ იქნას ზემომოტანილი შენიშვნა. თუმცა არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ მუსიკის ზოგი სახეობა ზემოთქმულ შედეგს იწვევს.

ცხადია, რომ მუსიკის შესწავლა ხელს არ უნდა უშლიდეს ახალგაზრდობას მომავალ პრაქტიკულ მოღვაწეობაში, არც ადამიანი უნდა აქციოს ხელოსნად და გამოუსადეგად, საომარი და პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის, ყოველდღიური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაში და მომავალში სწავლისათვის. ეს შესაძლებელი იქნება მაშინ, თუ მუსიკას ვასწავლით არა იმიტომ, რომ მიიღონ მონაწილეობა პროფესიონალთა შეჯიბრებაში, არც იმ საოცარისა და ზედმეტის ასათვისებლად, რაც შემოტანილ იქნა მუსიკის სწავლებაში, არამედ საჭიროა ვასწავლოთ მუსიკა იმ დონემდე, რომ შესძლონ მიიღონ სიამოვნება მშვენიერი მელოდებითა და რიტმით და არა მუსიკით ზოგადად, რაც შეუძლიათ ზოგიერთ ცხოველებს, მონებისა და ბავშვების მასას.

ნათქვამიდან ცხადია, თუ რომელი მუსიკალური ინსტრუმენტები უნდა იქნას გამოყენებული მუსიკალურ აღზრდაში. არ უნდა იქნას გამოყენებული ფლეიტა, არც სსვა რომელიმე ინსტრუმენტი, რომელსაც პროფესიონალები იყენებენ, მაგალითად, კითარა და სსვა ამდაგვარი, არამედ უნდა გამოყენებულ იქნას ისეთი ინსტრუმენტები, რაც მათ გახდის კარგ მსმენელებად, როგორც მუსიკალური აღზრდის პროცესში, ისე სსვა შემთხვევებში. ამას გარდა, ფლეიტა არ მოქმედებს აღწაზრდელთა ზნეობაზე, არამედ უფრო მეტად აღაგზნებს მათ. ამიტომ მიზანშეწონილია მისი გამოყენება იმ სამხერ მოვლენებში, რომელთაც შეუძლიათ უფრო ზნეობრივი გაფაქიზება, ვიდრე განსწავლა. ამას უნდა დაემატოს ის, რომ ფლეიტა ზოგჯერ ეწინააღმდეგება სწავლების ჰარმონიას, რადგან ის აბრკოლებს სიტყვის გამოყენებას. ამიტომ სწორი იყვნენ ჩვენი წინაპრები, რომლებიც წინააღმდეგნი იყვნენ ფლეიტის

გამოყენებისა, როგორც ახალგაზრდების; ისე საერთოდ, თავისუფალი ადამიანების აღზრდის პროცესში. თუმცა ადრე კი იყენებდნენ მას. მაგრამ რადგან ბერძნებს გაუჩნდათ თავისუფალი დრო გამდიდრების გამო და ცოდნისკენ უფრო მეტი სწრაფვაც, ადრეც და განსაკუთრებით სპარსეთის ომების შემდეგ ისინი უფრო გაამაყდნენ თავისი საქმეებით და დაიწყეს განურჩევლად ყველაფრის შესწავლა. ამიტომაც მათვე შემოიტანეს ფლეიტა აღზრდის პროცესში. მაგალითად, ლაკედემონში გუნდის ზოგი ხელმძღვანელი ფლეიტაზე თვითონ უკრავდა. ასევე ათენში ბევრი თავისუფალი ადამიანი უკრავდა ფლეიტაზე. ასე ვაგრცელდა ის. ეს დასტურდება იმ წარწერიდან, რომელიც მიუძღვნა თრაზიპემ²⁴ ექვანტიდეს²⁵ ქოროთი. მოგვიანებით კი ისევ უარყვეს ფლეიტა. გამოცდილების საფუძველზე, რადგან უკეთ გაერკვენენ იმაში, თუ რას მივყავართ ზნეობისაკენ და რას არა, ასევე უარყვეს მრავალი სხვა ინსტრუმენტიც, მაგალითად, პექტიდები, ბარბითები²⁶ და საერთოდ, ის ინსტრუმენტები, რომლებიც მსმენელებში სიამოვნებას იწვევდნენ, აგრეთვე შვიდკუთხედები, სამკუთხიანები,²⁷ სამბიკები და ყველა ის ინსტრუმენტი, რომელიც მოითხოვს თითებით დაკვრაში დაოსტატებას.

მიზანშეწონილია აგრეთვე წინაპრების მონაყოლის გასწავლა ფლეიტის შესახებ. ისინი ყვებიან, რომ ფლეიტა ათენამ გამოიგონა, მაგრამ შემდეგ გადაადგო ის. არ უნდა იყოს შემცდარი ამის ახსნაც. ათენა გაბრაზებული იყო იმიტომ, რომ ფლეიტა მას სახეს უმახინჯებდა. მაგრამ უფრო მეტად იმიტომ უარყო, რომ ფლეიტის სწავლება არაფერს არ იძლევა გონებრივი განვითარებისათვის. ჩვენ კი ათენას ვთვლით ცოდნისა და ხელოვნების ღმერთად.

თავი VII

ჩვენ უარყოფთ პროფესიულ აღზრდას მუსიკაში, როგორც ინსტრუმენტის, ისე შესრულების თვალსაზრისით. პროფესიულად ჩვენ მიგვაჩნია სწავლება შეჯიბრებაში მონაწილეობისათვის. ამ დროს შემსრულებელი მოქმედებს არა საკუთარი ზნეობის პმაღლების მიზნით, არამედ მსმენელების სიამოვნებისათვის და თანაც უხეში სიამოვნებისათვის, რაც შეეფერება არა თავისუფალ ადამიანს, არამედ უბრალო ხალხს. ეს შემსრულებლები იქცევიან ხელოსნებად, რადგან ცუდია ის

მიზანი, რისკენაც ისინი მიისწრაფიან. ეს მუსიკა იწვევს მსმენელების გაუხეშებას და თვითონ პროფესიონალი შემსრულებლებიც განიცდიან როგორც სულიერ, ისე ფიზიკურ გაუარესებას.

გასარკვევია აგრეთვე საკითხი მუსიკალური ჰარმონიისა და რიტმის შესახებ. აღზრდაში უნდა გამოვიყენოთ ყოველგვარი რიტმი და ჰარმონია, თუ შერჩევით? შემდეგ, ახალგაზრდობის აღზრდაში იგივე დაყოფა უნდა ვაწარმოოთ, თუ სხვა?

რადგან ჩვენ ვხედავთ, რომ მუსიკა შედგება მელოდიისა და რიტმისაგან, ამიტომ უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმას, თუ რა გავლენას ახდენს თითოეული მათგანი აღზრდაზე. რას უნდა მივცეთ უბირატელობა, იმ მუსიკას, რომელიც კარგ მელოდიას შეიცავს, თუ რომელიც კარგ რიტმს? ბევრი რამ თქვეს ამის შესახებ ზოგიერთმა თანამედროვე მუსიკოსმა და ფილოსოფოსმა, რომელთაც აქვთ გამოცდილება მუსიკალურ აღზრდაში. იმათ, რომლებსაც სურთ დაწვრილებით შეისწავლონ ეს საკითხები, მივუთითებთ მათ შრომებს. ჩვენ კი ახლა ზოგადად ვიმსჯელებთ ამის შესახებ.

ჩვენ ვემხრობით იმ დაყოფას, რასაც აწარმოებს ზოგიერთი ფილოსოფოსი: ეთიკურ, პრაქტიკულ და ენთუზიაზმის გამომწვევ მელოდიებად, და თითოეულ ამ სახეობის მელოდიას შეესაბამება ჰარმონია. ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ მუსიკას მოაქვს არა ერთი, არამედ მრავალი ზარგებლობა. იგი ემსახურება აღზრდას, განწმენდას და სხვ. რაც შეეხება განწმენდას, ჩვენ ამის შესახებ ახლა ზოგადად ვიტყვი, ზოლო უფრო გარკვევით ვიტყვი ნაწარმოებში „პოეტის შესახებ“.²⁸ მესამე, ის ემსახურება დროის გაზარებას, დამშვიდებასა და დაძაბულობისაგან განთავისუფლებას. ამრიგად, ცხადია, რომ შეიძლება გამოყენებულ იქნას ყველა მელოდია, მაგრამ არა ერთნაირად. აღზრდაში უფრო ის მელოდიები უნდა გამოვიყენოთ, რომლებიც ეთიკურნი არიან. მოსასმენად კი, თუ მუსიკას სხვები ასრულებენ, შეიძლება გამოვიყენოთ როგორც ეროტიკული, ისე ენთუზიასტური ხასიათისა. ზოგ ადამიანში მუსიკა ძლიერ სულიერ გნებებს იწვევს. ეს ყველას ემართება, მაგრამ ზოგს მეტად, ზოგს ნაკლებ. მუსიკა იწვევს თანაგრძნობის, შიშის, ენთუზიაზმის განცდებს, რის გამოც ამ მოძრაობისაგან ზოგნი გათანგულნი ხდებიან. ამას ჩვენ ვხედავთ ზოგიერთ მელოდიებში, როდესაც ისინი აღზნებადად შემოქმედებენ სულზე და როგორც სამკურნალო საშუალება, კათარზისს იწვევენ.

იგივეს განიცდიან ისინიც, რომლებსაც ებრალებათ, ეშინიათ, ან სხვა რაიმე განცდა აქვთ. ყველა ამათ იგივე ეპართებათ. ყველა ისინი განიწმინდებიან და შემსუბუქებას განიცდიან, რასაც უკავშირდება სიამოვნება. ასეთი მელოდიები იწვევენ განწმენდას და უწყინარ სიხარულს. მაშასადამე, ასეთი ჰარმონიითა და მელოდიით უნდა ისარგებლონ აქტიორებმა თეატრალურ მუსიკაში შეჯიბრებისას.

რადგან მაყურებელი ორგვარია: ერთი მხრივ, თავისუფალი და განათლებული, მეორე მხრივ, უკულტურო სელოსნები, დაქირავებული მუშები და სხვა ამგვარი ხალხი, ამიტომ საჭიროა, რომ ამათთვის მოვაწყოთ სანახაობები და შეჯიბრებები დასვენების მიზნით. როგორც ადამიანის სული გადაიხრება ბუნებრივი მდგომარეობიდან, ასევე ჰარმონიებიც არის გადახრები დაძაბულობისა და სხვადასხვა შეფერილობისაკენ. თითოეული ადამიანი იღებს მისი ბუნებისათვის დამახასიათებელ სიამოვნებას. ამიტომ შეჯიბრებაში მყოფმა მუსიკოსებმა უნდა გამოიყენონ ისეთი მუსიკა, რომელიც შეესატყვისება მსმენელთა სულიერ მდგომარეობას.

აღზრდის პროცესში კი, როგორც ითქვა, უნდა გამოყენებულ იქნას ეთიკური მელოდიები და ასეთივე ჰარმონიები. როგორც ადრეცა ვთქვით, ასეთია დორიული მუსიკა. შეიძლება სხვა მუსიკის გამოყენებაც, როგორც ამბობენ ფილოსოფოსები და მუსიკალური სელოვნების მცოდნენი.

1342B სოკრატე „სახელმწიფოში“ დორიული მუსიკის გარდა, ტოვებს ფრიგიულსაც, რაც სწორი არაა. ინსტრუმენტებიდან ფლეიტას გამოირიცხავს, მაგრამ ფრიგიულ მელოდიებს იგივე მნიშვნელობა აქვთ, რაც ფლეიტას მუსიკალურ ინსტრუმენტებში. ორივეს აქვთ ორგეასტული და პათეტიკური ხასიათი. ამას პოეზია ადასტურებს. ინსტრუმენტებიდან ბაკხიური და სხვა ანალოგიური მოძრაობები ყველაზე მეტად ახასიათებს ფლეიტას, ჰარმონიებიდან კი ფრიგიულს, საიდანაც შეიძლება ანალოგიური განცდების მიღება. მაგალითად, ყველა აღიარებს, რომ დითირამბული პოეზია არის ფრიგიული. სხვებსაც მოაქვთ ამის დამამტკიცებელი მრავალი მაგალითი. ამიტომაც ფილოქსენემ²⁹ სცადა, დითირამბები³⁰ გამოეყენებინა დორიულ მუსიკაში, მაგრამ ვერ შესძლო და ამიტომ ისევ ფრიგიულ მუსიკას მიმართა, როგორც ამისთვის შესაფერს. რაც შეეხება დორიულს, ყველა აღიარებს, რომ მას ახასიათებს უფრო მეტად მშვიდი და გმირული ხასიათი. რადგან ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ შუალედს შედარებით უკიდურესობებთან და ამი-

ტომ მისკენ მივისწრაფით, დორიულს კი ეს სხვებთან შედარებით მეტად ახასიათებს. აქედან ცხადია, რომ კლორიული მუსიკა ყველაზე მეტად შესაფერისია ახალგაზრდობის აღზრდაში გამოსაყენებლად.

არსებობს ორგვარი მიზანი: შესაძლებელი და შესაფერისი. ამიტომ თითოეული უნდა მისდევდეს მისთვის შესაძლებელ და შესაფერის მიზანს. მაგრამ ესეც განისაზღვრება წლოვანებით. მაგალითად, დიდი გამოცდილების მქონე ადამიანებისათვის ადვილი არაა შეასრულონ დაძაბული მუსიკა. მათ თვითონ ბუნება უკარნახებს მიმართონ უფრო მშვიდ მელოდიებს. სოკრატეს სწორად უსაყვედურებდნენ,³¹ რომ ის აღზრდის პროცესიდან გამოირიცხავდა მშვიდ მელოდიებს, რადგან მათ შეუძლიათ ადამიანი სიმთვრალის მდგომარეობაში გადაიყვანონ. სოლო სიმთვრალე უფრო ბაკხიურ მდგომარეობას უახლოვდება. იგი ძილს ჰგვრის ადამიანს. მომდევნო ასაკისათვის დასაშვებია ასეთი მუსიკა და ასეთი მელოდიები. მაგრამ თუ არსებობს ისეთი მუსიკა და ისეთი მელოდიები, რომელიც შეჰფერის ბავშვებს, ის არა მარტო მათ აღზრდას უწყობს ხელს, არამედ მათ გამშვენიერებასაც. ასეთი კი არის ლიდიური მუსიკა. ცხადია, რომ აღზრდის პროცესში უნდა ვხელმძღვანელობდეთ სამი პრინციპით: შუალედით, შესაფერისით და შესაძლებელით.

განმარტებები

1. ლისანდრე — სპარტელი მხედართმთავარი. თავი გამოიჩინა პელოპონესის ომში (431-404 წწ.). გაიმარჯვა ათენელებზე. მოსპო მათი ფლოტი (407-405 წწ.), ათენში გააუქმა დემოკრატია და შემოიღო ტირანია 30 ტირანით სათავეში. შემდეგ გადაწყვიტა სპარტაში პერაკლიდების ხელისუფლების გაუქმება და ძალაუფლების ხელში ჩაგდება, ამიტომ ის 404 წ. გადააყენეს თანამდებობიდან.
2. პავზანია — სპარტელების მეფე 408-394 წწ.
3. ფილარქები — ორგანიზაცია „მეგობრობის“ ხელმძღვანელები. წარმოსდგება ბერძნული სიტყვიდან „ფილოს“ — მეგობარი, „არქე“ — ხელმძღვანელი, ან ხელმძღვანელობა.
4. პელია — პელიასტების სასამართლო ათენში. შედგებოდა ექვსასი ათენელი მოქალაქისაგან, რომელთაც შეუსრულდათ 30 წელი.
5. ქ. როდოსი — დაარსდა 408-407 წწ. როდოსი აჯანყდა დემოკრატის წინააღმდეგ, რის შედეგად როდოსიდან გააძევეს ათენელები და მათი მომხრენი.
6. ოინოფიუტესთან ბრძოლა ათენის წინააღმდეგ მოხდა 456 წ.
7. გელონის მიერ სირაკუზაში ტირანიის დამხობა მოხდა 485 წ.
8. იგულისხმება მთვარის გაგებიდან მეშვიდე დღე, რომელიც სპარტაში ითვლებოდა წმიდა დღედ. ამ დღეს გაიმარჯვა კლემენემ.
9. სიბარისი შეიქმნა 780 წ.
10. სირაკუზაში ტირანია დაემხო 762 წ., რის შედეგად გამოაძევეს ტირანი ორახიზულე.
11. ამფიპოლისი ჩამოაყალიბეს ათენელებმა 437 წ.
12. ნოტიუსი — კოლოფონის პორტი.
13. მიტილენში აჯანყება მოხდა 485 წ.
14. ფილა — მეგობარ მოქალაქეთა კავშირი ან ორგანიზაცია. წარმოსდგება ძველი ბერძნული სიტყვიდან „ფილოს“ — მეგობარი.
15. „ოთხასის ბატონობა“ — იგ. ათენის ოლიგარქია.
16. ტრიერარქი — სამწყება იალქნიანი გემის ხელმძღვანელი, იგივე კაპიტანი. წარმოსდგება ორი ძველი ბერძნული სიტყვიდან „ტრიერა“ — სამწყება იალქნიანი გემი, „არქი“, იგივე „არქე“ — ხელმძღვანელი ან ხელმძღვანელობა.
17. პერაკლეა — ქალაქი შავი ზღვის (პონტოს ზღვა — შავი ზღვის ძველი ბერძნული სახელწოდება) სამხრეთ ნაწილში, რომელიც დაარსდა VI საუკ. შუა

წლებში. წარმოადგენდა მნიშვნელოვან კულტურულ და პოლიტიკურ ცენტრს. 64 წ. (ახალი წელთაღრიცხვით) შეუერთდა რომის პროვინცია პონტოს.

18. პრიტანები — მაღალი თანამდებობის პირები ათენში, სახელმწიფოს მეთაურები ან საბჭოს თავმჯდომარეები.

19. პროსტატი — უცხოელი მოქალაქის მეურვე ან დამცველი ათენელი მოქალაქე.

20. პეტერიები — მოქალაქეთა კავშირი, იგივე კლუბი ან ორგანიზაცია, რომლის მიზანს შეადგენდა ბრძოლა დემოკრატის წინააღმდეგ და მისი დამხობა.

21. პოპლიტი — ათენელი მდიდარი მოქალაქე, საკუთარი ხარჯით შეიარაღებული ქვეითი მეომარი.

22. პიპარინი — პოლიტიკური მოღვაწე, სირაკუზის ტირანის დიონისეს სიმამრი, რომელიც დიონისეს ტირანად ამზადებდა.

23. დიონისე — იგივე უფროსი დიონისე, სირაკუზის ტირანი 406 წ.-დან. თავი გამოიჩინა კართაგენთან ომში. მან სირაკუზა აქცია კულტურულ და პოლიტიკურ ცენტრად. მეორედ იქორწინა ლოკრელ ქალზე, რომლისაგან ეყოლა ვაჟი, მოზავალში „დიონისე უმცროსი“. დიონისე უმცროსი, გაძევებული დიონისესაგან, ლოკრში აარსებს ტირანიას.

24. ქარეტი — ათენელი მხედართმთავარი. მასთან მოლაპარაკება წარმოებდა 367 წ.

25. კორინთო — არგოსთან ომობდა 350 წ.

26. ალევადები — თესალიის მმართველები. მათი რეზიდენცია იყო ქ. ლარისა.

27. არქონტები — მაღალი თანამდებობის პირები. XI საუკ. არქონტებად იყვნენ კორინტების საგვარეულოს წარმომადგენლები. არქონტის უფლებამოსილება გრძელდებოდა ათი წელი. VII საუკ. ეს ვადა დაყვანილ იქნა ერთ წელზე. ხოლო V საუკ.-დან არქონტების კოლეგიამ დაკარგა მნიშვნელობა.

28. „მსგავსნი“ — ასე უწოდებდნენ სპარტელ მოქალაქეებს, სპარტელი ქვრივებისა და გაუთხოვარი ქალების უკანონო შვილებს, რომლებსაც განათლება მიღებული ჰქონდათ სახელმწიფოს ხარჯზე.

29. ქ. ტარენტი დაარსდა 705 წ. სპარტელების მიერ. IV ს. II ნახევარში. მას სათავეში ედგა პითაგორელი ფილოსოფოსი არქიტა, რომლის ხელში ტარენტმა მიაღწია დიდ აღმავლობას.

30. „მესენური ომი“ — იგივე მეორე „მესენური ომი“, რომელიც მოხდა სპარტაში VII საუკ. მოუსავლიანობის გამო.

31. ტირტეუსი — VII საუკ. პოეტი, რომლის ერთ-ერთ ლექსს უწოდებოდა „ვენომია“ („ევგ“ — კარგი, კეთილი, „ნომოს“ კანონი).

32. პავზანია — სპარტელი მხედართმთავარი სპარსეთის წინააღმდეგ ომში.

33. პანონი — კართაგენელი მხედართმთავარი სპარსელების წინააღმდეგ ომში.

34. თუროიდან ათენელები გააძევეს 413 წ.

35. ფრაგმენტი ევრიპიდეს უცნობი ტრაგედიიდან. ევრიპიდე — ცნობილი ბერძენი დრამატურგი, მოღვაწეობდა პერიკლეს დროს. დაწერა ოთხმოცი დრამა, რომელთაგან ჩვენამდე ჩვიდმეტმა მიაღწია.

36. ფედონი — არგოსის ტირანი 750 წ.-დან.
37. „იონელი ტირანი“ — იგივე თრაზიბულე.
38. ფალარისი — აგრიგენტის ტირანი VII საუკ. II ნახევარში.
39. კიპსელოსი — კორინთოს ტირანი 657-627 წწ. მან შექმნა კიპსელიდების ტირანია. ებრძოდა მსხვერპლ მიწათმფლობელებს, ართმევდა მათ მიწებს და სჯიდა. იცავდა გლეხობისა და ხელოსნების ინტერესებს. მისი და მისი ვაჟის პერიანდრეს ბატონობის დროს კორინთომ დიდ აღმავლობას მიიღწია.
40. პიზისტრატე (600-527 წწ.) — ათენელი ტირანი. ორჯერ იქნა ჩაშთადებული ტირანობიდან და ორჯერვე აღიდგინა თავი. მან ათენში დაიწყო ოლიმპიელი ზევის ქანდაკების მშენებლობა, რაც დაამთავრა მისმა ვაჟმა აღრიანემ.
41. კორი — ძვ. საბერძნეთის, ატიკის უკანასკნელი მეფე ანუ არქონტი.
42. კიროსი — იგივე კიროს II, ან „კიროს დიდი“, სპარსეთის მეფე აქემენიდების საგვარეულოდან 558-530 წწ. მან დაამარცხა მიდიელები და სპარსეთი გაათავისუფლა მათი ბატონობისაგან. ამის შემდეგ მიდია სპარსეთის შემადგენლობაში შევიდა. დაიპყრო მცირე აზიის ქალაქები, 539 წ. დაიპყრო ბაბილონი და იგი სამეფო რეზიდენციად აქცია. დაიღუპა მცირე აზიაში მასაგეტების წინააღმდეგ ომში.
43. პერიანდრე (660-585) — კორინთოს ტირანი 627-585 წწ. პერიანდრე აგრძელებდა მამის კიპსელოსის პოლიტიკას, ებრძოდა არისტოკრატებს. შემოიერთა ამბრაკიის, ბეოტიისა და კერკირის პროვინციები. მან და მისმა მშამკ კიპსელოსმა ააგეს ზევისა და სხვა ღმერთების მონუმენტური ქანდაკებები. პერიანდრე ბერძნებმა შვიდ ბრძენს მიაკუთვნეს.
44. ფილიპე მაკედონელი — მაკედონიის მეფე 359-336 წწ. მან მოახდინა ხელისუფლების ცენტრალიზაცია და დაამყარა მაკედონიის ჰეგემონია. იბრძოდა სპარსეთის წინააღმდეგ. განახორციელა მრავალი პროგრესული რეფორმა.
45. პაფანია — ფილიპე მაკედონელის ბიძალი მცველი.
46. დერდა — მაკედონიის ერთ-ერთი პროვინციის მმართველი.
47. ევაგორა კიპროსელი — ქ. სალამინის მეფე 410 წლიდან.
48. არქელაო — მაკედონიის მეფე 413-399 წწ. მის კარზე ცხოვრობდა და იქვე გარდაიცვალა 406 წ. 75 წლის ასაკში პოეტი ევრიბიდე.
49. არაბეუსი — მაკედონიის ერთ-ერთი პროვინციის მმართველი.
50. ამინტა, იგივე ამინტა II — მაკედონიის მეფე 333-332 წწ.
51. კოტიუსი — თრაკიის მეფე 382-358 წწ.
52. არტაბანე — ქსერქსეს მცველთა ჯგუფის უფროსი.
53. სარდანაპალი — ასურეთის უკანასკნელი მეფე. როდესაც ასურეთის დედაქალაქი ნინევეა გარშემორტყმული იყო მიდიელებითა და ქალკედონელებით, მან ცალშვილთან ერთად დაიწვა თავი.
54. ასტიავე — მიდიის მეფე 594-559 წწ.
55. ამადოკე — თრაკიის მეფე. გარდაიცვალა 390 წ.
56. მითრიდატე, იგივე მითრიდატე II (387-302 წწ.) — პონტოს მმართველი. მან ჩაუყარა საფუძველი პონტოს სახელმწიფოს.
57. ჰესიოდე, „შრომები და დღეები“, 25. ცნობილი ბერძენი პოეტი VIII-VII სს. ავტორი თხზულებებისა „შრომები და დღეები“ და „თეოგონია“. პირ-

ველში ის იძლევა მნიშვნელოვან ცნობებს საბერძნეთში მიწათმოქმედების მდგომარეობის შესახებ, მეორეში კი ყვება ღმერთებისა და სამყაროს წარმოშობის ამბებს.

58. გელონი — სირაკუზის ტირანი 485-475 წწ. მას შეენაცვლა მისი ძმა ჰეირო, რომელიც გარდაიცვალა 467 წწ. გელონის შვილის შესახებ არაფერია ცნობილი.

59. თეოპომპე — სპარტის ტირანი 772-770 წწ.

50. პოლიკრატე — სამოსის ტირანი 532-523 წწ. მან მრავალი მნიშვნელოვანი შენობა ააგო. აღსანიშნავია მის მიერ წყალსადენის გაყვანა, ბევრი მონუმენტური ქანდაკების მშენებლობა.

61. ჰეტერა, ჰეტერები — გაუთხოვარი განათლებული ქალები, რომლებიც ეწეოდნენ დამოუკიდებელ ცხოვრებას. ზოგჯერ მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ სახელმწიფოს ცხოვრებაში, როგორც მაგალითად, ასპაზია. მათ კარზე თავს იყრიდნენ მნიშვნელოვანი სახელმწიფო მოღვაწეები და ცნობილი ადამიანები. ჰეტერა ზოგჯერ თავისუფალი ყოფა-ქცევის ქალს ეწოდებოდა.

62. ორთავორას და მისი შვილების მეფობა გრძელდებოდა ასი წელი, 670-570 წწ. მისი უფროსი ვაჟი იყო კლისთენე. მათ განამტკიცეს დემოსის ბატონობა არისტოკრატიაზე. განახორციელეს მრავალი სასარგებლო რეფორმა.

63. იგულისხმება კლისთენეს გამარჯვება ოლიმპიურ შეჯიბრებაში.

წიგნები VI, VII, VIII

1. აპოდექტები — კონტროლიორები, რევიზორები ან ხაზინადარები.
2. ათენში და სხვა ქალაქებში ახალგაზრდებს, როდესაც ისინი მიადწევდნენ 18-20 წლის ასაკს, ავარჯიშებდნენ პოლიციაში სამსახურისთვის.
3. პოლემარქები — საომარ მოქმედებათა ხელმძღვანელები.
4. სტენტორი — „ილიადას“ გმირი, ძლიერი ხმის პატრონი.
5. არქილექე პაროსელი — VI საუკუნის ცნობილი ლირიკოსი პოეტი. იამბიკური ლექსის შემქმნელი. ჩვენამდე მოაღწია მისი ლექსების ფრაგმენტებმა. იყო პოლიტიკური მოღვაწე. იბრძოდა არისტოკრატის წინააღმდეგ.
6. ევრიბიდე, ფრ. 985.
7. აკროპოლი — ქალაქის ცენტრი, ციტადელი, ციხესიმაგრე. ათენში წარმოებულმა გათხრებმა გამოავლინა აკროპოლის მრავალი მნიშვნელოვანი სკულპტურული და არქიტექტურული ძეგლი.
8. იხ. არისტოტელე, „ნიკომაქეს ეთიკა“, 1098 „ა“ და 1175 „ბ“.
9. სკილაქსე — VI საუკუნის II ნახევრის გეოგრაფი და მოგზაური.
10. „ადრეცა ვთქვი“ — იხ. არისტოტელე, „პოლიტიკა“, წ. III.
11. ჰესიოდე „შრომები და დღეები“, 170 და ქვ.
12. იამბიკური ლექსი ზშირად ატარებდა უხეშ ხასიათს უხამსი გამოთქმებით. ამიტომ ახალგაზრდებს არ უშვებდნენ მის მოსასმენად. იამბიკურ ლექსს იყენებდნენ დიონისეს ღღესასწაულებზე.
13. თეოდორე — ცნობილი ათენელი მსახიობი. მონაწილეობდა სოფოკლეს „ანტიგონას“ დადგმაში.